FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

2007

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR
HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

FRA HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

96. ÅRGANG

2007

UDGIVET AF
HISTORISK SAMFUND FOR HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

Redaktionsudvalg for årgang 2007
Ketty Johansson
Knud Knudsen
Henrik Gjøde Nielsen
Thorkild Nielsen
Jens Topholm
Niels Jørn Østergaard

ISSN: 0107-9301

Copyright: Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred

Omslagsillustration:
Gammeltorv malet af Rasmus Henrik Kruse i 1838
Foto: Jan Slot-Carlsen, Nordjyllands Historiske Museum
Se artiklen i denne årbog side 47

Tryk: Reklamehuset Hobro

Indhold

Indledning 7

Fruerlund – et saltsyderi fra renæssancen i Østhimmerland
Af Jens N. Nielsen 9

Himmerland og Kær herred set i Kancelliets Brevbøger 1651
Af Ole Degn 25

Højesteretsassessor Langes embedsrejse til Aalborg år 1824
Af Mette Frisk Jensen 45

På tur i Aalborgs industrihistorie
Af Morten Pedersen 59

Den store flugt
Af Inger Kirstine Bladt 77

"Slut Kreds og stå fast" – se "Fremad til Lys og Lykke"
Dannelsen af socialdemokratiske foreninger i Hornum
og Aars i 1907
Af Thorkild Nielsen 101

Aalborgs rutebilstationer og de tilsluttede rutebiler 1920 - 1950
Af Ole Neimann 119

Nordjysk Udstilling 1933 – opdragelse til det moderne liv
Af Bente Jensen 141

Peder Nielsen – en beretning fra Als i sidste halvdel af det
19. århundrede
Af Sigfred S. Nielsen - ved Erik Nielsen 161

Litteratur om Himmerland og Kjær Herred
Af Tove Michelsen 175

Meddelelser fra styrelse og redaktion 185

Resultatopgørelse og Status 189

Indledning

Årbogen for 2007 indleder med Jens N. Nielsens artikel om udgravningen af et saltsyderi ved Fruerlund ved Øster Hurup. Saltsyderiet er omtalt i kilder fra 1500-tallet, men først i 1993 blev det afsløret under en kraftig storm. I artiklen skriver Jens N. Nielsen både om selve udgravningsarbejdet og om saltsyderiets historie.

Ole Degns artikel bringer os til Aalborg lige før enevældens indførelse i Danmark. Det er en artikel, der baserer sig på Ole Degns mangeårige arbejde med udgivelsen af Kancelliets Brevbøger. Ole Degn har valgt et enkelt år, 1651, og med brevene som kilde tegner han et portræt af Himmerland og Kjær herred, embedsmænd, borgmestre og rådmænd, adel og borgere.

Fra enevældens tid har vi Mette Frisk Jensens artikel om højesteretsassessor Langes embedsrejse til Aalborg i 1824. I sit arbejde med korruption og embedsmandsetik i Danmark i begyndelsen af det 19.århundrede blev Mette Frisk Jensen opmærksom på denne rejseskildring, som blev udarbejdet som et resultat af Langes inspektionsrejse til Aalborg og Thisted amter. Langes beretning giver et indblik i både den kongelige administration og samfundet i Englandskrigenes kølvand.

Året 2007 har været "industrikulturår", og i denne årbog bringer vi flere artikler, som belyser sider af industrialiseringen og industrikulturens udvikling i vores del af landet. Morten Pedersen tager os i sin artikel på en tur rundt i den aalborgensiske industri.

Inger Bladt belyser i sin artikel de kulturhistoriske sider af industrialiseringen, især på grundlag af de erindringsoptegnelser, som Nationalmuseet indsamlede omkring 1950. Artiklen belyser både den verden på landet, som folk i så stort tal forlod, og deres møde med byen og byens skikke og levemåder.

Arbejdernes organisering var også en side af industrialisering og byernes vækst, og det emne tager Thorkild Nielsen op i sin artikel om de tidlige socialdemokratiske foreninger i Hornum og Aars fra begyndelsen af det 20.århundrede. Jernbanernes udbredelse og de nye stationsbyers opkomst var en del af baggrunden for denne udvikling i Vesthimmerland.

Efter jernbanerne kom rutebilerne som et nyt trin i udbygningen af infrastrukturen herhjemme. Ole Neimann behandler i sin artikel rutebilernes tidlige historie i Aalborg, Aalborgs rutebilstationer og rutebil-

nettets udvikling med udgangspunkt i Aalborg.

Modernisering og modernitet er også temaer, der er knyttet til industrikulturens udvikling. Bente Jensen har tidligere (i Aalborgbogen 2003) skrevet om "moderne gennembrud i Aalborg i 1930'erne" og Nordjysk Udstilling i 1933. I artiklen i denne årbog belyses de nationale og internationale inspirationskilder, der lå til grund for udstillingsprojektet i Aalborg i 1933.

Årbogens sidste artikel er en levnedshistorie, som vi har modtaget fra Erik Nielsen i Løgumkloster. Ved et tilfælde opdagede han et manuskript, hvori hans far Sigfred Stehr Nielsen fortæller om sin far, Peder Nielsen og som fører os tilbage til Als i sidste halvdel af det 19. århundrede.

Årbogen afsluttes som sædvanlig med en oversigt over udvalgt litteratur om Himmerland og Kjær herred, som bibliotekar Tove Michelsen har udarbejdet; og med formandens beretning om virksomheden og regnskabet.

Fruerlund – et saltsyderi fra renæssancen i Østhimmerland

Af Jens N. Nielsen

Mennesker og dyr har altid haft behov for salt. For mennneskets vedkommende er salt især vigtigt til ernæring og konservering.

Ved agerbrugets indførelse i starten af yngre stenalder, blev den naturlige tilførsel af salt i den menneskelige kost så lav, at det kunne give ernæringsmæssige problemer. Det skyldes, at saltindholdet i korn er meget lavt og at madvarer i langt højere grad end tidligere nu blev tilberedt.[1)]

Salt var ind til midten af 1800-tallet det vigtigste middel til konservering af madvarer. Det gælder i den private husholdning, hvor det bl.a. var uundværligt til saltning af kød ved efterårets slagtninger. Det gælder også i andre sammenhænge, f.eks. ved handel med let fordærvelige varer som f.eks. fisk.

Særlig kendt er saltning af sild på Skånemarkederne med salt fra Lüneburg. Sild var specielt eftertragtet i den katolske kirkes fastetid, men det var også i al almindelighed en udbredt spise.

Da fiskeriet i Øresund i løbet af 1400-tallet svigtede, blev Limfjorden det vigtigste fiskevand. Aalborg tiltog sig stort set monopol på at salte og handle med sild. Denne særstilling blev ved tilladelser og regler kraftigt støttet af kongen. Et eksempel herpå er, at et af tre saltkompagnier, som Chr. IV i 1623 oprettede i Jylland, fik sæde i Aalborg.

Salt kan skaffes på flere måder. Det kan, som f.eks. i det mellemste Europa, indvindes ved regulær minedrift (stensalt), hvilket man kender til allerede i bronzealderen. Det kan også fremstilles ved at inddampe saltholdigt vand (kogesalt). Det kan, som f.eks. i det sydlige Europa, ske ved, at havvand ledes ind i store bassiner og inddampes ved hjælp af solens varme. Andre steder, som f.eks. på vore breddegrader, er det nødvendigt at koge vandet for at inddampe saltet. En mere besværlig mulighed er at lude saltholdig aske, som herefter inddampes. Denne fremgangsmåde er fra tidlig middelalder anvendt ved Nordeuropas vestkyst, hvor der ved afbrænding af tørv fra marsken blev fremstillet saltholdig aske.

Betydningen af salt fremgår bl.a. af, at romerne og kineserne allerede omkring Kristi fødsel handlede med salt i store mængder og

over store afstande. Salt var på dette tidspunkt så vigtigt, at det kunne medføre stridigheder. Således skriver den romerske forfatter Tacitus om kampe mellem to stammer på grund af uenighed om rettighederne til saltholdigt flodvand.[2)]

Danmark

Der blev sandsynligvis udvundet salt i Nordjylland omkring Kristi fødsel. Ved udgravning af jernalderlandsbyen Overbygård ved Stae blev der fundet tre mærkelige rør af ler. Lignende rør kendes fra forskellige steder i Europa, hvor de blev brugt til tørring af salt.[3)] (Fig. 1).

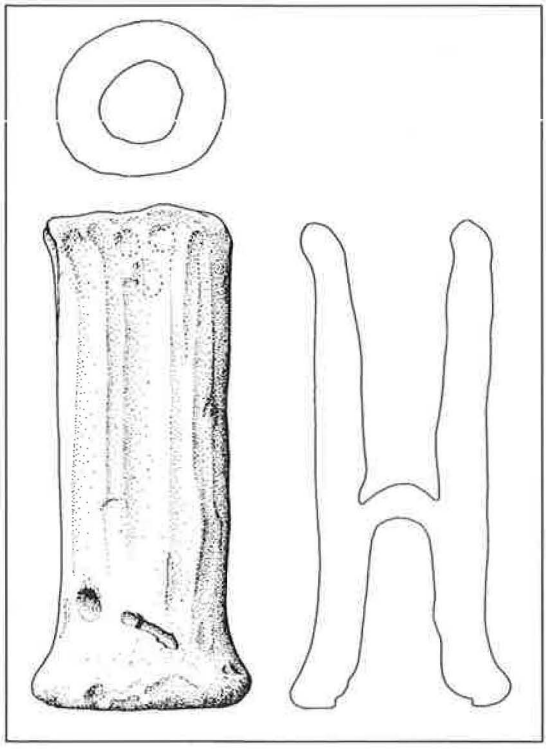

Fig. 1: Et af de tre lerrør fra Overbygård, som sandsynligvis blev brugt til tørring af salt. Efter Kuml 1976.

I historisk tid kan vi i regnskaber og andre skriftlige kilder finde dokumentation for produktion af og handel med salt i Danmark. Særlig godt kendt er produktionen på Læsø, dels på grund af skriftlige kilder, dels på grund af registreringer og arkæologiske undersøgelser.[4)]

Der blev også fremstillet salt langs den jyske østkyst. Den var hovedsagelig baseret på tang. Den danske produktion af salt var størst i middelalderen. Allerede fra midten af 1500-tallet var den faldende. Det skyldes flere forhold, bl.a. mangel på brænde, kongens manglende interesse heri (hvilket bl.a. viser sig ved regulære påbud om at nedlægge saltsyderier) samt billigt og bedre udenlandsk salt. Der skulle dog gå lang tid, inden produktionen helt ophørte. Måske

var det især de små producenter, som lavede salt til eget forbrug og måske et mindre salg, der fortsatte. Produktion i større målestok blev imidlertid også forsøgt. På Gudumlunds Fabrikker, hvor der i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet blev taget en række initiativer til industriel produktion, forsøgte man sig også med at lave salt. I 1799 blev en produktion baseret på stensalt ("Roksalt") fra England sat i værk i et anlæg nær Gudumlund. I 1801-02 var fabrikken i økonomiske vanskeligheder, og herunder blev arbejdernes løn udbetalt i salt. Men, som det sarkastisk beskrives, så gik det som alt under Dr. Frieses ledelse ikke godt. Saltproduktionen blev indstillet i 1803.[5]

I begyndelsen af 1800-tallet fik produktionen i Danmark et kortvarigt opsving. Årsagen var, at der, på grund af Danmarks deltagelse i Napoleonskrigene (1807–14) og den deraf følgende Fastlandsspærring, ikke kunne importeres tilstrækkelig med salt. Behovet for salt var så stort, at der, bl.a. på initiativ af Det Kongelige Rentekammer, blev udgivet vejledende pjecer om og afholdt demonstrationer i kogning af salt.[6]

På Gudumlund genoptog man den få år forinden indstillede produktion. Man havde stadig et lager af stensalt og saltet kunne sælges lige så hurtigt, som det kunne produceres.

Der blev i 1809 også opført et nyt anlæg ved Dokkedal. Anlægget var af en helt ny konstruktion, som var stærkt inspireret af spanske forhold, d.v.s. saltvand blev ledt ind i et bassin og opvarmet fra oven.[7] Da krigen var forbi, forsvandt grundlaget for produktion af salt i Danmark og den sygnede langsomt hen.

I dag produceres der, som det eneste sted i Skandinavien, store mængder salt ved Mariager Fjord fra en underjordisk salthorst. En produktion i mindre målestok finder sted i et rekonstrueret anlæg på Læsø.

Fruerlund

Et af de steder ved den jyske østkyst, hvor der blev fremstillet salt, er Fruerlund ved Øster Hurup. Det nævnes i 1536 i forbindelse med at Christian Friis i 1529 havde overtaget lenet Ovegård efter broderen Jørgen Friis, biskop i Viborg og i 1542, hvor Chr. III stadfæstede dette.[8]

Den præcise beliggenhed var ukendt ind til 1993. Den blev afsløret under en kraftig østenstorm, som fik et stykke af kystskrænten ud mod Kattegat til at skride sammen. I den nye skrænt var der trækul og andre kulturspor (Fig. 2). Heldigvis blev det opdaget af en interesseret

Fig. 2: Hans Langballe betragter det afrensede kystprofil. Centralt kan ildstedet anes og ved enderne de sorte udrømningslag. Fra NØ. Foto: Jens N. Nielsen

lokalhistoriker, som underrettede Aalborg Historiske Museum.

Da der var fare for, at de blotlagte kulturspor ville forsvinde i havet under en ny østenstorm, blev det besluttet at foretage en arkæologisk undersøgelse [9]. Den viste, at det var den østlige del af et saltsyderi, der var skredet i havet.

Udgravning

Fundstedet ligger umiddelbart nord for Fruerlund Bæk og i én af de lave klitter, som er karakteristisk for området (Fig. 3).

Anlægget er anlagt i kote 1,1 m og på marint sand.

Undersøgelsen blev indledt med, at der blev gravet et 1 m bredt felt (A1) vinkelret på kystlinien (Fig. 4). Der blev af hensyn til retablering og sikring af området hverken her eller andre steder gravet helt ud til kystskrænten.

Under det øverste ca. 20 cm tykke, stærkt sandede muldlag var der ca. 70 cm flyvesand. Herunder dukkede der forskellige kulturspor op. Felt A1 blev derfor udvidet mod syd med det væsentligt større felt A2. Undersøgelserne i felt A1-2 viste bl.a., at et formodet ildsted i det NØ hjørne fortsatte mod nord. Der blev derfor åbnet et tredje felt (A3) med

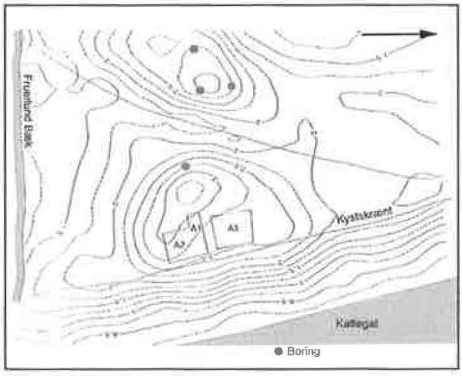

Fig. 3: Plan over området med udgravningsfelterne og boringer.

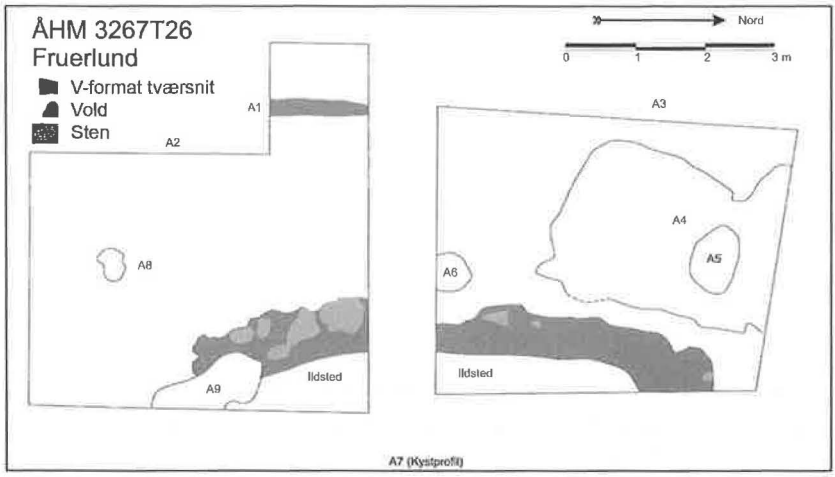

Fig. 4: Plan med de vigtigste anlægsspor.

en halv meter bred balk mellem A1 og A3.

I den østlige del af felt A1-2 blev der i et relativt højt niveau fundet en N-S gående stenrække. Den fortsatte i felt A3, hvor stenene dog især mod nord var mere spredtliggende. Nogle steder var der umiddelbart øst for denne stenrække, men i et ca. 20 cm dybere niveau, endnu en stenrække. Stenene var stærkt rødbrændte og krakelerede. Stenene udgør kernen i en lervold, der er ca. 1 m bred og 0,5 m høj. Øst for stenene går lervolden over i et 5-10 cm tykt lag ler, som tæt ved stenene skråner mod øst men herefter danner en vandret flade. Leret er meget hårdt. Flere steder var der et få centimeter tykt lag trækul over lerlaget.

Der kan ikke være tvivl om, at disse spor skal tolkes som et ildsted, der langs kanten er omgivet af en lav vold af sten og ler. Det underbygges af, at sandet under ildstedet var rødbrændt.

Der var også spor efter ildstedet i det kystvendte profil (A7), bl.a. enkelte, rødbrændte sten. Dette taler for, at ildstedets afgrænsning mod øst ligger tæt på kystprofilet. I profilet var der partielt, nederst i lerlaget et lag sten. Selv om der ikke blev fundet sten i A1-3, kan det ikke udelukkes, at der har været en stenlægning i bunden af lerlaget. Der tegner sig således et billede af et N-S orienteret ildsted af ler, som var ca. 7,5 m langt og omkring 3 m bredt, incl. en cirka 50 cm høj vold af sten og ler langs kanten. Selve ildstedet ligger i et ca. 40 cm dybere niveau end gulvet i anlægget (Fig. 5).

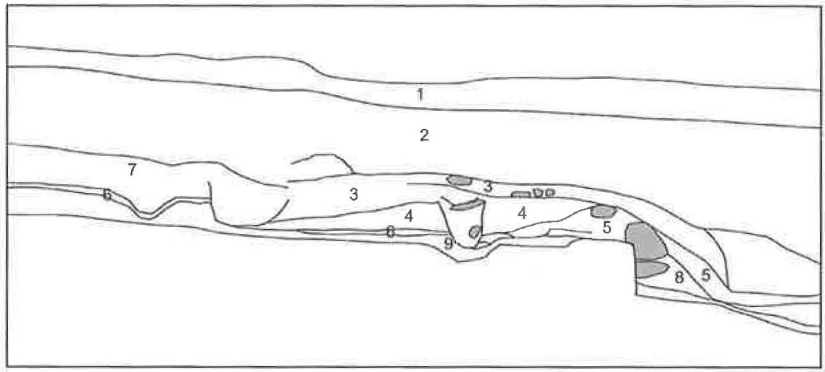

Fig. 5: Profil langs nordsiden af A1. 1) muldlag, 2) flyvesand, 3) sandet muld med trækul, 4) forskellige tynde lag, 5) ler, 6) tang, 7) tyndt lag af sand, 8) sand/ler og 9) marint sand.

En bygning

Parallelt med ildstedets vestside blev der fundet tre stolpehuller (A5, A6 og A8). De har en diameter på 70-80 cm og en dybde på 45 – 95 cm. I alle tre stolpehuller var der centralt et fyldskifte af flyvesand med en diameter på ca. 40 cm. Flyvesandet viser, at stolperne er trukket op og de forskellige lags forløb ved A6 viser, at det er samme flyvesandsaflejring, som dækker hele anlægget.

Det må anses for rimeligt sikkert, at der har været en parallel række af stolper øst for ildstedet, men de er sammen med andre dele af anlæggets østside forsvundet i Kattegat. De to rækker stolper antages at have indgået i en bygning over ildstedet.

Flere forhold viser, at stolperækken ikke er bygningens vestgrænse. Den ligger omkring 2 m vest for ildstedet. Her kan vi følge kanten af en ca. 30 cm dyb afgravning af det marine sand, der blev foretaget inden byggeriet. Trods ihærdig eftersøgning blev der ikke fundet stolpehuller i væglinien.

Umiddelbart vest for afgravningskanten er der en smal, godt 10 cm dyb forsænkning med et V-formet tværsnit. Den kan jf. nedenstående have relation til bygningen.

Bygningens udstrækning mod vest kan altså rimelig sikkert fastslås. Hvis vi går ud fra, at ildstedet var placeret centralt, var bygningen ca. 9 m bred.

Det er vanskeligere at bestemme bygningens længde. Den nordlige afgrænsning kan med rimelig sikkerhed fastlægges. Den markeres af kulturlagets udstrækning og spredningen af fundene. Andre træk

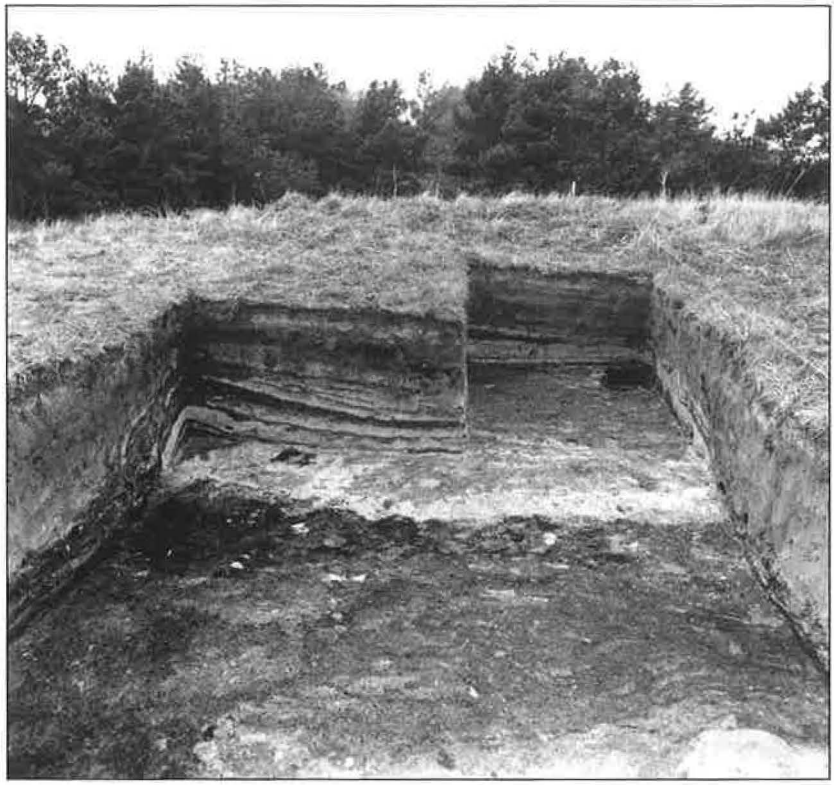

Fig. 6: Profiler i A1 og A2. I hjørnet til venstre ses de skåtligggende lag i affaldsdyngen. I fladen markerer et fyldskifte den vestlige kant af nedgravningen til anlægget. Fotoet er taget ca. 30 cm over gulvet i anlægget. Fra Ø.

Foto: Jens N. Nielsen

underbygger dette. Umiddelbart nord for ildstedet blev der i kystprofilet registreret en op til 40 cm tyk aflejring af tynde, vandrette lag af trækul, ler og sand. Lagene virkede fedtede og flere træk tyder på, at de er aflejret i flydende tilstand. Der er sikkert tale om sydeaffald, bl.a. urenheder, der blev skummet af sydepanden. Umiddelbart nord for disse lag er der en V-formet forsænkning af samme karakter som forsænkningen i A1.

Den sydlige afgrænsning er vanskeligere at fastlægge. Selv om volden omkring ildstedet er delvist afbrudt af A9 formodes det, at det SV-hjørne er intakt. I sydenden af det vestlige profil i A2 er der nederst en V-formet forsænkning af samme karakter som de tidligere nævnte. Nord for denne er der et op til 20 cm tykt

lag af tang, sand og trækul. Syd for forsænkningen er lagenes karakter helt anderledes. Der er altså indicier på, at den V-formede forsænkning markerer bygningens sydlige afgrænsning.

I kystprofilet er der umiddelbart syd for ildstedet en aflejring af samme karakter som affaldslagene nord for ildstedet, d.v.s. tynde, vandrette lag af trækul, ler og sand. Formodentlig markerer den sydlige afgrænsning af affaldslagene og den V-formede forsænkning, bygningens sydlige afgrænsning. Det støttes af lagenes forløb i kystprofilet.

Disse iagttagelser og en formodning om, at bygningen var nogenlunde symmetrisk omkring ildstedet og stolpehullerne, tyder på, at bygningen var ca. 12,5 m lang.

Gulvet i bygningen var et 2-4 cm tykt lag tang. Der er imidlertid ikke kun lagt tang i selve bygningen men også uden for denne. Mod vest kan tanglaget følges op over kanten af nedgravningen og det findes stadig ved vestgrænsen af felt A1.

Det er forståeligt, at det var praktisk med et stabiliserende lag oven på det marine sand, såvel inde i bygningen som uden for denne.

Andre anlæg

Ved ildstedets sydende er der et større fyldskifte (A9), som tilsyneladende afbryder volden omkring ildstedet. Det er muligt, at det markerer et arbejdsområde, men det kan ikke udelukkes, at der er tale om en senere forstyrrelse.

I det SV-hjørne af A2 blev der fundet en stor affaldsdynge. I profilerne ses der mod nord og øst skråtliggende lag af ler, sand, trækul og tang. Mod nord flader lagene efterhånden ud. De kan følges såvel i sydsiden af felt A3 som i den vestlige del af felt A1.

Affaldsdyngens relation til bygningen er usikker. Enkelte steder går lagene ind over bygningens væglinie. Hvis affaldsdyngen er samtidig med bygningen forudsætter det, at væggene i denne var åbne.

Umiddelbart vest for udgravningsfeltet er der en anden forhøjning. For at undersøge om den var naturlig eller rummede kulturspor, blev der gennemført nogle boringer.[10]

I to af prøverne var der kulturspor i form af teglstykker, brændt ler og trækul, som var aflejret på marint sand. Kulturlaget, der var omkring 20 cm tykt, var dækket af flyvesand.

Man skal være varsom med at drage for vidtgående konklusioner af sådanne boringer. Det må det dog anses for sandsynligt, at forhøjningen dækker over aktivitetsspor, og at disse kan være samtidige med aktiviteterne i den østlige forhøjning.

Fund

Fordelingen af fundmaterialet er følgende:

Jern	157	numre
Slagge	4	
Keramik	7	
Tegl	2	
Knogler	6	
Prøver	22	
Sten	5	
I alt	203	numre.

Fundene stammer især fra de nederste 20 cm. Noget af materialet er fra stolpehullerne A5 og A6, ligesom der er fund fra gulvlaget A4. Et enkelt fund af jern (x15) stammer fra det marine sand under ildstedet. Det kan eventuelt være tabt under anlægsarbejdet.

Alle genstande må betragtes som fundet i sekundært leje, også selv om de er fundet i gulvlag/-niveau. Jern udgør 77% af fundene. Flere af stykkerne er stærkt ildpåvirkede. Bevaringstilstanden er meget dårlig, hvorfor form og funktion i mange tilfælde ikke kan bestemmes. Nogle af de vigtigste genstande skal kort omtales.

Det gælder en trapezformet jernplade med en spids angel (x5)(Fig. 7), der blev fundet under afrensning af kystprofilet. Stykket er 15 cm langt (heraf angelen 6 cm) og den største bredde er 7 cm. Pladen er 1 cm tyk ved angelen og herfra aftager tykkelsen mod den brede ende. Der er sandsynligvis tale om et redskab, der blev brugt til at skrabe saltet fri af sydepanden. Et lignende stykke skal være fundet på Læsø.[11)]

Der er en del nagler (f.eks. x7, x170, x193 og x228). De har et fladt hoved og de er omkring 4,5 cm lange. På

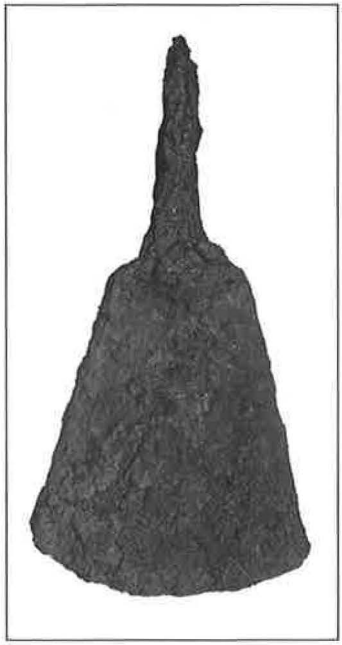

Fig. 7: Skraberen x5, som blev fundet i kystprofilet.

Foto: Jan Slot-Carlsen

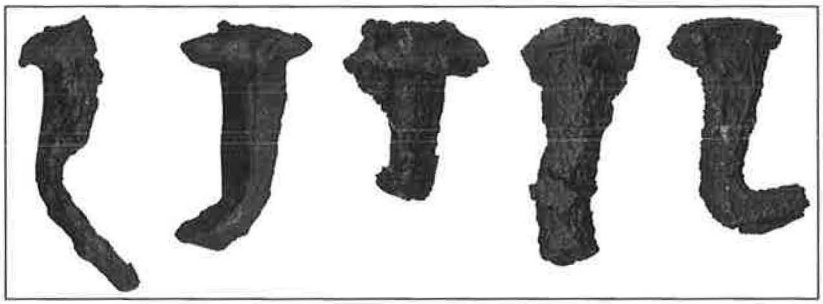

Fig. 8: Nogle af de fundne nagler.

Foto: Jan Slot-Carlsen

enkelte stykker er den spidse ende vajnet (Fig. 8).

Endelig skal nævnes nogle omkring 10 x 15 cm store jernplader med nogle få ca. 1 cm store huller (f.eks. x1–3 og x61)(Fig. 9).

Naglerne og de pladeformede stykker stammer sikkert fra en sydepande af jernplader, som var nittet sammen (se senere).

Spredningen af jernfundene er interessant. Bortset fra 8 fundnumre er hele materialet fundet i felt A3. Der blev anvendt lidt forskellige udgravningsmetoder i felt A1-2 og A3, men det kan ikke forklare en så markant forskel. Den må betragtes som værende reel.

På Læsø forekommer slagger både spredtliggende og i flere hundrede dynger, som vurderes til at indeholde mange tusinde kubikmeter slagge.[12)]

Forekomsten af keramik og knogler er sandsynligvis et udtryk for det daglige liv ved anlægget. Keramikken er udelukkende små sideskår, som ikke kan bruges til datering.

De to stykker tegl er stærkt forbrændte fragmenter af mursten. Hvis der har været anvendt mursten i anlægget, har de, på grund af det beskedne antal og at der ikke er fundet mørtel, sandsynligvis ikke spillet en fremtrædende rolle. Der er bl.a. taget prøver af tang og trækul.[13)]

Datering

Skriftlige kilder omtaler et saltsyderi ved Fruerlund i første halvdel af 1500-tallet. Der blev ikke fundet daterende materiale i det udgravede anlæg. Der blev derfor udtaget sten fra ildstedet til naturvidenskabelige dateringer. To af stenene er analyseret og det gav dateringer til omkring 1400 og 1600 e. Kr.[14)] Den store tidsforskel kan skyldes dateringsmæssige problemer, men det kan også være udtryk for, at anlægget var i brug i lang tid.

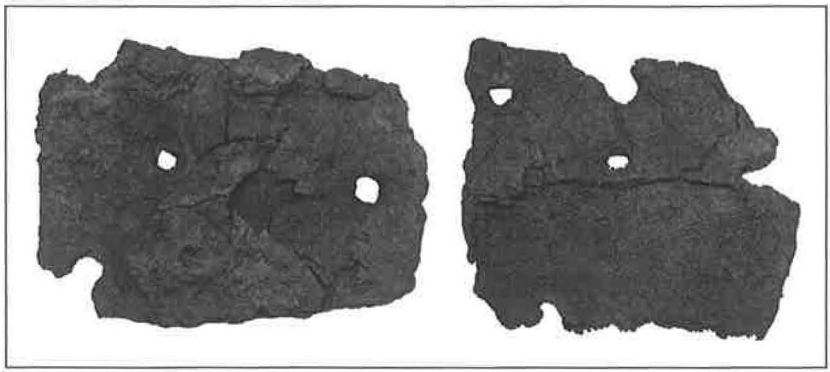

Fig. 9: Jernplader med huller. Er sandsynligvis fra en sydepande.
Foto: Jan Slot-Carlsen

Sammenfatning

Det udgravede anlæg er et saltsyderi. Det begrundes med anlæggets topografiske placering, ildstedets størrelse og konstruktion, stolpernes placering i forhold til ildstedet, sammenligninger med saltsyderier på Læsø, affaldslagene nord og syd for ildstedet og de betydelige mængder tang. Dertil kommer den fundne skraber og resterne af en sydepande. Det er sandsynligvis samme anlæg, som nævnes i skriftlige kilder.

Udgravningen har givet en række oplysninger, som ikke fremgår af de skriftlige kilder. Det gælder anlæggets præcise beliggenhed samt træk af anlæggets konstruktion og funktion.

Saltsyderiet var muligvis i brug i en lang periode. Det blev gravet lidt ned i det marine sand. Omkring et rektangulært, N-S orienteret ildsted omkranset af en vold blev der opført en bygning på 9 x 12,5 m og med 2 x 3 tagbærende stolper. Der er ikke fundet spor efter vægstolper. Dette og at gulvlaget af tang fortsætter ud over væglinien kan skyldes, at det var et halvtag. I et saltsyderi er det vigtigt med et vist træk, så dampene kan komme væk. Det skal dog ikke udelukkes, at der har stået en væg, som måske kun var delvis lukket. En stor affaldsdynge og kulturspor i en forhøjning længere mod vest er muligvis samtidige med bygningen.

Selv om anlægget ved Fruerlund måske har hentet inspiration til konstruktion og funktion på det europæiske kontinent, skal hverken de skriftlige kilder eller det arkæologiske materiale inddrages i denne artikel. Der skal dog gøres en enkelt undtagelse. I tyskeren Agricolas store bog fra 1556 om minedrift og smelteværksindustri skriver han

også om saltudvinding. Der er slående ligheder til anlægget ved Fruerlund. På en af illustrationerne ses et rektangulært ildsted, der med undtagelser af åbninger i enderne, er omgivet af en ramme. Sydepanderne er lavet af sammennittede metalplader. Ved hjørnerne af ildstedet er der fire stolper, som bærer sydepanden.[15]

Fremstilling af sydesalt

Det er til en vis grad muligt at tegne et billede af, hvordan anlægget så ud og fungerede. Det store, rektangulære ildsted var en central del af anlægget. Formålet med volden omkring ildstedet har sandsynligvis været at lave et fyrkammer. Det forudsætter, at der var åbninger i begge ender. Desværre er de midterste dele af ildstedet ikke udgravet. Der er dog bl.a. i kystprofilet stærke antydninger af, at der ved enderne var åbninger i volden.

Ved, som illustreret i Agricola, at anbringe sydepanden på volden, opstår der med sådanne åbninger et særdeles funktionelt fyrrum med hensyn til indfyring, træk og udrensning. Der blev tilsyneladende fyret med træ i Fruerlund, men der er beretninger om, at der andre steder blev anvendt tang som brændsel.

De mange jernfund viser, at sydepanden var lavet af jernplader, som var nittet sammen. Panden hang sikkert i jernkæder fra bjælker, som blev båret af stolperne omkring ildstedet.

Stolperne har ud over at bære sydepanden også båret taget. Muligvis har der været vægstolper, men de blev ikke erkendt. Det betyder nødvendigvis ikke, at væggen var lukket.

Det krævede indsigt og erfaring at fremstille sydesalt, og det var derfor ikke et arbejde, som alle og enhver kunne udføre. Det er da også værd at bemærke, at der i det skriftlige materiale findes betegnelser som kongens saltsyder.[16]

Der findes flere beskrivelser af fremstillingsprocessen. Én af disse skal her kort refereres.[17]

Efter at tangen er hentet i land kan den efter et par timers tørring brændes til aske. Asken fyldes i et kar, og der hældes så meget saltvand på, som asken kan drikke. Luden tappes af karret og hældes på sydepanden. Den koges under kraftig varme i omkring 16 timer, hvorunder der skummes for urenheder. Efter kogningen renses for urenheder. Det kan bl.a. ske ved at blande blod i lagen, hvorved urenheder, der stiger op til overfladen, kan skummes af. Lagen bringes atter i kog og efterhånden som vandet damper af, udfælder saltet sig. Saltet samles i et stykke stof, så den sidste væde kan løbe af. Hvis

det skal opbevares længe, kan det tørres i en ovn. Generelt var saltet af dårlig kvalitet. Det første var det bedste. Det sidste var derimod meget bittert og blev kun brugt til dyrene eller til saltning af sild.

Det var en besværlig proces, som gav et ringe udbytte. En tommelfingerregel siger, at der af 3 tdr. tang blev 1 tdr. aske. Og at der af 8 tdr. aske blev 1 tdr. salt. [18]

Andre saltsyderier

Ud over anlægget ved Fruerlund er der i Danmark kun udgravet saltsyderier på Læsø. Siden 1943 er der udgravet seks anlæg.[19] De har, som anlægget ved Fruerlund, et rektangulært ildsted i midten. I nogle tilfælde er der en stenramme omkring ildstedet. Stenene kan være dækket af ler, ligesom selve ildstedet kan være af ler.

Også på Læsø blev der fundet stolpehuller tæt ved ildstedet. Der er dog kun fire stolper, og de står helt op ad ildstedet, mens der i Fruerlund er lidt afstand til dette. På trods af disse forskelle må de have haft samme funktion.

Fire af de seks anlæg på Læsø er omgivet af en vold af tørv. Ved et af anlæggene (Kringelrøn 1973) tolkes en vold NV for hovedbygningen som en tilbygning. Det er dog også antydet, at der er tale om produktionsaffald.

Ophør i voldene og i vægstolperne i dobbeltanlægget viser, at der var to modstillede indgange i den ene ende. I flere tilfælde er der umiddelbart inden for volden fundet spor efter vægstolper. Der er imidlertid også anlæg (Langerøn, 1957), hvor der, som i Fruerlund, ikke er erkendt vægstolper.

I flere af bygningerne på Læsø var der et gulv af tørv.

Ved et par af anlæggene på Læsø er der umiddelbart uden for den omgivende vold fundet produktionsaffald.

Fundmaterialet fra Læsø er sparsomt. Der blev, som i Fruerlund, fundet lidt keramik, enkelte knogler og slagger. I dobbelthuset blev der fundet et jernredskab (skraber?) og jernfragmenter, heriblandt jernnagler.

Det sparsomme fundmateriale giver vanskeligheder med at datere anlæggene. Undtagelsen er Bangsbo 1991, som dendrokronologisk kan dateres til 1462/63. For nogle af de øvrige anlæg er nogenlunde samtidige dateringer antydet.

Der er meget markante lighedstræk mellem saltsyderhytterne på Læsø og anlægget ved Fruerlund. Det gælder først og fremmest det rektangulære ildsted og dets placering i bygningen. Ligeledes må

nævnes, at en ramme omkring ildstedet som i Fruerlund også kendes på Læsø. Dernæst må peges på de kraftige stolper tæt ved ildstedet. På Læsø er der altid fire stolper ved hjørnerne af ildstedet, mens der i Fruerlund er seks stolper, der er symmetrisk anbragt langs ildstedets langsider.

Der er imidlertid også væsentlige forskelle. På Læsø er ildstedet som regel hævet over gulvniveau, mens det i Fruerlund ligger i et dybere niveau end gulvet. Det er kun på Læsø, at anlægget er omgivet af volde. Anlægget ved Fruerlund er større end dem på Læsø. Endelig bør selvfølgelig bemærkes, at sydningen på Læsø var baseret på havvand, mens der i Fruerlund blev brugt tang. Det er dog næppe årsagen til de konstruktionsmæssige forskelle.

Saltsyderiet ved Fruerlund

På trods af, at kun dele af anlægget var bevaret og at udgravningernes omfang af hensyn til det følsomme område blev begrænset, var det en ganske nyttig undersøgelse. Det skyldes, at der kun er udgravet få saltsyderier i Danmark, og de ligger alle på Læsø.

Det er desuden det eneste udgravede anlæg, hvor produktionen var baseret på tang.

Vi ved hverken, hvornår anlægget blev etableret eller nedlagt. Det eksisterede i første halvdel af 1500-tallet. De naturvidenskabelige dateringer antyder, at det eksisterede i hele renæssancen. Det kan udmærket have eksisteret både før og efter denne periode, selv om den danske saltproduktion fra midten af 1500-tallet var aftagende.

Anlægget hørte i første halvdel af 1500-tallet under Ovegård, som først Jørgen Friis og senere broderen Christian på dette tidspunkt havde i forlening.

Den østjyske produktion af tangsalt blev aldrig et tungtvejende erhverv. Dertil var mængden af tang for begrænset, kvaliteten af saltet for dårlig og priserne på den udenlandske salt efterhånden for lave. Når der alligevel var en lokal produktion, er det en understregning af, at salt var en vigtig vare.

Jens N. Nielsen
Museumsinspektør
Nordjyllands Historiske Museum

Noter

1). Hansen op.cit., s. 164.
2). Ibid, s. 163.
3). Lund, op.cit., s. 140 f., Fig. 14. Hansen, op.cit., s. 174.
4). Albrethsen, op.cit., Bender, op.cit., Stiesdal, op.cit., Vellev, 1993 op.cit.
5). Brønnum, op.cit., s. 40 – 48. Friese var i 1798 indkaldt fra Tyskland til at lede saltværket, sæbesyderiet og salpeterhuset (ibid., s. 38).
6). Knudsen, op.cit., Münster, op.cit. Münster foretog bl.a. demonstrationer i kogning af tanglud i Vendsyssel (Vellev 1993, op.cit., s. 15).
7). Brønnum, op.cit. s. 47 f..
8). Erslev, op.cit., s. 230, 469. Nævnes også i en fortegnelse over danske len 1544 –47, Nielsen 1969, s. 208 f. I 1478 stadfæster Christian I en dom og heri nævnes biskop Münsters saltkedel. Testrup, op.cit., s. 40 f.
9). Kultursporene blev erkendt af Jane Holt Kofoed som forbilledligt kontaktede Aalborg Historiske Museum. Tak. Besigtigelsen i 1993 blev foretaget af Jan Kock, Jens Vellev og Hans Langballe. Det blotlagte profil blev opmålt af Jan Slot-Carlsen, Aalborg Historiske Museum.
Lodsejeren Ole Harvig Jensen gav tilladelse til udgravningen. Tak.
Hadsund Kommune sørgede efter udgravningen for retableringen af det følsomme terræn. Tak.
Udgravningen (ÅHM j.nr. 3267) blev forestået af forfatteren. I den første del deltog Jens Vellev og Hans Langballe og i den sidste del Henrik Skousen og Bodil Møller Thomsen.
Udgifterne til udgravningen blev afholdt af Rigsantikvarens Arkæologiske Sekretariat (P. 2903/94). Udgravningsområdet blev, for at beskytte det skrøbelige landskab, indskrænket til det mindst mulige.
10). Boringerne blev foretaget af geolog Niels Peder Mortensen, Nordjyllands Amt, fra hvem der også foreligger en rapport (ÅHM 3267K16).
11). Oplysninger om skraberen fra Læsø i rapport fra Jens Vellev om afrensning af kystprofilet ved den første besigtigelse (ÅHM 3267 x R6). En anden type skraber er fundet i dobbeltanlægget på Læsø (Vellev 1993, op.cit., s. 77, fig. 79).
12). F.eks. Stiesdal, op.cit., s. 106. Vellev 1993, op.cit., s. 78. Efter en analyse er det anført, at slaggerne kan være dannet ved at aske er "flydt" ned i sandet. Stiedal, op.cit., s. 103 f.
13). En prøve af tang, som lå hen over stenene i ildstedet og derfor må være aflejret efter at anlægget gik ud af brug, er af Benjamin Ølgård, Biologisk Institut, Aarhus Universitet bestemt til at være ålegræs (telefonisk svar jf. ÅHM 3267K8). Det har desværre ikke være muligt at foretage yderligere anlyser af materiale fra Fruerlund (excl. note 14).
14). Dateringerne er gennemført på Nordisk Laboratorium for Luminescensdatering, Risø.
R-942901: 1610 +/- 30 e.Kr. R-942903: 1400 +/- 40 e.Kr. (ÅHM 3267K27).
15). Bl.a. gengivet i Stiesdal, op.cit., s. 111. Vellev 1990, op.cit., s. 111, tv.
16). Venligst meddelt af museumsinspektør Lise Andersen, Hadsund Egnsmuseum. Da enkedronning Dorothea i 1569 opførte et anlæg ved Kolding, blev der ansat tyske eksperter (Vellev 1993, op.cit., s. 82). Se også 5).
17). Bergtrup, op.cit., s. 509 ff. Er muligvis baseret på Münsters folder (op.cit).
18). Enemark op.cit., s. 698. I en vejledning fra 1759 nævnes, at der af 18 læs

tang, fremstilles 8 tønder aske og heraf kan der koges 1 tønde salt (Vellev 1993, op.cit., s. 14).

19). Som note 4, excl. Bender.

Litteratur

Albrethsen, Svend E. 1977: Saltudvinding på Læsø. Antikvariske studier, s. 181 – 196.

Bender, Susanne Krogh 1972: Saltudvinding i Vendsyssel i sidste halvdel af 16. århundrede. Vendsyssel årbog, s. 43 – 50.

Bergtrup, C. 1978: Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand i Danmark. Nørre Jylland II. København 1978.

Brønnum, Chr. 1893 – 95: Fabrikanlægene ved Gudumlund i Slutningen af forrige og Begyndelsen af dette Aarhundrede. Samlinger til Jydsk Historie og Topografi, 2. Række, IV. Bind, s. 1 – 114.

Enemark, P. 1969: Salt. Kulturhistorisk Leksikon for nordisk middelalder, bd. XIV, s. 698.

Erslev, Kr. og Mollerup, W. 1881-82: Danske Kancelliregistranter 1535 – 1550.

Hansen, Ulla Lund 1977: Træk af saltudvindingens historie. Antikvariske studier, s. 163 – 180.

Johansen, E., Knudsen, B. M. og Kock, J. 1992: Aalborgs Historie 1. Fra Aalborgs fødsel til Grevens Fejde 1534.

Knudsen, H.C. 1809: Om et Forsøg paa at lave Salt af Tang. Jægerspris Færgegaard.

Lund, Jørgen 1977: Overbygård – en jernalderlandsby med neddybede huse. Kuml 1976, s. 129 – 150.

Münster, Chr. Sommerfeldt 1809: Anviisning til at virke Salt af Tang.

Nielsen, D. 1878: Danske len 1544 – 47. Danske Magazin 4. rk. 4. bd., s. 191 – 246.

Stiesdal, Hans 1948: En Salthytte paa Læsø. Jyske Samlinger, 5. Række, VIII. Bind, 2. Hæfte, s. 95 – 115.

Testrup, C. 1747: Relation om Tingene og Tingstederne/samt Rættens Betiening, med videre her i Danmark, fornemmelig i Jylland I Fordums Tid.

Vellev, Jens 1990: Træsnittene med saltproduktion i "De re metallica" (1556). Arkæologi og renæssance. Hikuin 1, s. 109 – 114.

Vellev, Jens 1993: Saltproduktion på Læsø, i Danmark og i Europa.(Genudgivet i 2000).

Himmerland og Kær herred set i Kancelliets Brevbøger 1651

Af Ole Degn

Brevbøgerne

I Danske Kancellis arkiv i Rigsarkivet finder man i lange rækker kopibøgerne med kongens og centraladministrationens breve, skrevet gennem århundreder. Brevene er rettet til lensmænd eller amtmænd, bisper, borgmestre og rådmænd og andre øvrighedspersoner, andre embedsmænd og privatpersoner, og kopibøgerne er før 1660 ført i rækker for kongens enkelte lande, Sjælland, Skånelandene, Fyn, Smålandene, dvs. Lolland-Falster, og Jylland og Norge.

Efter at Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, Kildeskriftselskabet, i årene 1879-82 havde fået udgivet et par bind med udtog af kopibøgerne fra årene 1523-1550, overtog Rigsarkivet udgivelsesarbejdet, og det første bind med titlen Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1551-1555 kunne udgives 1885-86. Det store arbejde fortsatte i vekslende tempo, og i 2005 nåede man så det mål, man havde sat sig, udgivelse af bindet med året 1660 frem til indførelsen af Enevælden 18. oktober dette år. Kildeudgaven omfatter 39 bind med et kolossalt materiale til belysning af mange sider af rigs- og lokalhistorien.

Da de sidste ti bind, for perioden 1651-1660, i modsætning til de tidligere i registrene medtager alle personers navne, også bøndernes, rummer disse bind muligheder for flere former for analyser ud fra dette. Man kan således her eksempelvis finde svar på spørgsmål som: hvem optræder i disse kopibøger, hvilke samfundsgrupper, hvorledes er den geografiske fordeling, og hvad siger brevene om den tids samfund?

Vi skal her se på, hvad kopibøgerne for året 1651 siger om Nordjylland og så vidt muligt forsøge at skildre nogle sider af livet dette år. Det geografiske område, der er medtaget, er årbogens gamle område, Himmerland og Kær herred, frem til 1970 Aalborg amt. Området omfattede før 1660 Aalborghus og Mariager Kloster len. Aalborghus len omfattede dog også herrederne Hvetbo og helt mod nord Horns herred i Vendsyssel samt Øster og Vester Han (dengang Han herred) i Thy, men disse er kun medtaget i det omfang, man her ser Aalborg-lensmandens aktivitet.

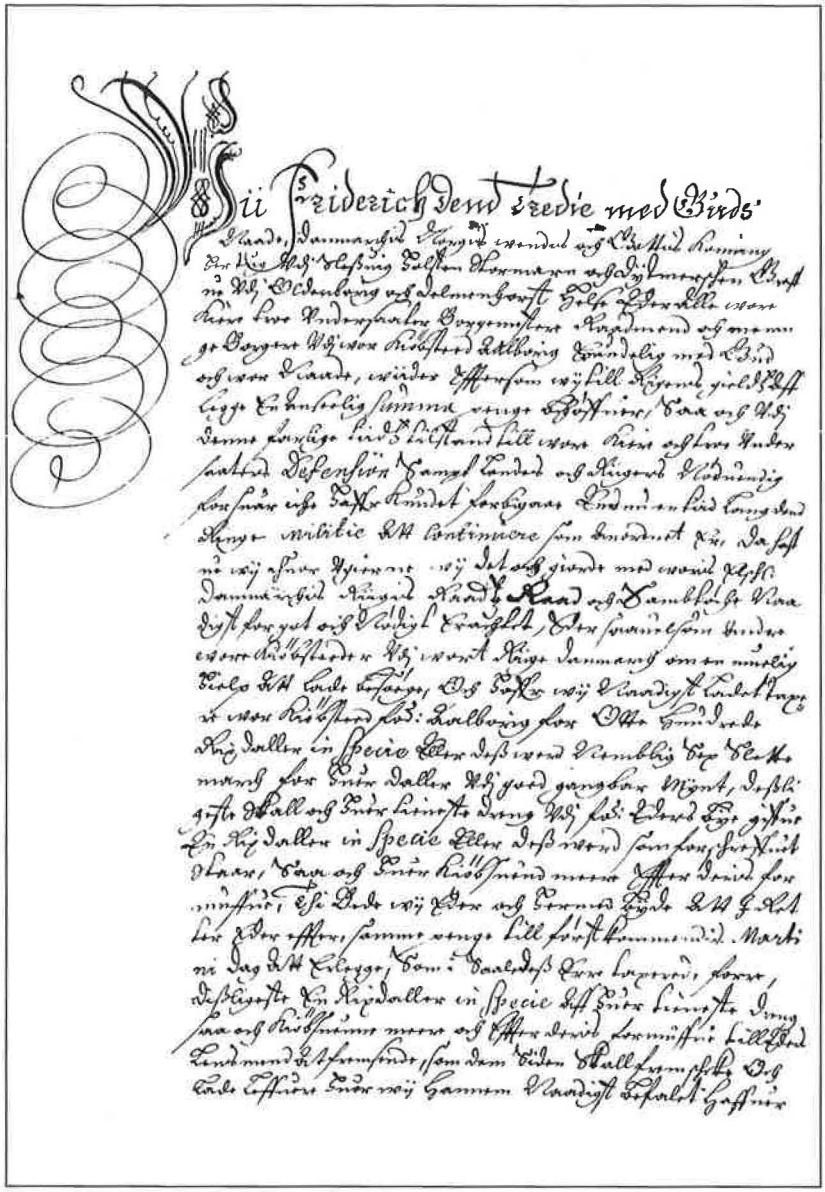

Kongens brev 5. august 1651 til borgmestre og råd i Aalborg vedrørende udskrivning af en skat. På bagsiden er skrevet, at det blev læst på Aalborg rådhus den 5. september 1651 i borgmestres og råds samt menige borgerskabs nærværelse og påhør.

(Landsarkivet for Nørrejylland, Ålborg rådstuearkiv, D1-118)

Materialet er de breve, der i brevbøgerne 1651 er stilet til personer i området eller vedrører personer og forhold dér. Det er i alt 64 breve ud af de i alt hen ved 1.450, der findes i brevbøgerne dette år, heraf de 32 til lensmanden Erik Juel alene eller sammen med andre og otte til biskop Anders Andersen, otte til andre adelige, 14 til borgere og et til bønder. Tallet for området synes forholdsvis højt, men mange af brevene var tillige adresseret til personer uden for området, som skattebrevene og breve til lensmænd, bisper, borgmestre og råd og adelige kommissarier.

Hovedstad og provins

Således som mønstrene i trafikforhold og økonomisk udvikling har tegnet sig de seneste århundreder, kunne man umiddelbart tro, at Nordjylland stod som et udkantsområde. Dette så meget mere, som København netop omkring midten af 1600-tallet var ved at få status som landets hovedstad. Tidligere havde kongerne i betydeligt omfang rejst rundt og i kortere eller længere perioder holdt hof på de kongelige slotte, især Koldinghus, Skanderborg, Dronningborg ved Randers, Haderslevhus og Frederiksborg. Frederik 3. (1648-1670) var den første konge, der kun rejste i begrænset omfang, således som det klart ses af dateringerne af brevene i kopibøgerne. Og mens han i de første regeringsår altid omtaler København som "vor købstad København", så dukker i februar 1658 for første gang begrebet "vor residensstad København" op. København var for alvor blevet Danmarks hovedstad, rigets centrum. For nordjyderne var der langt til dette centrum. Skulle slotsskriveren på Aalborghus til hovedstaden med pengene fra lenets skatter, måtte han bruge mindst en uges tid på at bevæge sig til vogns ned gennem Jylland og over Fyn og Sjælland til København.

I brevbøgerne fra 1651 optræder i alt 2.410 personer, således som det fremgår af tabel 1 og 2. Tilsyneladende er fordelingen temmelig skæv. Sjælland med København dominerer helt, dernæst Østjylland. Men her må provinsernes areal tages i betragtning, ligesom formentlig også befolkningstæthed. Ser man på de enkelte 138 herreder i kongeriget, finder man, at der var en forholdsvis jævn fordeling med nogle få personer i hvert herred. Kun en god halv snes herreder havde ingen personer. Enkelte herreder har dog ganske mange, nemlig i Nordsjælland, på Sydfyn og på Djursland, men forklaringen er her en høstkatastrofe i Københavns len, således at bønderne måtte fritages for dele af deres landgilde, at gårde havde været øde i Frederiksborg, Københavns

og Dragsholm len, at der var foretaget mageskifter mellem kronen og adelen eller mellem adelige på Sydfyn og på Mols, hvor de involverede fæstebønder blev nævnt, og at Århus Hospital fik en fundats med angivelse af fæstebønderne på dets vidtstrakte gods.[1]

Af byerne ses København helt dominerende, med 229 personer eller mere end en tiendedel af det samlede antal, men byen har formentlig også haft et befolkningstal, der svarede til hen ved en tredjedel af det samlede bybefolkningstal. På den baggrund er tallene meget beskedne selv for byer som Odense med 19, Randers med 16, Århus med 55 - og Aalborg med 27.

Kan der være usikkerhed om betydningen af antallet af personer i forhold til de forskellige geografiske områder, deres størrelse og befolkningstætheden, så er der til gengæld ikke det, når man ser på forholdet mellem stænderne (tabel 2). Det er her tydeligt, at adelen dominerer med 18 %, mens adelen vel blot har udgjort 2-3 % af befolkningen, gejstligheden er med 5 % også overrepræsenteret, mens borgernes andel på 20 % formentlig har svaret nogenlunde til befolkningsandelen og bøndernes 57 % ligger væsentlig under deres måske omkring 74 %.[2]

Tabel 1. Personer i Kancelliets Brevbøger 1651 fordelt på stænder, grupper og landsdele

	Adelige			Gejstlige		Borgere		Bønder	I alt
Landsdel	Menige	Lensmd	RR/lm	By	Land	Menige	Bm / råd		
København	22	1	5	17		172	8		229[1]
Sjælland i øvrigt	28	7	6	5	12	63	3	612	736
Lolland-Falster	8	2		1	3	14		10	38
Fyn	22	4	3	4	3	22	3	120	181
Nordjylland	12	5	2	4	3	27	5	16	74
Østjylland	21	8	2	10	10	64	11	332	458
Vestjylland	12	2		3	4	6	1	23	51
Slesvig	1					1		17	23[2]
Skånelandene	18	8	2	2	8	22		76	136
Norge	2	8		1		5		2	18
Danmark uang.	159			4	4		224		391
Udland/Uang.									75
I alt	305	45	20	51	47	396	31 224	1.208	2.410[3]

Anm.: 1) Heri også indbefattet 4 fra kongehuset. 2) Heri også indbefattet 4 fra hertughuse. 3) Heri også indbefattet de i noterne 1) og 2) nævnte 8 personer. Nordjylland omfatter amterne (før 1970) Hjørring, Thisted og Aalborg, Østjylland amterne Viborg, Randers, Århus, Skanderborg og Vejle, Vestjylland amterne Ringkøbing og Ribe. Under Danmark uangivet er så vidt muligt også opført personer, der var døde før 1651. Kilde: Registrene til Kancelliets Brevbøger 1651. RR/lm = lensmænd, der er rigsråder.

Tabel 2. Personer i Kancelliets Brevbøger 1651 fordelt på stænder og landsdele

	Adel	Gejstlighed	Borgere	Bønder	I alt
København	28	17	180	-	229[1]
Sjælland øvrige	41	17	66	612	736
Lolland-Falster	10	4	14	10	38
Fyn	29	7	25	120	181
Nordjylland	19	7	32	16	74
Østjylland	31	20	75	332	458
Vestjylland	14	7	7	23	51
Slesvig	1		1	17	23[2]
Skånelandene	28	10	22	76	136
Norge	10	1	5	2	18
Danmark uang.	159	8		224	391
Udlandet uang.					75
I alt	370	98	427	1.208	2.410[3]

Anm.: 1) Heri også indbefattet 4 fra kongehuset. 2) Heri også indbefattet 4 fra hertughuse. 3) Heri også indbefattet de i noterne 1) og 2) nævnte 8 personer. Nordjylland omfatter amterne (før 1970) Hjørring, Thisted og Aalborg, Østjylland amterne Viborg, Randers, Århus, Skanderborg og Vejle, Vestjylland amterne Ringkøbing og Ribe. Under Danmark uangivet er så vidt muligt også opført personer, der var døde før 1651. Kilde: Registrene til Kancelliets Brevbøger 1651.

Fra Aalborg møder man 24 personer, heraf lensmanden, to borgmestre og en tidligere borgmester, en rådmand, byfogeden, biskoppen, to sognepræster og 15 menige borgere. På landet i Aalborghus len og Himmerland og Kær herred møder man en lensmand, fire menige adelige, to landsbypræster og ni bønder.

Lensmanden på Aalborghus

Lensmanden på Aalborghus var Erik Pedersen Juel til Hundsbæk (1591-1657), der som lensmand og tillige stiftslensmand dér siden 1648 sad på et af de store slotslen. Aalborghus len omfattede hele ti herreder af Jyllands i alt godt 80 herreder: Års, Fleskum, Han, Hellum, Hindsted, Horns, Hornum, Hvetbo, Kær og Slet. Hans lensindtægt placerede ham på en sjetteplads blandt de hen ved 60 danske lensmænd, hvortil dem i Skånelandene er medregnet.[3]

Som kongens repræsentant i dette store område havde Erik Juel mange opgaver, som vi gennem brevbøgerne kan følge gennem året. Betydningen af hans stilling fremgår af, at han dette år fik 17 breve stilet til ham selv og stod som adressat sammen med en eller flere andre på 15 breve. Han forvaltede kronens gods – der på landsplan omfattede omkring halvdelen af Danmarks landbrugsareal – han havde opsyn med byerne, han havde den gejstlige jurisdiktion og lenets præster i forsvar og havde tilsyn

med stiftets og kirkernes indtægter. Han var tillige landkommissarius, dvs. den ene af to repræsentanter for adelen i Jylland, ligesom de tilsvarende i de fire andre provinser, Skåne, Sjælland, Smålandene (Lolland-Falster) og Fyn, valgt af adelen til at sikre, at en særlig skat, indført 1638, blev anvendt til forsvarsformål, idet provenuet fra skatten ikke indgik i Rentekammeret, men i de nævnte provinsers såkaldte landekister. Hertil kom, at han siden 1623 var landsdommer ved det nørrejyske landsting i Viborg.

I administrationen af kronens gods havde Erik Juel i 1650 efter befaling fra kongen for årlig jordskyld bortgivet en række grunde langs Østerås østside, ud for Aalborghus, til en række fremtrædende borgere, således som vi senere skal se, og disse dispositioner blev bekræftet i 1651.[4] Som forvalter af lenets krongodset fik Erik Juel dette år også til opgave under lenet at inddrage en del af Sejlstrup lens jordegods, som havde været udlagt til pant til dækning af rigets gæld, mod tilsvarende vederlag af lenets gods, som igen var blevet udlagt til kreditorerne, og godset skulle indføres i lenets jordebog. Da omvendt kongens storkreditor, storkøbmand og generaltoldforvalter Henrik Müller i København havde fået udlagt kronens mølle i Aalborg til pant, skulle Erik Juel afgive denne til kreditoren, efter at den først ved lovligt valgte uvildige mænd ved syn var blevet registreret. En forandring i krongodset var det også, da Erik Juel efter befaling efter kongens bevilling skulle lægge seks gårde i landsbyen Vormstrup under Løgstør by. Her skulle han gøre en særlig foranstaltning for at hindre, at gårdenes grund i længden skulle komme fra kronen og til adelens jorder. Det kunne gøres ved, at Vormstrup bys mark og de seks gårde blev delt i 24 lige store parter, således at hver part blev lagt til et særligt byggested tilhørende kronen. Da gårdenes jorder med inddragelse i byen Løgstør ikke længere skulle bruges som landbrugsjord, blev deres landgilde i rug, byg, havre, gryn, smør, svin, får, lam, gæs og høns omregnet i penge, således at ydelserne derefter kunne betales i penge. Af betydning for lensforvaltningen var det også, at Erik Juel skulle lægge købstaden Sæby ind under Aalborghus, idet slottet Sejlstrup, sydvest for Hjørring, hvorunder Sæby tidligere hørte, var blevet udlagt til betaling af rigets gæld. Lensmanden skulle lade læse et brev til borgmestre og råd og menige borgerskab i Sæby til efterretning.[5]

Vigtige var Erik Juels opgaver i forbindelse med skatteudskrivningen. I august modtog han sammen med landets øvrige hen ved 60 lensmænd brev om at forkynde skattebrevene, vedlagt dem til købstædernes borgmestre og rådmænd, der stod for skatteopkrævningen dér, og til bønderne, som lensmanden skulle lade lægge i læg og

opkræve skatterne. Det var lensmandens ansvar, at de opkrævede skatter blev overført til Rentekammeret i København, bortset fra de beløb, der måtte blive brugt lokalt ved lenet eller udbetalt til kreditorer efter kongens ordre.[6]

Som landkommissarius var Erik Juel også med til forvaltningen af de førnævnte unionsskatter. I et brev til landkommissarierne meddelte kongen i juli, at han af indlæg fra ridderskabets, adelens, deputerede havde fornemmet, at de på vegne af sig selv og menige adel til landekisterne havde bevilget af hver td. hartkorn at give 8 sk., deslige af penge på rente af hver 100 rdl. 1 sletdl. à 64 sk., det hele i tre år. Det var også som tidligere landkommissarius, indtil han i juli 1651 blev rigsråd, at han i september sammen med to landkommissarier efter befaling fra kongen holdt møde i Viborg med repræsentanter for jyske købstæder med henblik på en ordning af postvæsenet i Jylland.[7]

En særlig indtægt for kronen på denne tid var et beløb, som kongen i 1650 havde pålagt lensmændene og domkapitlerne at betale, nemlig årligt i tre påfølgende år en tredjedel af deres indkomst efter jordebogen og renteritaksten. Pengene skulle gå til betaling af rigets gæld. Som stiftslensmand skulle Erik Juel indkassere pengene i sit område og inden nytårsdag fremsende dem til omslagsforvalteren i Kolding, når denne rejste derigennem. Af det beløb, Erik Juel selv skulle indbetale, 3.210 rdl., fremgår hans placering i lensmandshierarkiet: blot lensmændene i Landskrone, Hammershus, Sæbygård (på Sjælland), Stege og Skanderborg len var sat til højere beløb og havde dermed en højere lensindtægt.[8] Af samme art var opgaven, da Erik Juel fik ordre om straks, ligesom andre lensmænd i deres len, at lade åbne toldkisterne i

Lensmand Erik Juel til Hundsbæk (1591-1657), lensmand på Aalborghus 1648-57.

Aalborg rådstues skrivetøj med en række rådsmedlemmers navne indgraveret, Hans Felthus, Christen Madsen, Laurst Lauridsen og Jacob Johansen.

Foto: Jan Slot-Carlsen Aalborg Historiske Museum

købstæderne i sit len, Ålborgs og Sæbys, og udtage den told og accise, der tilhørte kronen, og levere pengene til tolderen Jacob Lerche i Nyborg, der skulle levere dem på Rentekammeret.[9]

Ikke sjældent hændte det, at en retssag ikke blev gennemført korrekt efter lovene, og af forskellige grunde kunne retssager blive forsinket, således at de ikke blev påbegyndt inden for den da fastsatte frist. Det blev da nødvendigt at ansøge kongen om oprejsning, tilladelse til at lade sagen gå om eller til alligevel at føre sagen. Erik Juel stod i 1651 med tre sådanne tilfælde. I 1648 havde en bonde i Vester Thorup i Vester Han herred frikendt sig selv og sine sognemænd for at levere 6 td. bygafgift til en af hørerne i Aalborg Skole. Da sagen ikke var forfulgt så lovligt, som den burde, og da kongen ønskede at være fri for overløb om lønforbedring, bevilgede han, at Erik Juel på ny måtte påtale sagen. I 1649 havde en herredsfoged frifundet fæstebønder under Aalborg Hospital for arbejde, i modstrid med gamle kongebreve og breve fra ingen ringere end lensmanden og bispen. Kongen bevilgede, at sagen måtte påtales på ny til gavn for hospitalet. I Kær herred havde herredsfogeden afsagt en dom om et stolestade i Hvorup Kirke, hvilket havde forårsaget stor uskikkelighed i kirken. Dommen var ikke i tide blevet indstævnet til landstinget, og Erik Juel begærede derfor oprejsning til at påtale den, hvilket han fik.[10]

Lensmandens politimyndighed blev der brug for i en sag, hvor en Jesper Henriksen havde fremlagt en sag med anmodning om en

løsning. Efter kongens ordre skulle Erik Juel anvende mulig flid på efter anvisningen at arrestere tre personer, og når han havde fået dem, skulle han i Jesper Henriksens nærværelse erfare, om de tre personer ville fragå deres tidligere bekendelse. Desværre oplyses i brevbogen ikke yderligere.[11]

Som lensmand og adelsmand fik Erik Juel året igennem pålagt en række meget forskellige opgaver, som regnskabsrevisor. synsmand, undersøger af sager, værge for umyndige adelige osv.

Regnskaber voldte ofte vanskeligheder, med manglende afslutning, med mangler osv. Sammen med to andre adelsmænd fik Erik Juel ordre til at tage for sig og gennemse alle afregninger vedkommende Rentekammeret, som siden 1643 var gjort på rigets vegne, med bilag og alle leverancer, hvor de skulle undersøge kvantiteter, priser og anvendelse. Der skulle aflægges udførlig relation om alt, og her har Aalborg-lensmanden været betroet en opgave, hvor mange års store bedragerier i forbindelse med leverancer til kronen skulle undersøges. Af ganske andet omfang var så en regnskabssag i forbindelse med bygningen af et tårn til Sankt Katharinæ Kirke i Ribe. Der var opstået en strid mellem ærkedegnen i kapitlet Peder Lange og sognemændene, som i sin tid havde givet løfte om af deres formue at bidrage til byggeriet, men det var ikke blevet opfyldt, og kirken var kommet i gæld og kunne ikke klare sig med sine indkomster. Der skulle dømmes i sagen, om hvem der skulle betale gælden, og Erik Juel skulle sammen med tre andre adelsmænd indsende en betænkning til Kancelliet. Da der også var vidtløftighed omkring Varde Kirkes regnskaber skulle Erik Juel sammen med en anden adelsmand indstævne de involverede og forhandle med dem om de tvistige poster og levere en redegørelse med deres underskrifter til parterne. Af større omfang var det, da Erik Juel sammen med nogle af rigsråderne og lensmændene i Jylland fik ordre til at gennemgå alle kirkeregnskaber i Vendelbo stift, bortset fra regnskaber fra kirker, hvor adelen havde jus patronatus, med henblik på at erfare, hvad der kunne være af midler, som kunne tages til bygning af Frederiksodde Kirke og skole i den nygrundlagte by, der snart skulle vokse og blive kendt som Fredericia.[12]

Adelen havde privilegium på omkring halvdelen af Danmarks landbrugsjord, al den jord, der ikke var kongens, kirkens eller hospitalers. Det var nødvendigt at værne om denne jord, idet et fremvoksende velstående borgerskab havde blikket vendt mod adelens gods. Mange adelige var økonomisk trængt, og kongen fandt det nødvendigt at værne om værdierne i forbindelse med dødsfald og skifte. Erik Juel

havde hér i 1651 adskillige opgaver i denne forbindelse. Sammen med en anden adelsmand skulle Erik Juel undersøge en sag, hvor arvinger efter fru Anne Mund stredes, idet en arving mente, at andre havde tilegnet sig hendes gods. I en anden sag var der strid mellem arvingerne om hovedgården Fjællebro på Fyn, hvor sagen trods fire stævninger ikke var kommet til ende, og her skulle Erik Juel sammen med tre andre adelsmænd indstævne parterne og forhandle med dem og dømme. Da den adelige enke Elsebe Ulfeldt ønskede at forpagte herregården Ørbæklunde på Fyn af sine børn, fik Erik Juel til opgave sammen med en anden adelsmand at begive sig dertil for at taksere gården for det, de ville finde rimeligt som forpagtningsafgift. I flere tilfælde blev Erik Juel beordret til at begive sig til en afleveringsforretning af et værgemål eller skiftebehandling af et adeligt bo og dér varetage værgemålet for umyndige arvinger.[13]

I arbejdet med de mange sager kunne Erik Juel komme vidt omkring. Da der var opstået stridigheder mellem lodsejerne i Sønder Bork, Nørre Bork, Nebel og Lønne sogne ved Ringkøbing Fjord fik han befaling til sammen med tre andre adelsmænd at begive sig til åstederne, hvor vandflod og storm i høsttiden kunne bevirke, at det afslåede hø på engene blev bortskyllet og bortflyttet, således at der blev strid om ejerforholdene, når lodsejere tilholdt sig al den flodhø, der var drevet op på deres grund. Da kongen havde besluttet sig for at anlægge et fæstningsanlæg ved Bersodde Skanse eller Frederiksodde, blev det nødvendigt at undersøge ejerforholdene. Erik Juel fik sammen med de øvrige jyske rigsråder befaling til at begive sig til stedet og tage i øjesyn den grund, der hørte til de omliggende landsbyer, og se, hvad der kunne mistes af jordejendom til den by, der skulle bygges. På grundlag af en henvendelse til kongen vedrørende en sag i Sæby, fik Erik Juel ordre til sammen med en anden adelsmand at begive sig til byen, fordre parterne for sig og indsende relation derom.[14]

Som tilsynsførende med købstæderne havde Erik Juel adskillige opgaver vedrørende byerne. Sammen med en række lensmænd og provster fik han brev med henvisning til tidligere befaling om at anordne, at alle kronens kirker i lenet, som havde nogen formue, skulle give 1 rdl. til bygning af et børnehus i Aalborg. Et sådant børnehus var blevet indrettet i København i 1605 som Christian 4.s Tugt- og Børnehus, hvor man anbragte forældreløse børn, fattige og lovovertrædere til oplæring i færdigheder inden for tekstilfremstillingen. Det var planen, at også Aalborg skulle have et sådant børnehus, men kun

en ringe del af pengene var indkommet, og nu skulle det anordnes, at kirkerne hjalp med 1. rdl. Ved oprettelsen af dette børnehus skal Erik Juel i øvrigt have været aktiv. Det var også Erik Juel, der skulle tage sig af sagen, da kongen dette år bevilgede Aalborg en søslingetold, en told betalt i søslinge, en kobbermønt = 6 penninge eller ½ skilling, til at vedligeholde byens bro, havn og bolværk. Lensmanden skulle tilholde borgmestre og råd, at de indsatte en kiste på toldboden, hvortil de selv måtte beholde nøglen, således at søslingetolden kunne opkræves af tolderen og indlægges i kisten og optegnes i en særlig bog, så man var sikker på, at den blev håndteret rigtigt.[15]

Det var Erik Juel selv, der havde foreslået kongen, at sildeboden i Nibe skulle købes til kronens behov. Han havde berettet, at der blev givet en stor leje af sildeboden, hvor der årligt om våren såvel som høsten blev saltet et stort parti sild til kronens fornødenhed. Han foreslog, at sildeboden blev købt til kronens behov for 300 rdl., hvilket ville være gavnligt, idet lejen, som da blev givet deraf, årligt beløb sig til 30 rdl. og altså kunne haves for 18 rdl. med datidens rentefod på 6 %. Kongen var tilfreds, at han købte boden for 300 rdl., og at han på en øde plads derved lod sætte et hus og derpå anvendte 100 rdl., så salterne kunne have desto bedre ro til at salte sild og forvare dem under tørt tag.[16]

Som forsvarer af kirkens og gejstlighedens interesser havde Erik Juel flere opgaver. Sognepræst til Ulstrup og Gundersted hr. Mads Johansen havde klaget til kongen over, at hans tiende af Hornum sogn i forgængerens tid var blevet frafæstet kaldet, der ellers var ringe. Erik Juel fik befaling til at lade ham få tienden, når den blev ledig. Et ringe præstekald havde også sognepræst hr. Anders Jensen i Mou, der vel ligesom de førnævnte sogne Ulstrup og Gundersted lå i Viborg stift, men hørte under Aalborghus. Også her skulle Erik Juel fæste tienden til sognepræsten, når den blev ledig.[17]

Erik Juels stilling som landsdommer ved Nørrejyllands landsting i Viborg var baggrunden for, at han sammen med landsdommer Peder Lange til Kærgård fik brev om, at kongen efter deres anmodning konfirmerede deres kontrakt med borgmestre og råd i Viborg om beskatningen af deres landstingsskriver og hører i Viborg.[18]

Til de nævnte opgaver kom, at Erik Juel som adelsmand deltog i Jyllands adels møde i Viborg i maj, og han deltog som medlem af Rigsrådet fra juli 1651 endnu samme måned i herredagen med retssager i København og i december igen i et rigsrådsmøde dér. Som rigsråd fik han også allerede i slutningen af juli brev fra kongen om, at

denne havde befalet landkommissarierne i hver provins skriftligt over for ridderskabet at redegøre for bevillingen på 8 sk. af hver td. htk. efter rostjenestetaksten og 4 mk. af hver 100 rdl. på rente, som deres deputerede havde underskrevet på egne og den menige adels vegne. Erik Juel, der som ovenfor omtalt her tidligere havde virket som landkommissarius, skulle her ligesom de øvrige rigsråder over for kongen oplyse, hvem der ikke ville deltage i dette, således at der med adelens råd og samtykke kunne findes midler, hvorved de, der modsætter sig, kunne formås til at deltage - en slet skjult trussel.[19]

Som adelsmand var Erik Juel endelig blandt de mange adelsmænd og adelsfruer og adelsjomfruer, der i maj af kongen blev inviteret til det bryllup, som kongen ville holde for Niels Banner til Ringstedgård og dronningens hofjomfru Anne Cathrine Schulte på Københavns Slot. Han skulle med sin frue, Sophie Sehested, møde den 18. maj på slottet, hvor de skulle bepryde ægteskabets begyndelse med deres nærværelse.[20]

Bispen i Aalborg

Bispen, dr. Anders Andersen (Ringkøbing) (1597-1668), biskop i Aalborg siden 1640, stod som den øverste embedsmand i den gejstlige forvaltning i Vendelbo stift, med tilsyn med præster, kirker, hospitaler og gejstlighedens forhold.

Flere af hans opgaver dette år omfattede den økonomiske forvaltning. Ligesom lensmanden fik han sammen med de andre bisper i august brev om udskrivning af en skat, i dette tilfælde præsteskatten. Han skulle tilstille hver provst i stiftet kopi af kongens brev vedrørende skatten, og provsterne skulle lade det læse for de menige præster, når der holdtes kalente, dvs. præstemøde, eller på anden belejlig tid, og befale dem at ligne skatten på præsterne, så den rige hjalp den fattige. Siden skulle han indfordre skatten og med et register og mandtal fremsende den halve part til landkommissarierne i Jylland og den anden halvpart til rentemestrene.[21]

Ved et af de andre breve, han modtog sammen med de øvrige bisper, skulle han foreholde alle provster og præster i stiftet, at de skulle give noget til en indsamling, som blev foretaget af fuldmægtige fra byen Augsburg, som tilkendegav, at to af deres kirker var blevet helt ruineret i den seneste krigstid, hvorfor de henvendte sig om hjælp hos deres ligesindede trosfæller, især gejstlige Han skulle ved præsterne i stiftet lade forfærdige en specifikation over, hvor mange decimanter, dvs. tiendeydere, hele og halve gårde og bol, de hver havde i deres sogne, og indsende designationerne til Kancelliet.

Han fik også med de øvrige bisper i Jylland brev om, at kongen havde befalet lensmændene at anordne, at provsterne af alle kronens kirker med forråd skulle oppebære 1 rdl. til reparation af kirken i Nykøbing Falster, og han skulle modtage pengene og levere dem til kirken. Endelig var det i to tilfælde dronningen, det gjaldt: første gang var det en meddelelse til præsterne i stiftet om, at dronningen var gravid, med befaling til dem om efter prædiken at gøre bøn til Gud, at hun i rette tid måtte forundes en god og nådig forløsning, anden gang, et par måneder senere, en meddelelse om, at Gud havde forløst dronningen og velsignet kongen og rigerne med en ung herre, hvorfor præsterne skulle gøre taksigelse af prædikestolen den førstkommende søndag.[22]

Ligesom de øvrige bisper fik Anders Andersen brev om, at lensmændene og regnskabsprovsterne i stiftet tidligere havde fået befaling angående anordning om udbetaling af penge, 1 rdl. af hver kirke, til oprettelse af det tidligere omtalte børnehus i Aalborg. Han skulle anmode regnskabsprovsterne om hurtigst at fremskaffe pengene og overlevere dem til lensmanden Erik Juel.[23]

Bispens opgaver i forbindelse med undervisningen ses i et enkelt tilfælde i brevbøgerne 1651, idet Anders Andersen med de øvrige bisper fik brev om, at kongen havde eragtet for godt, at alle, som ville deponere, dvs. gå til optagelsesprøve, på universitet i Kbh., skulle indstille sig til eksamen på to tider af året, nemlig 8 dage efter påske og til Mikkelsdag, så at de ikke som hidtil skulle opholdes i lang tid. Bispen skulle advare alle rektorer i stiftet om at gøre en anordning om dette.[24]

Aalborg by

Ved et skattebrev udstedt i august fik byen sammen med landets øvrige købstæder pålagt i byskat at betale et beløb i rdl., idet yderligere hver tjenestedreng skulle give 1 rdl., hver købsvend mere efter formue, at betale til førstkommende Mortensdag, 11. november. Pengene skulle fremsendes til lensmanden, der skulle have indseende med, at der blev omgået retfærdigt med ligningen, så den rige hjalp den fattige, og enhver betalte, som han havde handel, brug og næring til, og at ingen købsvend eller tjenestedreng blev forskånet. Med et beløb på 800 rdl. i byskat stod Aalborg på en andenplads blandt den tids byer, efter København med 1.500 rdl. og fulgt af Odense med 572 rdl., Ribe med 520 rdl. og Århus med 451 rdl. Aalborg stod dermed alene med en femtedel af de jyske købstæders samlede skat.[25]

I oktober fik Aalborg så igen et brev om skat, den særlige skat, der

Aalborghus Slots østfløj, opført 1547-55. Slottet er landets eneste beboede lensmandsresidens fra renæssancen.

Foto Ole Degn 2007

kaldtes borgeleje, egentlig en skat, der havde afløst byernes pligt til at have bøsseskytter indkvarteret i vinterperioden. I brevet angives for hver købstad det antal personer, som skatten svarede til, og skattebeløbet i rdl. Det fremgår her, at Aalborg med 52 personer og 655 rdl. stod på en førsteplads – idet København ikke er nævnt – fulgt af Ribe med 42 personer og 529 rdl., Odense med 36 personer og 454 rdl. og Århus med 33 personer og 416 rdl.[26]

Aalborg havde under Torstenssonkrigen og den svenske besættelse 1643-45 mistet sin toldbod, der var blevet nedbrudt. Det virker ejendommeligt, men først i 1651 sendte kongen et brev om, at han havde erfaret, at byen ingen toldbod havde. Kongen anså for godt, at kronens anpart i afdøde Jens Bangs stenhus eller gård, udlagt til kongens far for nogle kanoner, indtil videre måtte bruges som toldbod. Han bevilgede tillige, at borgmestre og råd nederst i huset måtte have byens vejerbod, og pålagde dem at vedligeholde huset på egen bekostning.[27]

Borgmestre og rådmænd i Aalborg

Borgmestrene og rådmændene optræder ikke blot som byens øvrighed i forskellige sager, men også som enkeltpersoner. Borgmester Christoffer de Hemmer (-1658) fik konfirmeret en bevil-

ling, givet 1650 af lensmanden Erik Juel, på en plads på østsiden af Østerå på slottet Aalborghus' grund, hvor tidligere kongens kornhus havde stået. Vi får her oplysninger vedrørende et hjørne af Aalborgs topografi. Christoffer de Hemmer må på pladsen bygge huse i to etager til kornloft, saltboder og andet, men må ikke holde ild, arnested, skorsten eller kakkelovn eller våning eller tapperi, for at forekomme al ulykke på slottet og i havnen., og han er forpligtet til på egen bekostning at forfærdige og vedligeholde bolværket fra midt under den ny bro, som er slået over åen, til midt for gyden ml. hans og pladsen nord for. Det fremgår, at pladsen ligger syd for borgmester Hans Sørensens plads og nord for tidligere borgmester Christen van Ginckels plads, den er 44 alen langs åen, og der er en snes alen til stenbroen ved slotsgraven i øst. Han skal anlægge gyder af to alens bredde mellem sin plads og de to pladser mod nord og syd.[28]

På ganske samme måde ser man borgmestrene Hans Sørensen (-1656) og Thomas Lauridsen (-1654), borgeren Bagge Lauridsen og forhenværende borgmester Christen van Ginckel (1598-1670'erne) få bevilget jordstykker, den første det førnævnte jordstykke nord for de

Borgmester Christen van Ginckel og hans kone, Sidsel Jørgensdatter, datter af den fremtrædende købmand Jørgen Olufsen.
Foto: Jan Slot Carlsen. Aalborg Historiske Museum

Hemmers, 42 alen langs åen, ned til Johan Brandts bro, den næste et jordstykke igen nord for dette, vistnok 60 alen mod nord op til fjorden. Bagge Lauridsen får en plads syd for Christen van Ginckels plads, også 42 alen langs åen og på samme betingelser, og Christen van Ginckel en plads mellem Christoffer de Hemmers og Bagge Lau-

ridsens, langs åen 44 alen langt, på lignende betingelser.[29]

Dermed har vi fået kortlagt den vigtige strækning langs Østerås østside fra fjorden, hvis kystlinje dengang lå langt sydligere end nu, og ca. 150 m mod syd.

Den nævnte borgmester Christen van Ginckel var meget aktiv og fik dette år endnu et par gunstbevisninger. Han fik, efter at han tidligere havde begæret det, bevilling til at anlægge og bruge en barkmølle i byen, ved en lille vandstrøm, som løb fra syd mod nord i slotsgraven ud i fjorden, vest op til et hus, som han havde tilforhandlet sig til fortsættelse af garveriet. Af en erklæring fra Erik Juel havde kongen erfaret, at det omtalte vand, når det er overflødigt, løb fra kronens mølle, og at det kunne ske uden nogens skade. Christen van Ginckel fik også bevilling til på egen bekostning at anrette en garvermølle, dog måtte den kun bruges til garveriet. Og han fik yderligere af kongen skøde på den husanpart, som kronen havde fået som udlæg og betaling i Jens Bangs stenhus liggende ved Østerå.[30]

Menige borgere i Aalborg

Af menige borgere i Aalborg møder vi i alt 16 i brevbøgerne for 1651. Fornemst var byfogeden og enken efter tolderen Hans Sørensen (1591-1651), Anne Bendtsdatter (1606-57). Enken fik Erik Juel af kongen ordre til at hjælpe til rette, med henvisning til en ansøgning sendt af hende, og en god uges tid senere bevilgede kongen hende for hendes husbonds lange tjeneste, at hun måtte bo i byen fri og forskånet for al borgerlig tynge, skat og besværing.[31]

Den jævne håndværkerbefolkning optræder i et brev, hvor kongen konfirmerer et skøde udstedt på Aalborg byting 1651 til dr. Niels Bendsen, residerende medikus i Aalborg, repræsenteret af rådmand Johan Brinch. Skødet var bevidnet af byfoged Hans Andersen og byskriver Peder Panck (-1681) samt skrædder Jens Nielsen, med henvisning til tingsvidne udstedt af Jens Nielsen, Albret Skrædder, skomager Albret von Hemesen, tømmersvend Christen Pedersen, snedker Jens Christensen, Henrik Henriksen Bocher og Anders Sørensen, alle borgere i Aalborg, at Christen Sørensen, borger i Aalborg, fremlagde og fik læst og påskrevet en fuldmagt, dateret 3. marts 1651, fra velbyrdig Erik Juel, mag. Anders Andersen, superintendent over Vendelbo stift, mag. Jacob Hansen og mag. Jacob Poulsen, sognepræster til Skt. Budolfi og Vor Frue kirker og alle inspektører for Helligånds Klosteret i Aalborg, samt købebrev udstedt af inspektørerne 12. dec. 1650. Christen Sørensen skødede fra klosteret og hospitalet til Niels Bendsen et

stykke jord med tilhørende plankeværk og påstående ejendom, som Christen Jacobsen, borger i Aalborg, nu bor i, liggende næst østen op til det latinske skolehus og sønden for klosterets ladehus, som med tingsvidne af Aalborg byting 9. dec. 1650 bevises at være målt med Aalborg bys gamle alen.[32]

Skødet giver her yderligere en række oplysninger vedrørende topografiske forhold omkring latinskolen og klosterets ladehus, idet den solgte ejendom specificeres nærmere: i den sønder ende, i øster og vester langs fra muren og mod det latinske skolehus er den 75 al., i den nordre ende i øster og vester fra gaden og langs med klosterets ladehus 83 al. 1 kvarter, på den vestre side i sønder og nør langs med den latinske skole 63 al. 3 kvarter, og på den østre side sønder og nør langs gaden ved muren 69 al., ligeledes på samme østre side langs fra klosterets ladehus' hjørne og i sønder op til muren 52 al. 1 kvarter, og der er mellem jordsmonnet og klosterets lade 7 kvarter rum, som skal være skel og begges fælles tagdryp.

Adelen i Ålborghus len

Af adelspersoner i området møder vi foruden lensmanden på Aalborghus lensmanden Christoffer Hvas til Hennegård, der 1650-52 var lensmand på Pandumgård ved Nibe, samt fire andre, der skrev sig til hovedgårde i området og synes at have hørt til dér. Christoffer Hvas ser man dog dette år ikke i funktion i sammenhæng med forhold i området.[33]

Oluf Parsberg, lensmand på Vestervig Kloster, fik brev om, at Johan Brockenhuus, der vistnok skrev sig til Sebberkloster, til mageskifte begærede seks af kongens gårde på Thyholm, hvilket han skulle undersøge.[34]

Fru Margrethe von der Lühe til Sebberkloster, enke efter Jørgen Brockenhuus, begærede konfirmation af et brev, der var blevet fordærvet af fugtighed og sønderrevet. Det var fra 1641 og gav hende jus patronatus til Sebber Kirke, hvorfor hun til gengæld ved vakance skulle forsørge sognefolket med en god, kristelig og lærd person til sognepræst, som hun skulle lade nyde præstegården med al dens tilliggende samt præstetiende, og desuden forbedre kirken med dens indkomst og forsørge kirketjenesten med det, der behøvedes.[35]

På samme måde, som lensmanden Erik Juel i adskillige tilfælde fik befaling til at medvirke i arvesager, fik Axel Urne og Christen Lange efter arvingernes anmodning brev fra kongen om at indstævne parterne i en arvestrid mellem Henrik Bildt til Hassing Hovgårds arvin-

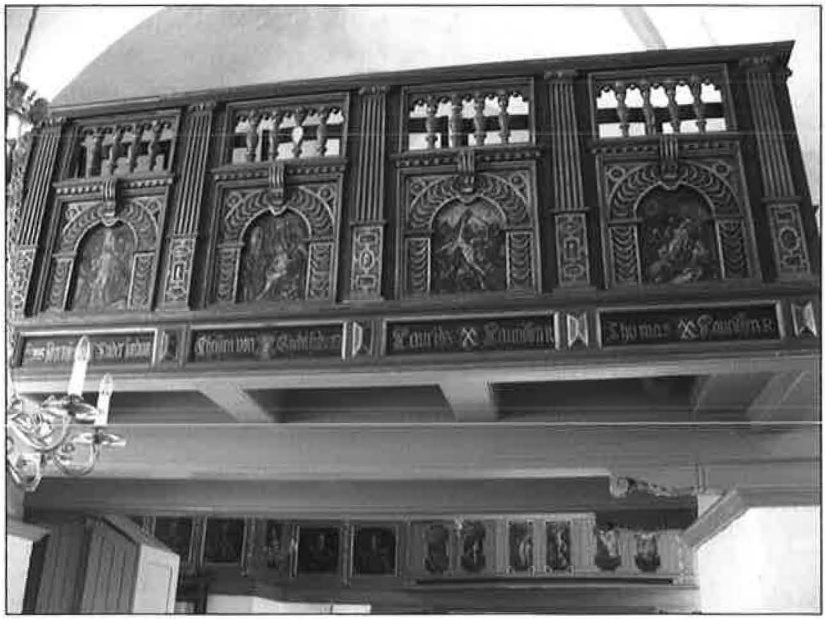

Panelet på et stolestade på et pulpitur i Aalborg Budolfi Kirkes sydside. Man ser fra venstre smukt malet navnene på borgmester Hans Nielsen, tolderen Hans Sørensen, borgmester Christen van Ginckel og rådmændene Laurids Lauridsen og Thomas Lauridsen, de tre af dem nævnt i brevbøgerne her.

Foto: Inge Degn 2007

ger og fru Maren Pripps arvinger om Hassinggård, som Maren Pripp havde været forlenet med på livstid. De skulle forhandle med dem eller skille dem ved dom og give det, de forrettede, beskrevet til de interesserede.[36]

Endelig fik fru Anne Lykke, enke efter Peder Gersdorff, efter ansøgning af kongen bevilget, at bispen i Aalborg måtte prædike over hendes afdøde husbond.[37]

Gejstligheden i Aalborghus len

Af landsbypræster møder vi blot en enkelt. Hr. Eskild Gyntelberg, sognepræst til Rørbæk og Grynderup sogne i Gislum herred havde begæret for kaldets ringheds skyld at måtte forundes kronens såvel som kirkens anpart af tienden af sit anneks Grynderup, som efter hans beretning skal være ledig. Lensmanden Mogens Arenfeldt på Mariager Kloster, hvorunder Gislum herred da hørte, fik da af kongen

befaling til, at han skulle lade præsten nyde disse anparter, dersom de var ledige, for en fast årlig afgift.[38]

Bønderne

Om bønderne i dette område hører man dette år ikke meget. Morten Kierulf, herredsfoged i Kær herred, Jens Lauridsen i Hammer sogn og Poul Christensen i Nøvling sogn er tidligere nævnt. Hertil kommer fire bønder, Peder Andersen, Peder Jensen Hols, Jørgen Christensen og Jeger Juels, der boede i Vive sogn og by i Hindsted herred, og af kongen reelt blev solgt med deres fæstehuse til Jørgen Seefeld til Visborggård. Et par bønder i Gislum og Hindsted herreder, Jens Ibsen i Vestrup og Rasmus Pedersen i Rostrup, fik nedslag i deres landgilde, hvilket blev godskrevet derers lensmand.[39]

Et år i Kancelliets Brevbøger

Et antal af 64 breve og i alt 40 personer blev det til for Aalborghus len og Himmerland og Kær herred i Kancelliets Brevbøger 1651. Men det er en brøkdel af det stof, man vil kunne finde vedrørende dette område i disse brevbøger med de i alt 110 år, som Rigsarkivets udgave omfatter. Bindet 1651 rummer med registrene 485 sider, den samlede udgave ca. 28.000 sider i 39 bind. Der kan med dem føjes mange facetter til Nordjyllands historie.

Ole Degn
Arkivar og seniorforsker
ved Landsarkivet for Nørrejylland

Noter

Ved forkortelsen KB anføres Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre forhold 1651, udgivet af Rigsarkivet 1996.

1. Sømme, Ars, Lollands Nørre, Sunds, Øster Han, Hvetbo, Års, Nørre (Salling), Hindborg, Fjends, Ulfborg, Øster Horne, Holmans og Malt herreder. KB 1651, s. 39-41, 151-58, 67-69, 208-10, 294-95, 375, 85-91.
2. Ved procentberegningen er tabel 2s tal for adel, gejstlighed, borgere og bønder beregnet på grundlag af et samlet tal på 2.103, idet tallet 2.410 skal fratrækkes 8 for kongehus- og hertughusmedlemmer, 224 for personer, hvor fordeling på borger- og bondestand ikke kan foretages og 75 udlændinge.
3. Kr. Erslev: Danmark-Norges len og lensmænd 1596-1660, 1885, s. 30, 95-98.
4. KB 1651, s. 189-92.
5. KB 1651, s. 97, 39 og 42, 214 og. 210.
6. KB 1651, s. 241-43.
7. KB 1651, s. 239. C. Rise Hansen: Aktstykker og oplysninger til rigsrådets og stændermødernes historie i Frederik III's tid, II,1 (1651-52), 1974, s. 230-31, jf. KB 1650, s. 412-13, 425-26.
8. KB 1651, s. 323-24.
9. KB 1651, s. 330-32.
10. KB 1651, s. 200, 201, 350.
11. KB 1651, s. 351.
12. KB 1651, s. 230, 271-72, 181, 355-56.
13. KB 1651, s. 189, 237, 279, 310-11, 204. En anden arvesag er KB 1651, s. 370-71.
14. KB 1651, s. 140-41, 198 og 237-38, 211.
15. KB 1651, s. 211. Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., 7, 1981, s. 460. KB 1651, s. 359.
16. KB 1651, s. 353-54.
17. KB 1651, s. 272, 275.
18. KB 1651, s. 199.
19. Rise Hansen (se note 7), s. 1, 106, 113, 140, 150, 230-31, 257. KB 1651, s. 239-40.
20. KB 1651, s. 135-36.
21. KB 1651, s. 245.
22. KB 1651, s. 108, 46-47, 137, 248 og 305.
23. KB 1651, s. 219.
24. KB 1651, s. 49.
25. KB 1651, s. 241-44.
26. KB 1651, s. 318-19.
27. KB 1651, s. 307.
28. KB 1651, s. 190.
29. KB 1651, s. 190-92.
30. KB 1651, s. 183, 353.
31. KB 1651, s. 299 og 305.
32. KB 1651, s. 190-91.
33. Flere andre, hvis opholdssted er usikkert, er ikke medtaget, som Christian Christensen Friis og Jørgen Mogensen Kaas til Gudumlund.
34. KB 1651, s. 279-80.
35. KB 1651, s. 159-60.
36. KB 1651, s. 182.
37. KB 1651, s. 227.
38. KB 1651, s. 222.
39. KB 1651, s. 79, 111-13. Lensmanden var Mogens Arenfeldt til Rugård på Dronningborg len, ejendommeligt nok, idet kun Gislum herred hørte under hans len, ikke Hindsted herred, der som ovenfor nævnt hørte under Aalborghus.

Højesteretsassessor Langes embedsrejse til Aalborg år 1824

- et bidrag til Aalborgs historie

Af Mette Frisk Jensen

Højesteretsassessor Michael Lange rejste i maj 1824 til Aalborg med det formål at undersøge købstadens embedsforvaltning og de Offentlige Stiftelser og Indretningers tilstand.[1] Besøget i Aalborg var blot ét blandt mange på en inspektionsrejse rundt i Aalborg og Thisted Amter. Højesteretsassessor Lange var udsendt af Det Danske Kancelli, der var datidens stats-, indenrigs- og justitsministerium, som led i en længere række af embedsrejser. De deputerede fra Kancelliet og enkelte højesteretsassessorer foretog i perioden fra 1803 til 1830 således en lang række embedsrejser til landets amter for at inspicere de lokale embedsmænds forvaltning.[2]

Centraladministrationen var under enevælden organiseret som et kollegiestyre med Danske Kancelli, som et blandt flere kollegier. De enkelte kollegier blev ledet af en kollegial forsamling på mellem fem og syv deputerede, der deltog i de administrative afgørelser og udarbejdede indstillingerne til den enevældige konges endelige resolution. Udover de ordinære arbejdsopgaver blev de deputerede anvendt til forskellige ad hoc opgaver som f.eks. embedsrejserne. Michael Lange var uddannet jurist fra Københavns Universitet og begyndte karrieren i Danske Kancelli som underkancellist i 1809, hvorefter han fortsatte i embedet som assessor i Landsover- samt Hof- og Stadsretten. I 1822 blev han udnævnt til dommer i Højesteret, og året efter embedsrejsen blev han selv en af de deputerede i Danske Kancelli.[3] Det var således en erfaren herre fra centraladministrationen, der stod for undersøgelserne af forvaltningen i Aalborg.

Kancellipræsidenten Frederik Moltke havde den 20. maj 1803 meddelt, at kronprins Frederik – den senere Frederik VI – ved mundtlig resolution havde bestemt, at ét af Kancelliets medlemmer årligt skulle foretage en rejse til provinsen.[4] Om formålet med embedsrejserne hedder det i den kongelige resolution, at rejsen skulle foretages: *"Da det er Os magtpaaliggende, at vorde forvisset om, at de til Justitien, Politiet og god Ordens Vedligeholdelse sigtende Foranstaltninger og Indretninger blive, i overensstemmelse med Vore Lovgivninger"*.[5]

Hvorfor de deputeredes embedsrejser blev påbegyndt i netop 1803 er det svært at afgøre, da der ikke foreligger et forarbejde til den kongelige resolution, der dekreterede rejserne. Formentlig er rejserne udtryk for et ønske om at skaffe styret et detaljeret kendskab til forholdene i den lokale og regionale del af forvaltningen og samtidig øge kontrollen med landets retsbetjente.

Den allerunderdanigste beretning til Kongen

De deputerede skulle efter tilsynsrejserne udarbejde en beretning til Det Danske Kancelli og kongen med en beskrivelse af tilstanden i det pågældende område og komme med forslag til ændringer, der ville kunne rette op på de eventuelle fejl og mangler, de måtte finde. Det er netop de indberetninger, der gør det muligt for os i dag at følge bl.a. Højesteretsassessor Langes undersøgelser i Aalborg og Thisted Amter. Materialet indeholder et væld af oplysninger af primært forvaltnings-, men også socialhistorisk karakter om hele købstadsstyrelsens indretning og tilstand, fattigvæsnets indretning og økonomi, skolevæsnets opbygning, arresterne osv. Arkivalierne findes på Rigsarkivet under overskriften: "Arkivalier ang. de Deputeredes Embedsrejser i følge Kgl. Resolution af 1803 20. maj".[6] Beretningen med tilhørende anbefalinger blev efter afleveringen til Kancelliet forelagt i Statsrådet som forestilling til Kgl. resolution. Det er derfor også muligt at finde beretningerne i Danske Kancellis forestillingsprotokoller i en noget forkortet version, men med den tilhørende kongelige resolution, der ofte indstillede de dueligste embedsmænd til kongens allerhøjeste påskønnelse.

Rejserne blev, som nævnt, påbegyndt i 1803 og blev gennemført frem til 1808, hvor de blev indstillet pga. Englandskrigen. I 1819 blev de genoptager med henvisning til deres nyttige funktion for staten, og efter at Kancelliet havde modtaget mange klager fra befolkningen over embedsforvaltningen i særligt Jylland. I en længere forestilling til kongen fremførte de Kancellideputerede, at de anså det som en pligt at undersøge de indløbne klager over de underordnede embedsmænd, og det blev efterfølgende vedtaget, at udpege en række kontrollører, der kunne rejse til Jylland for at undersøge forholdene.[7] Den umiddelbare kontrol med købstæderne lå efter amtsreformen i 1793 formelt under amtmændene, men under krigen havde de været overbebyrdet med arbejde i en sådan grad, at revisionen generelt var blevet forsømt. Danske Kancelli havde det overordnede tilsyn med købstædernes forvaltning og de

Gammeltorv malet af Rasmus Henrik Kruse i 1838. Politibetjent König er i rød uniform på vej til rådhuset med en protokol under armen. På byens rådhus havde borgmester Hornsyld sin gang, indtil højesteretsassessor Lange kom på besøg og påviste "uorden" i hans embedsførelse.
Foto: Jan Slot-Carlsen

kongelige embedsmænd, der – i overensstemmelse med bestemmelserne i Danske Lov – var udpeget direkte af, og havde aflagt ed til den enevældige konge.[8]

I forhold til embedsrejserne var styret opmærksomme på ikke at svække tilliden til de lokale embedsmænd, og samtidig undgå ubehageligheder for amtmændene. Det hedder i den kgl. resolution, at de udsendtes opgave var *"med varsomhed og uden at compromittere Øvrigheds Personers eller andre Embedsmænds Anseelse, at undersøge de Mangler og Feil som maatte finde Sted i Embedsforvaltningen, venskabelig at giøre opmærksom derpaa, og ved sit Raad at give en Vejledning til, hvorledes Fejlene kunde vorde rettede"*.[9] I tilfælde af klager over embedsmændene, skulle der henvises til det Kollegium, der stod for forvaltningen af det pågældende område. Da det var vanskeligt for Kancelliets deputerede at forlade deres daglige arbejdsopgaver i den røde bygning på Slotsholmen i flere måneder af gangen blev det vedtaget også at udsende højesteretsdommerne. Højesteretsassessor Lange var således på sin første embedsrejse i 1823 i Svendborg Amt, og blev, som det er fremgået, året efter udsendt til Aalborg og Thisted Amter.[10]

Embedsrejsen

Højesteretsassessor Lange blev ved kongelig ordre af 26. marts 1824 pålagt at foretage embedsrejsen til Aalborg og Thisted Amter.[11] Før Lange påbegyndte undersøgelserne i først Aalborg og dernæst Thisted Amter rejste han til Frederikshavn for at undersøge major og ridder Westenholtz' embedsførelse som byfoged og skriver i Frederikshavn og herredsfoged i Horns Herred. Thomas Frederik Westenholtz havde haft et større antal embeder først ved militæret, fra 1816 i den civile lokaladministration i Skagen og Frederikshavn.[12] Kancelliet havde i den forløbne periode modtaget en række klager fra folk, der ikke kunne få udbetalt skyldige beløb fra Westenholtz. Lange besluttede at gennemgå alle hans skiftebehandlinger siden embedstiltrædelsen i 1819 og fandt derved et større underskud. By- og herredsfogden havde anvendt de betroede skiftemidler til privat brug, og kunne derfor ikke afslutte beboernes skiftesager. Højesteretsassessoren vurderede, at Westenholtz manglede omkring 7000 Rbd. i sin embedskasse til udbetalingerne. Derudover påtalte Lange desuden Westenholtz' udstedelse af proforma obligationer for 1000 Rbd. til sin svoger i Sæby, og hans manglende sikring af pantet i en gård, han havde opkøbt i Fladstrand for de umyndiges midler, hvorved han tillige havde pådraget sig et ansvar. Efter assessor Lange havde meddelt Kancelliet, hvordan det stod til med By- og Herredsfogdens embedsførelse blev han suspenderet fra embeder, og de yderligere undersøgelser i sagen blev lagt i hænderne på birkedommer og skriver Hvass ved grevskabet Lindenborg.[13]

Englandskrigenes efterslæb

Westenholt var blot én blandt adskillige lokale embedsmænd, der blev opdaget med et kasseunderskud ved de deputeredes embedsrejser.[14] Englandskrigene havde i Danmark ført til en dyb finanskrise, som følge af tabet af indtægter for staten, en voldsom inflation og selve omkostningerne til krigen – en krise der i samtiden var forbud mod at omtale som en statsbankerot. Tilliden til landets økonomi blev forsøgt genoprettet med Forordningen af 5. januar 1813, der iværksatte en finansreform og en pengeombytning, som led i forsøget på at stoppe inflationen. Den nyoprettede Rigsbank havde dog ikke videre held til at genskabe et stabilt pengevæsen, og den nye rigsbankdaler oplevede store kursudsving, hvilket førte til tab for folk med seddelbeholdninger og statsobliga-

tioner.[15] Finanskrisen og dens følger kom til at påvirke landets, og ikke mindst de lokale embedsmænds økonomi i en lang periode efter krigen. Inflationen og de vekslende kurser ramte særligt de personer, der som embedsmændene, modtog løn i form af penge og ikke havde en produktion at sælge. Ejendomspriser blev tillige påvirket i nedadgående retning af den landbrugskrise, der satte ind fra 1818 til slutningen af 1820'erne, hvilket i adskillige tilfælde fik økonomiske konsekvenser for de lokale embedsmænd.[16] Det var den overordnede økonomiske situation Aalborg stod i, da Assessor Lange ankom til byen i sommeren 1824.

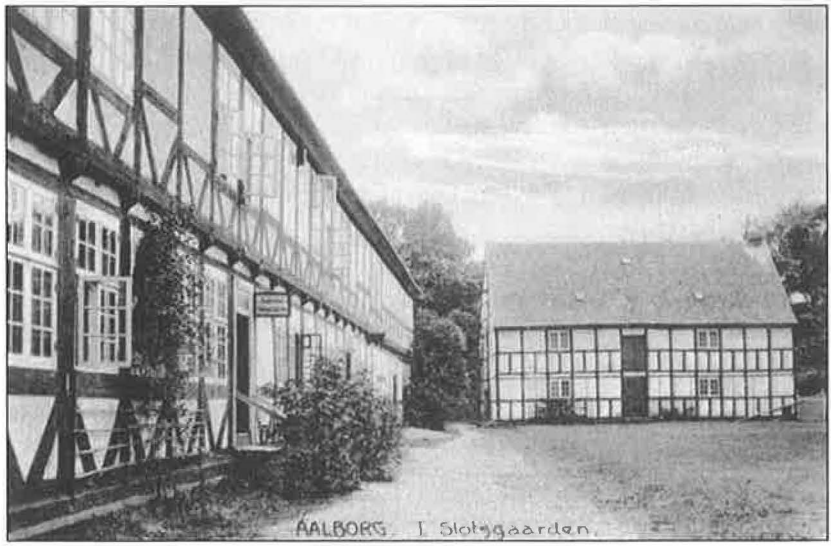

Kornmagasin ved Aalborghus Slot opført 1808 for at oplagre korn til Norge.

Undersøgelserne i Aalborg

Lange indledte beretningen i det almindeligt anvendte stive kancellisprog henvendt til den enevældige konge med ønsket om at *"hendrage deres Majestæts allerhøjeste Opmærksomhed paa"*[17] beskrivelsen af Aalborg by. Først gennemgås magistratens indretning, hvor det nævnes, hvem der er borgmester, byfoged og rådmænd. Byfogden overkrigskommissær Johan Ludvig Smidth fremhæves som en dygtig embedsmand, der *"forestaaer sit Embede med Activitet og dueligbed"*,[18] og hvis embedsførelse kun gav anledning til mindre væsentlige rettelser. Langes gennemgang af by- og birkeskriver tjenesten, der var

bestyret af kancelliråd Rasmus Bondesen Brorsen, viste, at protokollerne også her var ført med nøjagtighed og var i fortrinlig orden. Skiftevæsnet, bestyret af magistraten og byfogden, viste sig også i det store hele at være forsvarligt behandlet, men Lange fandt dog flere mere eller mindre væsentlige mangler. Anmeldelser af dødsfald var f.eks. alene blevet noteret hos borgmesteren, men ikke – som loven foreskrev – indført i skifteprotokollen. Selve skiftesessionerne og udbetalingerne blev foretaget af et af magistratens medlemmer til trods for. at det i loven, rescriptet af 12. juni 1739, var fastsat, at byfogden skulle deltage i skifternes behandling. En god del af skiftevæsnets arbejde havde således været overladt til en fuldmægtig, der blot undertegnede skifterne "på Skifterettens Vegne". Stiftamtmanden og amtmanden i Aalborg Frederik Moltke, den tidligere kancellipræsident, der formelt havde ansvaret for tilsynet med embedsforvaltningen var blevet tilskrevet og havde lovet at bringe forholdene i orden. Uregelmæssighederne i skiftevæsnet førte til administrative ændringer allerede under Langes ophold i Aalborg, og blev derfor ikke kommenteret yderligere.

Byens offentlige indretninger

Højesteretsassessoren gik derefter over til at beskrive forvaltningsområder udenfor selve Magistratskontoret. Byens brandvæsen fandt

Stiftamtmand og amtmand i Aalborg var den tidligere kancellipræsident Frederik Moltke.

han i temmelig god orden, og med et korps bestående af 300 mand foruden officerer, der rådede over seks store og to mindre sprøjter. Politimesteren havde fire betjente til hjælp, men Lange fandt det uhensigtsmæssigt for *"overholdelsen af den offentlige sikkerhed i byen"*[19], at vægteren sorterede under brandinspektøren og ikke politimesteren. Lange havde derfor skrevet til Kollegiet for at forhøre sig om muligheden for at ændre forholdet, hvilket der blev svaret bekræftende på efter indhentelsen af kongens allerhøjeste approbation.

Højesteretsassessoren fortsatte dernæst indberetningen med en beskrivelse af Aalborg fattigvæsens indretning og økonomi. Byens 288 fattiglemmer kunne modtage understøttelse i tre fattighuse i Skolegade, Vesterfattighus samt Aalborg Hospital. Udover de ordinære indtægter for fattigvæsnet[20], modtog de årligt 120 Rbd. fra acissen, der var en forbrugsafgift opkrævet ved indførsel af varer i byen, samt halvdelen af renterne fra en kapital på 60.522 rbd. sølv og 4405 rbd. sedler og tegn. I 1819 var der efter rådmand Wølfferts forslag indrettet en arbejdsanstalt i Skolegades fattighus, hvor omtrent 30 personer nu var beskæftiget med at spinde og væve, og i samme fattighus var der i 1823 oprettet en sygestue for *"Fattiglemmer der ere beladte med smitsomme eller væmmelige Sygdomme, hvilke før med større bekostning maatte indlægges paa det civile Sygehuus"*.[21]

Byen havde 200 skolesøgende børn før 1816, hvor der blev foranstaltet nye indretninger, så der i år 1824 var 600 børn fra almueklassen, der modtog undervisning i seks borgerskoler foruden Katedralskolens elever. Skolevæsnets økonomi var tynget af forrentningen af lån, der var anvendt til anskaffelsen af skolebygningerne. De samlede udgifter for almueskolevæsnet for år 1823 var anslået til 4890 Rbd. sølv, hvoraf de 1540 Rbd. sølv var anvendt til betaling af renter på lånene. Højesteretsassessor Lange fandt de anslåede udgifter påfaldende høje og havde udbedt sig en detaljeret forklaring om skolevæsnets indtægter og udgifter fra Direktionen for Almueskolevæsnet i Aalborg. Deraf fremgik det, at der var flere "uregelmæssigheder" - bla. manglede flere af skolevæsnets obligationer. Borgmester David Hornsyld og Rådmanden Poul Mørch Gleerup havde i 1815 deponeret én obligation på 20.000 og én på 12.000 Rbd. sølv i banken med Stiftsøvrighedens samtykke i forsøget på at tilvejebringe 20.000 Rbd. sølv, der var udlånt til en Købmand Springborg. Det pant købmanden havde udskrevet for lånet, havde siden 1815 mistet så meget værdi, så Lange vurderede, at det nu kun kunne dække for mellem 5 – 6000 Rbd. sølv. Højesteretsassessoren havde udbedt sig Stiftsøvrighedens

betænkning og forslag i sagen, der skulle tages under nærmere overvejelse, når svaret kom. For flere andre udlån, havde skolevæsnet ikke sørget for den anordningsmæssige sikkerhed. Det gjaldt for et lån på 1000 Rbd. sølv til Biskop Jansen, et lån på 13.000 Rbd. sølv til kammerherre Land og søkrigskommissær Moltke – et forhold som Kancelliet også foreløbig ville afvente en afklaring af. Selve Aalborgs økonomiske regnskab fra 1823 havde Lange ikke kunnet gennemgå, da det ikke var færdigt endnu.

Højesteretsassessoren havde desuden undersøgt Hovedvagten, som han beskrev som en rummelig grundmuret bygning med to arrester og værelser, hvoraf nogle er indrettet til skole for soldaterbørnene, og nogle bruges til bespisningen af Garnisonens mandskab. Det tilhørende militære sygehus med plads til 44 syge fandt Lange rent, ordentligt og med tilstrækkeligt inventar. Lange fortsatte inspektionen i Sygehuset for Aalborg og Hjørring Amt, som byen ved Kgl. Rescript 29. maj 1817, havde fået tilladelse til at indrette i det tidligere militære sygehus på Søndergade. Af den sum penge, der var afsat til anskaffelsen af inventar var halvdelen imidlertid blevet brugt til at restaurere huset, hvorfor de stadig manglede at anskaffe en god del udstyr. Ud af sygehusets startkapital havde Borgmester Hornsyld, der var ét af sygehus-inspektionens tre medlemmer, endnu 389 Rbd. sølv i besiddelse foruden 4086 Rbd., der var indsamlet i byen i årene 1812 – 1814 til indretningen af sygehuset. Det var et beløb, borgmesteren sad inde med uden de to øvrige inspektørers vidende. Efter Langes gennemgang af regnskaberne havde David Hornsyld forsøgt at dække beløbene ind med et tilgodehavende på 3070 Rbd. han havde i byens kæmnerkasse, og resten af beløbet havde han bedt om henstand for. Lange havde også her udbedt sig Stiftsøvrighedens betænkning i sagen, hvorefter den skulle tages under nærmere overvejelse.

Undersøgelserne af købstaden fortsatte i Aalborg Hospital, der husede 44 fattiglemmer, og ifølge årsregnskabet for 1823 havde en kapital på 6586 Rbd. sølv og 16.775 Rbd., der stod under Stiftsøvrighedens bestyrelse. Ved gennemgangen af regnskabet fandt Lange, at stiftelsens indtægter var mindre end de burde være. Rentebetalingerne for flere forskellige udlån manglede, b.la. et lån på 2000 Rbd. sølv til kammerjunker Fønss, 2600 Rbd. sedler til købstaden Frederikshavn, et lån til Aalborg Bispestol samt et lån til Komiteen for den Fleronske Stålfabrik. Højesteretsassessoren havde meddelt Kancelliet forholdene, hvorefter de fornødne foranstaltninger var iværksat og beløbene forsøgt indkrævede.

Jens Bangs Stiftelse – et af byens fattighuse

Foto: Aalborg Stadsarkiv

Som det er fremgået gik Højesteretsassessoren grundigt til værks med sine undersøgelser og beskrivelser af alle dele af købstadsadministrationen, og han fandt væsentlige uregelmæssigheder med regnskaberne, som Kancelliet efterfølgende fulgte op på. Lange afgav i beretningen tillige en mere overordnet beskrivelse af byens situation, hvor han nævnte, at velstanden for de 6418 indbyggere var aftaget i de foregående år pga. tolden på handlen med Norge, og ufordelagtige forhold for eksporten af sild. Desuden havde de fleste brændevinsbrændere været nødsaget til at opgive denne næringsvej pga. forbrændingsafgiften, der var blevet ligeså stor som værdien af selve brændevinen. Byens jorde var endnu ikke udskiftede til trods for, at det havde været overvejet, men på grund af forskellige uafklarede forhold om jordens værdi havde bystyret ikke kunnet finde en model for arbejdet. Kommuneindtægterne bestod primært af lejen fra byens jorde og var derfor væsentlige for hele bystyrets økonomi. På det punkt kom Lange til hjælp med en praktisk løsning af spørgsmålet, idet han udarbejdede en særskilt beretning om, hvordan udskiftningen kunne iværksættes. Højesteretsassessoren havde således ikke kun en funktion som kontrollant og indberetter af forholdene, men også som konkret problemløser, hvor byens styre kunne nyde godt af hans

juridiske ekspertise og viden om forholdene i andre landsdele. Efter undersøgelsen i Aalborg fortsatte Højesteretsassessor Lange turen til Kjær og Hvetboe herreder og derfra til de øvrige købstæder og herreder i Aalborg amt, hvorefter turen gik til Thisted amt.

Generelt blev mange tilfælde af embedsmisbrug og rod i regnskaberne opdaget ved de deputerede eller højesteretsassessorernes gennemgang af de lokale embedsmænds regnskaber og Aalborg var ingen undtagelse. Langes undersøgelser af Aalborgs forvaltning førte således til en række administrative justeringer og opstramninger – både for hele forvaltningsområder men også for enkelte embedsmænd, der blev gjort ansvarlige for deres uredelighed i embedsbestyrelsen.

Borgmester Hornsyld blev således i oktober 1825 dispenseret fra sit embede i et år for at få ordnet sine pengeanliggender, og Danske Kancelli udbad sig i den forbindelse en detaljeret oversigt over, hvordan han ville få afviklet sit ansvar til de forskellige offentlige stiftelser og kontorer.[22] Hornsyld formåede ikke at afvikle sine gældsposter, og i 1827 blev han suspenderet fra embedet og indstævnet under en ekstraret nedsat under Aalborg Købstad. Denne bytingsret kendte ham i maj 1829 skyldig i misligt embedsforhold, og han blev dømt til at miste sit embede og tilbagebetale sagens mange forskellige gældsposter. Dommen blev appelleret til Viborg Landsoverret, der den 21. december med små ændringer stadfæstede bytingsdommen. Sagen blev endnu en gang efterprøvet ved Højesteret i maj 1831, der i det store hele var enige med de to øvrige retsinstansers afgørelse, hvorved borgmesteren definitivt mistede sit embede og blev ansvarlig for at tilbagebetale de forskellige beløb.[23]

I det store hele viste Langes undersøgelse dog, at forholdene i Aalborgs skiftevæsen, by og birkeskriver tjenesten og regnskaberne ved størstedelen af de offentlige institutioner var i orden. Byfogden blev i den forbindelse tilkendegivet kongens allerhøjeste tilfredshed med sin udførelse af embedet. Det billede der står tilbage af forvaltningens tilstand i Aalborg i sommeren år 1824 er derfor ikke helt dystert til trods for særligt borgmester Hornsylds private "lån" af offentlige penge, og mangel på kontrol med inddrivelse af renter og afdrag på lån.

Langes 90 siders beretning om undersøgelserne i Aalborg og Thisted Amter blev afleveret til Danske Kancelli den 10. sep. 1824 og fremlagt for Kongen og Statsrådet den 27. april 1825. Kancelliet havde inden fremlæggelsen udarbejdet en indstilling til Frederik VI, hvor de pegede på fem embedsmænd, der havde udvist særlig duelighed i embedsførelsen. Kancelliet *"vovede ... allerunderdanigst at anbefale*

disse Mænd, som i Deres Majestæts Naade ville finde opmuntring til nye bestræbelser .... at maatte tilkjendegives Deres Majestæts allerhøjeste Velbehag med deres udviste Forhold".[24] Kongen fulgte Kancelliets indstilling, og i den kongelige resolution tilkendegav han sin tilfredshed med Byfogden i Aalborg overkrigskommissær Smidt, byfogden i Nibe justitsråd Bassesen, herredsfogden i Hassing Overauditør Fischer, byfogden i Nykøbing kancelliassessor Rummelhoff og konstitueret herredsfoged i Øster- og Vester Han herreder examinatus juris Kjær.

Frederik VI havde i øvrigt selv besøgt Aalborg by i midten af juni 1824 som led i en længere rejse gennem Jylland. Kongen havde derfor et nærmere kendskab til byens embedsmænd, og havde også selv besigtiget adskillige af de offentlige indretninger i løbet af de to dage han opholdt sig i byen, hvorfor mange af oplysningerne i Langes beretning ikke kan have været nye for Frederik VI.[25]

Detaljerne i beretningen om hvem der bestred de forskellige embeder i Aalborg er allerede kendt fra A.H. Nielsens personalhistoriske notitser om "Embeds- og bestillingsmænd i Aalborg" fra 1879, men der hvor Langes beretning bl.a. bidrager med nyt stof er med vurderingen af, hvorledes embedet blev udført, og hvordan det overordnet stod til med bestyrelsen af købstadens forvaltning.

Præcis den type informationer er ofte svære at rekonstruere uden et anseligt og meget indgående kendskab til datidens administrative praksis og regnskabsførelse, og Langes beretning er derfor en nem indgang til samtidens vurdering af forholdene. Beretningen leverer en lang række faktuelle oplysninger om embedsforvaltningen og de offentlige institutioner i Aalborg år 1824 – informationer der ellers ville skulle søges i mange forskellige typer kildemateriale.

De deputeredes embedsrejser var overordnet en reel skærpelse af centraladministrationens tilsyn og kan med rette betegnes som den sene enevældes mest markante kontrolforanstaltning i forhold til de lokale embedsmænd. For mange embedsmænd kunne det være fristende at "låne" beløb i embedskassen, og så længe revisionen af regnskaberne har været ineffektiv og utilstrækkelig var chancen for at blive opdaget lille. Embedsrejserne må derfor generelt formodes at have haft en væsentlig præventiv virkning overfor embedsmændenes bedragerier. Samtidig har beretningerne indeholdt et væld af oplysninger om lokale forhold, og lovenes praktiske virkning i lokaladministrationen – oplysninger som har været væsentlige for lovgivningsmagten i København i forsøget på at stramme kontrollen med de lokale embedsmænds forvaltning og lovgive i øvrigt. De deputeredes

beretninger har givet centraladministrationen et indgående indblik i, hvordan det stod til med embedsforvaltningen i lokaladministrationen, og påvist, at der var væsentlige problemer. Højesteretsassessor Lange udtrykker i maj 1824 sin bekymring over det, han betegner som *"den herskende Cassemangel - Epidemie"* blandt de lokale embedsmænd i en skrivelse til kancellipræsident Kaas.[26] Lange var ikke alene med sin bekymring, der også var udbredt blandt ledende embedsmænd i finansadministrationen, hvor manglen på kontrol med det komplicerede kasse- og regnskabsvæsen, blev betragtet som den væsentligste årsag til de mange kassemangelsager. I april 1824 blev der derfor af Frederik VI nedsat en kommission at højtstående embedsmænd, der fik til opgave at komme med forslag til en bedre organisering af hele forvaltningsområdet. Efter gentagne opfordringer fra Kongen mündede kommissionsarbejdet i 1835 ud i et større forordningskompleks angående hele regnskabsvæsnet.[27] I kommissionens arbejde indgik naturligvis erfaringerne fra embedsrejserne til provinsen og Langes undersøgelser i Aalborg har dermed formentlig haft konsekvenser, der rakte langt udover sommeren 1824 i Aalborg og Thisted amter.

Mette Frisk Jensen
Ph.D. studerende
Historie, Aalborg Universitet

Noter

1. D.K. K4 - 3. Departements Forestillinger 1825, Kornerup 1943, s. 117
2. Jørgensen 1969
3. Holmboe 1961, s. 224, Hjorth-Nielsen & Falk-Jensen 1954, III s. 13
4. D.K. I2 - Forestillinger for 2det Departement 1803, s. 429 – 430, Kornerup 1943, s. 108
5. Collegial Tidende 1803, s. 339; Fogtmans Rescripter 20. maj 1803; Ludv. J. F. Moltke 1870, s. 23 - 24
6. Kornerup 1943, s. 86 - 87
7. D.K. K4 – 3. Departements Forestillinger 1819, nr. 62, 5. maj 1819
8. Danske Lov 3-4-1, Secher 1911, s. 430 -431
9. D.K. I2 - Forestillinger for det 2det Departement 1804; Jørgensen 1969 s. 86
10. D.K. K4 – 3. Departements forestillinger 1824
11. D.K. K4 - 3. Departements Forestillinger 1824, nr. 34.
    Med mindre andet er angivet stammer oplysningerne i det følgende fra Langes indberetning til Kancelliet, og Kancelliets forestillingsprotokol. D.K. G56 - 1803 – 29 Beretninger og Konceptforestillinger ang. de Deputeredes Embedsrejser. D.K. K4 - 3. Departements forestillinger 1825
12. Hjorth-Nielsen 1935, s. 345 - 346
13. Anders Nicolai Hvass blev af Danske Kancelli konstitueret i Westenholtz' embeder frem til udgangen af 1826. I løbet af to år fra Westenholtz' suspension blev hans kassemangel dækket af indtægterne fra embedet, hvorefter suspensionen blev ophævet og han fortsatte embedskarrieren som herredsfoged og skriver i Aars og Slet herreder og birkedommer og skriver i Løgstør birk. Jf. Hvass 1861, bd. I s. 51 - 52
14. Se f.eks. Dorte Christensen og Rasmus Salbøg Kristensens undersøgelser af henholdsvis byfogeder og herredsfogeder i Den Jyske Historiker nr. 104, juni 2004 og Jørgensen 1969
15. Olsen 2000, s. 406 – 408; Svendsen 1968, s. 84ff.
16. Jørgensen 1969, s. 89; Feldbæk 1993, s. 165
17. D.K. K4 - 3. departements forestillinger 1825, sag nr. 60, 2861,
18. Ibid.
19. Ibid.
20. Fattigforsørgelsen i byerne var finansieret ved en kombination af en tvungen fattigskat for købstædernes indbyggere, indtægterne fra forskellige afgifter suppleret med frivillige bidrag fra borgerne. Jørgensen 1979 s. 332 - 333
21. D.K. K4 - 3. departements forestillinger 1825, sag nr. 60, 2861
22. D.K. K3 – 3. departemente forestillinger 1825, nr. 132
23. Højesteret, Slutningsbog 1831, nr. 75. Højesterets Voteringsprotokol 1831, Litr E.
24. D.K. K4 - 3. departements forestillinger 1825, sag nr. 60, 2861
25. Wandall 1825, s. 24 - 47
26. A2 F.J. Kaas' privatarkiv – Langes skrivelse til Kaas af 13. maj 1824
27. Jf. Olsen 2000, s. 417 - 418

Kildemateriale:

Rigsarkivet:

Danske Kancelli G56, 1803 – 1829 Beretninger og Konceptforestillinger ang. de Deputeredes Embedsrejser

Danske Kancelli I2, Forestillinger for 2det Departement 1803, 1804

Danske Kancelli K4, 3. Departements forestillinger 1819, 1824, 1825

F. J. Kaas' privatarkiv (proveniensnr. 5825) A2, 1790 – 1826 breve

Højesteret 1790, Slutningsbog 1831

Højesteret 1790, Voteringsprotokol 1831, Litr. E.

Litteratur:

Collegial Tidende for Danmark og Norge, no. 22 den 28de Maj 1803

"Dansk Forvaltningshistorie i stat forvaltning og samfund", bd. 1 Red. Jespersen & Petersen, København 2000

Fogtman, Laurids: "Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge" VI deel, 12. bind 1803 – 1804, København 1812

Feldbæk, Ole: "Danmarks Økonomiske Historie 1500 - 1840" Viborg 1993

Hjorth-Nielsen, H. "Danske Prokuratorer med kongelig bevilling 1660 - 1869", København 1935

Hjorth-Nielsen & Falk-Jensen: "Candidati og Examinati Juris 1736 – 1936, København 1954

Holmboe, Tage m.fl. "Advokaterne, herunder deres rekruttering" s. 230 – 256 i "Højesteret 1661 - 1961", København 1961

Hvass, F. "Samling af Meddelelser om Personer og Familier af Navnet Hvas. Erik Christian Grave Hvas og hans Descendenter", København 1861

"Højesteret 1661 – 1961" Red. Povl Bagge, Jep Lauesen Frost og Bernt Hjejle, Bd. II, København 1961

"I *statens tjeneste – korruption, bestikkelse og underslæb blandt enevældens embedsmænd*" Den Jyske Historiker nr. 104, Red. Nina Koefoed og Rune Haahr Petersen, juni 2004

Jørgensen, Frank: "De deputeredes embedsrejser 1803 - 1830", Arkiv 3. bind, nr. 1 1969, s. 78 - 91

Jørgensen, Harald: "Studier over det offentlige fattigvæsens historiske udvikling i Danmark i det 19. århundrede", København 1979

Kornerup, Bjørn: "Danske Kancelli og de dermed beslægtede institutioner" Vejledende Arkivregistratur I, København 1943

Moltke, Ludvig J.F.: "Bidrag til Geheimeraad Frederik Moltkes Levnetsbeskrivelse", Historisk Tidsskrift 4. rk., 2. bd., 1. hæfte, København 1870

Nielsen, A.H.: "Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg i Fortid og Nutid", Aalborg 1879 -80

Olsen, Poul Erik: "Finansforvaltningen 1814 - 1848" s. 405 – 430 i "Dansk Forvaltningshistorie – stat, forvaltning og samfund", København 2000

Secher, V.A.: "Kong Christian den femtis Danske Lov", København 1911

Svendsen, Knud Erik & Hansen, Svend Aage: "Dansk Pengehistorie 1700 - 1914", København 1968

Wandall, P. F.: "Dannerkongen Frederik den Sjettes Rejse gjennem Jydland i Sommeren 1824", Aalborg 1825

På tur i Aalborgs industrihistorie

Af Morten Pedersen

Aalborg har siden 1800-tallet været kendt som snapsens hjemby, hjemstedet for Nordens største tobaksfabrik og 'byen med de rygende skorstene', som et stolt slogan sagde med henvisning til især de fem cementfabrikker. I dag genkender vi Aalborg langvejs fra, når vi fra motorvejen ser røgen fra Aalborg Portlands skorstene og fabrikkens hvide kridtbrud ved Rørdal, og nær byens centrum spejler spritfabrikkens logo sig stadig i Limfjordens vand. De to anlæg er kronjuvelerne, men de er ikke de eneste levn fra industrien, der er bevaret i og omkring Aalborg.

Tidlige fabrikker

Selvom de første fabrikker blev etableret med statslig støtte allerede i 1730'erne, udviklede Aalborg sig først relativt sent til en industriby. Frem mod 1820'erne bestod Aalborg-områdets industristruktur således hovedsageligt af hjemmeproduktion af tekstiler og hen ved et dusin fabrikker – bl.a. et sukkerraffinaderi, en stålfabrik, tre klædefabrikker og et par tobaksfabrikker, hvoraf den ene var C.W.Obels Tobaksfabrik fra 1787. Den tidlige industri slog dermed nok stærkere i gennem i Aalborg end i andre danske provinsbyer, men helt frem efter 1800-tallets midte var de bærende elementer i byens økonomiske og erhvervsmæssige udvikling fortsat handelen med landbrugets produkter.

Hovedparten af Nordjyllands tidlige fabrikker blev etableret inde i det gamle landsdelscentrum Aalborg. Her lå handelshavnen Østerå, og her kunne de åløb, der gennemskar byen, udnyttes som kraftkilde til bl.a. klædefremstilling. I de fleste tilfælde var industriproduktionen blot en udbygning af den eksisterende handelsvirksomhed og derfor indrettet i de forhåndenværende huse og købmandsgårde. De fleste spor er slettet af den moderne byudvikling, men i byens indre vidner Budolfi Plads, syd for domkirken, dog endnu om en silkefabrik fra 1753, mens pladsen til et p-hus i den ellers tætte husrække Ved Stranden skyldes sukkerraffinaderiet fra samme år.

De bedste levn fra den tidlige industri findes i byens opland, hvor der også blev etableret fabrikker hen mod 1700-tallets slutning. Det skete som regel i nær tilknytning til egnens vandløb, der kunne udnyttes både som kraftkilde og transportvej, og ikke mindst oplevel-

sen af den nære sammenhæng med den omliggende natur gør i dag anlæggene et besøg værd. Især Godthaab Hammerværks udnyttelse af Guldbækkens vandkraftressource og Gudumlunds Fabrikkers brug af Lindenborg å – kombineret med de enorme tørveforekomster i Lille Vildmose – til både kraftproduktion og transportvej rummer store oplevelsesværdier. Her er noget for enhver smag.

Aalborgs store spring fremad

Aalborgs industrielle udvikling hen over 1800-tallets midte foregik under trange kår. Efter tabet af handelspositionerne i Norge og i store dele af Limfjordsområdet var Aalborg blevet en af landets fattigste byer, og i 1860'erne overtog Århus positionen som Jyllands største by. For industrien var den mangelfulde trafikale situation et stigende problem. Der var endnu ikke etableret jernbaneforbindelse sydover, og med en dybdegang på mindre end 10 fod ved indsejlingen til Limfjorden ved Hals Barre fik Aalborg havn fra midten af 1850'erne ikke status af mere end en skudehavn, hvor selv handelsskibe af almindelig størrelse ikke kunne anløbe.

Blandt byens gamle industrier oplevede nogle, som C.W. Obels tobaksfabrik fra 1787, ganske vist vækst, og fra 1840'erne samlede byens mange brænderier sig til tre virksomheder, der hurtigt blev landets førende med nye effektive produktionsformer og teknologi til fjernelse af fuselen fra brændevinen. Men vækstbetingelserne for industrien blev ikke gode, før de trafikale forbindelser endelig forbedredes i århundredets sidste fjerdedel, hvor alt så til gengæld nærmest kom på en gang.

Det første trin var forlængelsen af længdebanen til Aalborg i 1869 med en efterfølgende etablering af en fast jernbaneforbindelse over Limfjorden. Men det industrielle gennembrud kom især efter uddybningen af Hals Barre i 1880'erne, således at Aalborg havn i 1890 nåede havneklasse 1.

Omfanget og hastigheden i Aalborgs industrielle udvikling i årtierne omkring 1900 fremgår både af antallet af nyetablerede virksomheder, og af tal for hvordan industrien sugede arbejdskraft til sig fra landområdernes store reserver. Mest intensivt var industribyggeriet i årene 1897-1901, og fra 1885 til 1900 fordobledes Aalborgs indbyggertal fra 15.515 til 31.457. I 1911 var kun ca. 10% af den voksne befolkning født i byen. Den voldsomme vandring fra land til by skyldtes ikke mindst, at dynamoen i den industrielle vækst var nye og gamle virksomheder med produktionsmetoder, der var baseret på et højt forbrug af lavtuddannet arbejdskraft.

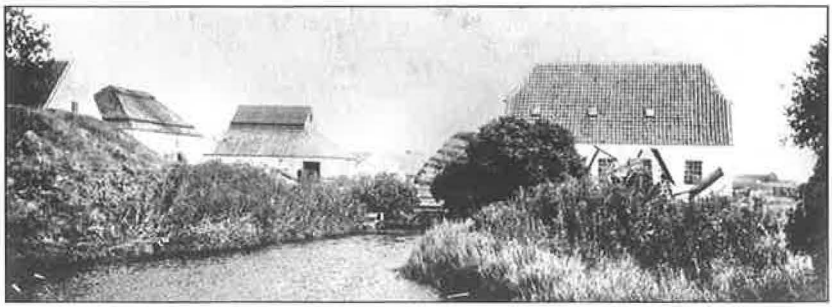

Gudumlunds Fabrikker ca. 1910.
Foto Nic. P. Krebs. Aalborg Historiske Museum

Med tobaksfabrikken, tekstilfabrikkerne, de kemiske fabrikker og ikke mindst cementindustrien blev Aalborg i udpræget grad et lavtlønsområde. Ifølge Aalborg Portlands direktør behøvede cementarbejderen ikke noget hoved, når bare han havde stærke arme!

1884-1891	2 svineslagterier, oliemølle, margarinefabrik og cementfabrik.
1897-1901	Tobaksfabrik, bryggeri, glasværk, rugbrødsfabrik, tekstilfabrik, papirvarefabrik, maskinfabrik og 2 cementfabrikker.
1908-1918	2 svovlsyrefabrikker, 2 cementfabrikker og stålskibsværft.
Ca. 1930	Eternitfabrik og spritfabrik.

Figur 1. Oversigt over større industribyggerier i Aalborg 1884-1927.

Byen vokser

Den gamle Limfjordsby, der var vokset frem på basis af handel med produkter fra landbrug og fiskeri, og som havde holdt sig indenfor sin middelalderlige udstrækning, forandredes i løbet af få år til en røgfyldt industri- og arbejderby.

Med åbningen af Borgergade i 1896 bredte byen sig til nye arealer vest for jernbanen, den såkaldte 'Vestby', hvor der opførtes hundredevis af beboelsesejendomme, skoler, institutioner og ikke mindst fabrikker. Flere af byens gamle virksomheder flyttede straks ud til de nye byggegrunde nær fjorden, bl.a. C.W. Obels Tobaksfabrik, Adolph Holsts papirfabrik og byens to gamle tekstilfabrikker, der slog sig sammen til De Forenede Tekstilfabrikker og byggede nyt langs Kastetvej. I 1931 fulgte De Danske Spritfabrikkers nuværende fabrik ved Strandvejen og længere ude mod vest Buaas maskinfabrik. Mod øst byggedes Aalborgs industrihavn, og her etableredes i

1880'erne Aalborg Svineslagteri, en margarinefabrik, en havnemølle og ikke mindst Aalborg Værft.

De største vækstrater fandtes imidlertid længere ude i periferien drevet af den nye cementindustri, der først og fremmest var anledningen til Aalborgs ry som 'de rygende skorstenes by'. Fra 1889 til 1913 etableredes nemlig ikke mindre end fem cementfabrikker i en ring rundt om byen, der – godt suppleret af to gødningsfabrikker – sørgede for, at vasketøjet uanset vindretningen altid blev støvet til fra de høje skorstene. Omkring fabrikkerne opstod cementarbejderforstæder som Vejgaard ved Aalborg Portland, Mølholm ved fabrikken Norden samt Nørre Uttrup og Lindholm omkring henholdsvis ØK's cementfabrik og Dansk Andels Cementfabrik. De gamle sogneråd så ofte med afsky på de tilvandrende 'cementbørster', der gjorde en by som Vejgaard kendt for druk og slagsmål – et sted, hvor der simpelthen ikke boede ordentlige mennesker. I løbet af få udviklede de klondykeagtige forstæder sig imidlertid til rigtige byer.

I dag forsøger Aalborg at brande sig under mottoet 'vild med verden'. For mange er det imidlertid nok stadig ordene sprit, tobak og cement, der forbindes med den nordjyske hovedstad. Med netop de tre brancher kom den aalborgensiske industri nemlig især til at skille sig ud fra mængden.

Sprit

Når bynavnet Aalborg siden 1800-tallet har været nærmest synonymt med snaps, skyldtes det i første omgang, at brændevinen herfra var bedst og billigst. Indførelsen af ny teknik omkring 1840 førte til stordrift på byens brænderier, der hurtigt blev landets største, og fra 1860 kunne brændevinen fra Aalborg markedsføres som fuselfri. I anden omgang var forklaringen, at hovedparten af den danske spritproduktion under De Danske Spritfabrikker efter 1923 var placeret i Aalborg, hvilket egentligt var mærkeligt. For både DDSF's ledelse og den væsentligste afsætning lå i København. Hver gang en indbygger i hovedstaden i 1931 drak fire flasker snaps, drak en nordjyde én! Når det alligevel blev tilfældet, skyldtes det dels branchens strukturudvikling dels statslig indgriben.

Omkring 1800 var der 2500 lovlige brænderier i Danmark. Overgangen til stordrift omkring 1850 eliminerede imidlertid mange, og da C.F. Tietgen tog initiativ til etableringen af DDSF i 1881, var de 2500 reduceret til 206. Efter at kraftige afgiftsforhøjelser i 1917 havde lukket endnu flere, kom kulminationen i 1923, hvor DDSF overtog de

sidste konkurrenter i Silkeborg og Hobro og af staten fik eneret på fremstilling af sprit!

Staten forbød desuden start af nye spritfabrikker samt genstart af anlæg, der havde stået ubenyttede i to år. Det betød, at brænderierne i Hobro og Aalborg stod tilbage, men også at de fik en nærmest statsgaranteret position. I Aalborg byggede man derfor en ny fabrik i 1931, hvor al Danmarks spritfremstilling foregår i dag.

Tobak

C.W. Obels Tobaksfabrik blev en af Aalborgs helt store forbrugere af arbejdskraft, først og fremmest fordi tobaksproduktionen langt op i tid i udpræget grad foregik manuelt, men også fordi virksomheden i kraft af sin egen succes og opkøbet af konkurrenter fra 1870'erne havde status som Nordens største tobaksfabrik målt både i produktion og antal ansatte. I 1950'erne, hvor antallet af ansatte var højest, blev der udbetalt løn til 2147 personer.

Cigarer og cigarillos fra C.W.Obels Tobaksfabrik i Aalborg.

Foto: Jan Slot-Carlsen

Fabrikken var oprindeligt placeret i det centrale Aalborg, men da en brand raserede anlægget i 1897, fik virksomheden lejlighed til at etablere sig med bedre pladsbetingelser i den nye bydel vest for Aalborg. I 1961 blev C.W.Obels Tobaksfabrik en del af Skandinavisk Tobakskompagni, men tobaksproduktionen i vestbyen fortsatte frem til 1970, og i dag er der stadig en mindre produktion af skråtobak på Frederiksstadvej i Aalborgs sydlige udkant.

Cement

Forudsætningen for, at den danske cementindustri – på nær en række tidlige fabrikker med en beskeden produktion – er et nordjysk fænomen, er først og fremmest geologisk betinget. Ved Mariager Fjord og Limfjorden findes begge cementens hovedbestanddele, kalk og ler,

nemlig i rigelige mængder, og samtidig kan fjordene anvendes til transport af brændsel og cement.

Især omkring Aalborg forandrede fabrikkerne landskabet i en grad, man ellers ikke ser i Danmark. Fabrikkernes 'jordæderi' har skabt store dybe ar, og i både Aalborg og Nørresundby strækker kridtgravene sig i dag langt ind i byområderne. Vejforløb og bebyggelser må indordne sig.

Det var den lokale klædehandler Hans Holm, der i 1880'erne fik ideen om en cementfabrik ved Limfjorden, og sammen med vennen F.L. Smidth stod han bag etableringen af aktiesselskabet Aalborg Portland i 1889, den første og største af de fem Aalborgfabrikker. Samarbejdet blev afgørende, for F.L. Smidth havde kort forinden med Poul Larsen og Alexander Foss dannet ingeniørfirmaet F.L. Smidth & Co., der netop var i færd med at gøre nøglefærdige cementfabrikker til et hovedprodukt. Aalborg Portland blev både forsøgsanlæg og udstillingsvindue for den nye teknologi, der gjorde ingeniørfirmaet markedsførende. Fabrikken var derfor konstant blandt de teknisk mest avancerede i verden, og fordi man op gennem det 20. århundrede fastholdt den teknologisk førende position, er Aalborg Portland i dag Danmarks eneste cementfabrik i funktion.

Den moderne by

Det var ikke mindst i byens stolte selvbevidsthed, at Aalborg blev industribyen frem for alle. Da man i 1930 udskrev en konkurrence om en bysang, hed det således i vinderforslaget:

"Vi vil leve i det Tempo som blev til ved vor Teknik
Det er Byens røde Pulsslag ud til Rørdals graa Fabrik"

Det kan derfor heller ikke undre, at industriens formsprog også her slog igennem i byarkitekturen. Det første sted, hvor det gav sig udslag, var faktisk på Aalborg Portland, hvor et enormt siloanlæg på Limfjordskajen med umiskendelige funktionalistiske stiltræk fra 1931 stod som det første syn af byen fra københavnerfærgen.

Derefter blev det til et lille funkis-gennembrud, da der skulle bygges nyt efter den skånselsløse nedrivning 1931-32 af store dele af den gamle bindingsværksby til fordel den nye Vesterbros forløb hen mod den nye Limfjordsbro. Bygninger og gaderum blev planlagt og designet med funktionalismens brug af geometriske former, og gadegennembruddet står stadig i dag som et af de mest helstøbte funkisbyrum

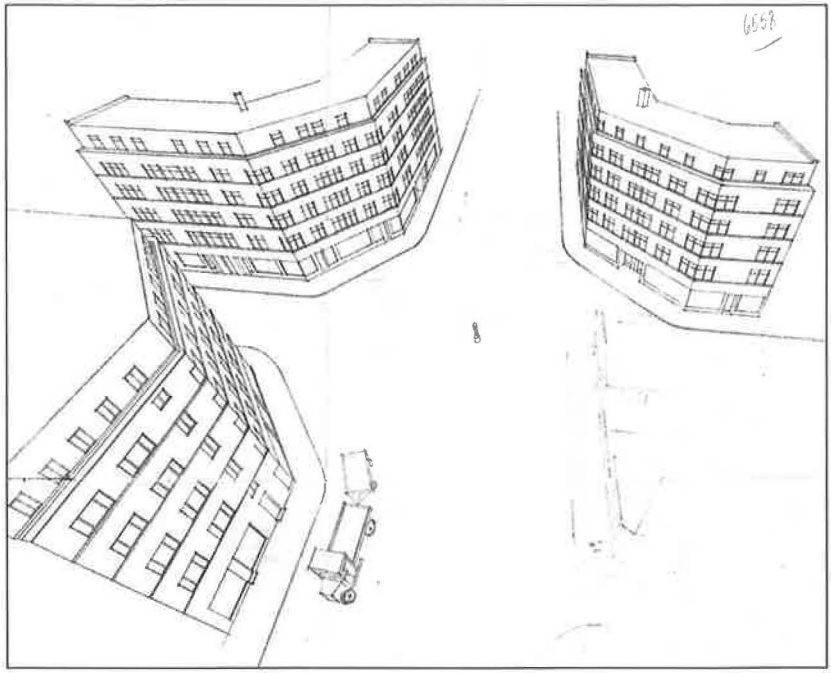

Forslag til pladsen Vesterbro, Bispensgade og Jens Bangs Gade. Axonometri af Carlo Odgaard.

Foto: Aalborg Kommune, Teknisk Forvaltning

i Danmark. – Også selvom man aldrig tog skridtet fuldt ud og byggede i jernbeton. Det gjorde man til gengæld ved broens nordside, i Nørresundby, hvor en af Danmarks første etagebeboelsesejendomme i jernbeton med støtte fra cementindustrien blev opført i 1934.

Modernismens vilje til usentimentalt at skue frem i stedet for tilbage blev lidt af et mantra i Aalborgs byudvikling. Hvor kunne man ellers have forestillet sig helt kompromisløst at placere et nyt kulfyret kraftværk nogle få hundrede meter fra den middelalderlige bykerne, sådan som man gjorde det i Aalborg i 1950'erne? Nordkraft blev med tiden et symbol på den saft og kraft fra industrien, mange forbandt byen med. Et ikon for nogen, og derfor genstanden for et af de største – og mest sentimentale – genanvendelsesprojekter i byen i dag. Sporene fra industrien er stadig tydelige, men nogen industriby er Aalborg ikke længere!

Det følgende vil være en rundtur gennem Aalborgs industrihistorie, med start lidt uden for byen.

1. Gudumlunds fabrikker

Gudumlunds fabrikker blev anlagt fra 1770'erne på initiativ fra godset Gudumlund og med støtte fra staten. Anledningen var afvandingen af Lindenborg å's engarealer ved udretning og kanalgraveri, der skabte en velegnet infrastruktur til industriel produktion efter datidens præmisser. Kanalerne forbandt fabrikken med den udrettede å, der kunne bruges til transport af produkter, de kunne opstemmes til vandkraft, og så var de transportvejen (tre km!) til Vildmosens tørv.

Gudumlunds Fabrikker.
Foto: Lise Schrøder, 2007

Gudumlunds fabrikker blev lidt af et forsøgsanlæg. Tilsyneladende ofte uden de store bekymringer om rentabiliteten fremstilledes en række produkter fra kalk til linned, fajance, sæbe og salt. Til de første 50 års klædeproduktion blev der hentet fabriksmestre fra England, mens bl.a. den kemiske produktion foregik på forsøgsniveau og hurtigt måtte stoppes. Sæben lugtede fælt, saltet blev ikke godt, og fremstillingen af bl.a. salpeter gav ikke andet resultat end spildte kræfter.

Kanalen kan stadig følges fra Vildmosen til landsbyen Gudumholm, der voksede frem med arbejderboliger, skole og kirke. Den sidste produktion af tegl ophørte i 1900-tallet, og produktionsbygningerne er i dag forsvundet. Men de gamle kanaler ligger der endnu med vand og stemmeværker – og med den vidstrakte mose i baggrunden.

2. Godthåb Hammerværk

Det fredede Godthaab Hammerværk, ca. 10 km sydvest for Aalborg,

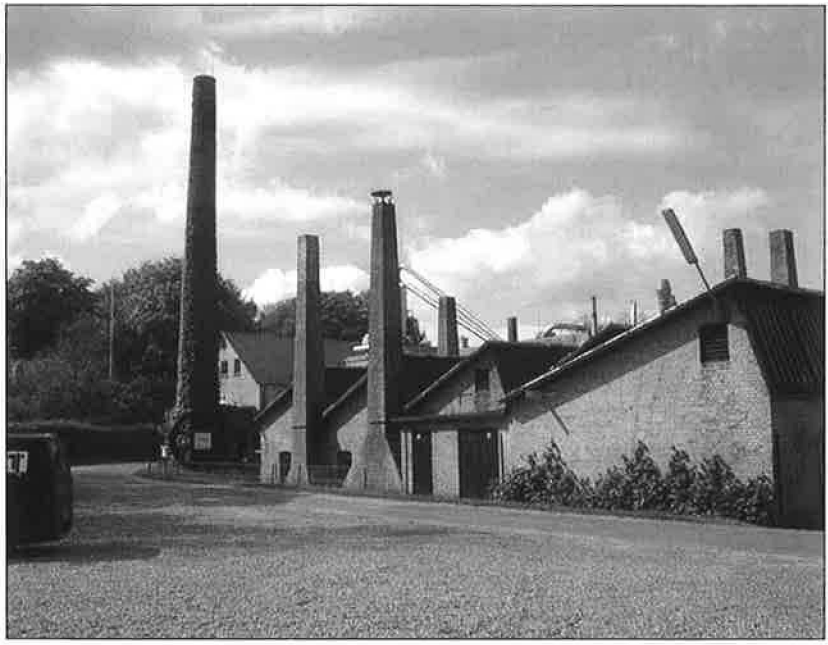

Godthaab Hammerværk

Foto: Inger K. Bladt, 2003

ligger smukt nedenfor den middelalderlige Ridemands Mølles opstemning af Guldbækken og en 700 meter lang kanal, der frem til 1985 gennem et turbinetårn leverede kraft til fremstilling af håndredskaber (grebe, hakker, spader osv.). Fabrikken blev oprindeligt etableret i 1797 som papirfabrikken Godthaab, men i 1858 blev den overtaget af smedemester Christian Zinck, der indrettede hammerværk i bygningerne, og i den forbindelse udvidede den hidtidige opstemningen af Guldbækken med den flisebelagte kanal. Fabrikken blev dertil forsynet med et savværk til skaftetræ. Hammerværket er i dag indrettet som museum med vandkraftsystemet, turbinen og smedjens remtrukne maskiner som hovedattraktionerne.

3. C.W. Obels Tobaksfabrik

Obels Plads i Aalborgs centrum er i dag det eneste vidnesbyrd om

C.W. Obels Tobaksfabrik

Foto: Morten Pedersen, 2007

placeringen af C.W.Obels Tobaksfabrik før en brand i 1897 raserede anlægget og gav anledning til en udflytning til de mindre trange omgivelser i Aalborgs nye vestby. Her står fabrikskomplekset stadig med et intakt ydre som rammen for bl.a. Aalborg Universitet.

Den nye fabrik blev udlagt efter tegninger af ingeniør Axel Hermansen, København med de for tiden så typiske historicistiske stiltræk i form af rundbuede vinduer og tympanalignende murede felter. Bygningerne blev flere gange tilføjet etager, men i 1919 var det nødvendigt at etablere en helt ny lagerbygning med front mod Poul Paghs Gade.

I 1936 udvidede man endvidere på den nordlige side af Strandvejen med en ny cigaretfabrik efter tegninger af arkitekt Preben Hansen. Den nye fabrik var forbundet med den gamle via en gangbro over Strandvejen og lå i det hele taget godt i tråd med de arkitektoniske strømninger i perioden. I stedet for tegl blev bygningen opført med et synligt jernbetonskelet, og ovenover shedtaget øverst svævede firmanavnet i fire meter høje neonbelyste bogstaver. Det var strømninger fra Amerika i den nordjyske hovedstad.

4. Spritfabrikken

Det er næppe overdrevet at kalde spritfabrikken i Aalborg for et af hovedværkerne i dansk fabriksarkitektur. Det er langt fra tilfældigt, for dengang, som nu, blev selve fabriksanlægget tænkt som en del af markedsføringen af det færdige produkt, snapsen. Spritfabrikken blev et brand!

De Danske Spritfabrikker
Foto: Morten Pedersen, 2007

DDSF indførte i løbet af 1920'erne et samlet designprogram, der omfattede alt fra bygninger til cykler og emballage. Hensigten var en "diskret, men sikker reklamevirkning" og en standardisering, der skulle gøre nybyggeri og vedligehold lettere og billigere. Nybyggerier skulle udføres i røde mursten, gamle bygninger kalkes røde, og der blev udarbejdet systemer for, hvordan alt fra dørkarme til tryksager og cykler skulle males. Et udslag af den standardisering, som i den grad var hot i tiden.

Arkitekten Alfred Cock-Clausen gav den ny fabriks ydre en udformning på overgangen fra nyklassicisme til funktionalisme. Fabrikken blev udført i de foreskrevne røde tegl. Flere af bygninger fik stor højde, bestemt af produktionsprocessen, og de store facader blev fremhævet med lodrette vinduesnicher og rytmisk anbragte cirkulære og rektangulære felter i murværket.

Fabrikken blev nøje sammentænkt med byens karréstruktur. På sydsiden indrammer bygninger og mure en stor gårdsplads med indgang gennem en diagonal port på hjørnet. Længst ud mod kajen dominerer fabrikkens skorsten og rækker af spritbeholdere. De mange tanke er forsynet med etiketter i megaformat. Det er stadig her, snapsen til danskernes middagssild bliver fremstillet.

5. Aalborg Portland

Landskabet ved Rørdal er skabt af Aalborg Portland siden 1889 – mest markant med kridtbruddet, der ved konstant gravning siden fabrikkens etablering er udvidet til et areal på 400 ha. Ved fjorden er store områder gennem opfyldning dannet til en kaj, hvor en række høje cylinderformede siloer til den færdige cement siden 1931 har dannet en mægtig skyline.

Aalborg Portland

Foto: Morten Pedersen, 2007

Midt mellem kridtbruddet og kajen ligger fabrikkens kerneanlæg, hvor råmaterialerne brændes og forarbejdes til cement. Området domineres af de mægtige roterovne, der løber højt hævet over jorden og under åben himmel hen til skorstensanlæggenes komplicerede røggassystemer. Teknologien har i kraft af sin størrelse sprængt de bygningsmæssige rammer.

Roterovnene vises i dag frem med stolthed på Aalborg Portland, hvor de to af slagsen – som de første i Europa – blev monteret i 1899. Ovnområdets kerne udgøres af en mægtig ovnhal, der blev opført i 1908 til ikke mindre end 6 roterovne, og som i dag rummer to nyere ovne.

Følelsen af roterovnenes enorme varmeudstråling kan slå de fleste med forbløffelse – selv efter flere besøg på fabrikken. Passerer man under dem inde i den gamle ovnhal, skal man ikke stå stille for længe ad gangen, hvis man vil undgå at strålingsvarmen skal få sålerne under ens sko til at smelte. Stedet emmer endnu af den sværindustrielle atmosfære fra starten af forrige århundrede.

6. Dansk Andels Cementfabrik

Flere af cementfabrikkerne ved Mariager Fjord og Limfjorden blev anlagt for at bryde Aalborg Portlands monopol på det danske cementmarked. De havnede dog alle i FLS-folden i løbet af få år – på nær én, Dansk Andels Cementfabrik, der blev etableret af bygmestrene og cementvarefabrikanterne i samarbejde med Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger i 1913.

Dansk Andels Cementfabrik
Foto: Morten Pedersen, 2007

Selvom produktionen standsedes i 1978, er den oprindelige fabrik, som den fremstod efter en brand i 1923, stort set bevaret. Fra det store kridtbrud ved Lindholmsvej (Lindholm Søpark) kan man gå ad Kridtstien, hvor en luftbane fragtede kridtet til fabrikken. Fabrikkens ovnhus og slemmeri – samt en lang række nyere udvidelser – er i dag fjernet, men kulmølleriet, kraftcentralen, cementmølleriet og en høj siloblok ligger stadig på hver side af Lindholm Brygge. De gamle fabriksbygninger er – helt usædvanligt for den ingeniørdominerede cementindustri – tegnet af arkitekter, firmaet Posselt & Simonsen fra Randers, i et stilsprog på kanten mellem nyklassicisme og funktionalisme. Materialevalg og udsmykninger fremhæver de store facader, mens de store vinduespartier nærmere giver mindelser om samtidens amerikanske industribyggeri.

Yderst ved Limfjorden – og synligt i miles omkreds – er to cylinderformede beboelsessiloer opført, nærmest som en palimpsest, over fundamenterne til to af fabrikkens cementsiloer fra 1962. DAC er Lindholms hjerte og bærer af bydelens identitet i tid og rum.

7. Cementfabrikken Danmark/Dansk Eternit Fabrik

Med sin placering et stykke fra kulleverancerne og cementudskibningen via Aalborgs havn var fabrikken Danmark allerede kort tid efter etableringen i 1896 stærkt svækket i konkurrencen med de øvrige cementfabrikker. Fra 1927 søgte fabrikken derfor sin egen niche ved at lade Dansk Eternit Fabrik A/S videreforarbejde cementen til fibercementprodukter. Bedst kendt blev pladerne af eternit, men listen over produkter er lang og omfatter bl.a. trykrør til spilde- og drikkevandsforsyning, letbetonelementerne Siporex og Navilit til brandsikring i skibe.

Dansk Eternit Fabrik/Cementfabrikken Danmark

Foto: Morten Pedersen, 2007

Blandingen af cementen med fibre blev redningen og efterhånden en kæmpesucces for fabrikken. I 1960'erne nåede produktionen af eternit alene 250.000 tons, og i 1972 var 1.300 personer beskæftiget på fabrikken, der havde bredt sig over et meget stort areal ved Sohngårdsholm. Det betød brød til Aalborgs befolkning og tag over Danmarks huse.

Fibrene blev imidlertid også et af fabrikkens helt store problemer. Frem til 1986 anvendtes mineralet asbest, der gjorde de færdige produkter holdbare, men som samtidig var kræftfremkaldende. Hen over 1970'erne gav asbest-arbejdsskadesagerne alvorlige problemer for fabrikkens image og økonomi. Bedre blev det ikke, da det viste sig, at der var store problemer med den første asbestfrie eternits bestandighed over for vind og vejr. Samtidig blev fabrikken ramt af byggeriets nedgang, og efter adskillige år med dårlige driftsresultater blev den sidste produktion fra 2004 flyttet til Tjekkiet.

8. Det moderne Aalborg

Strækningen fra den sydlige indfaldsvej, Hobrovej, gennem Aalborgs bykerne og henover Limfjordsbroen til Nørresundby er et virkningsfuldt byrum, hvis dannelse i 1930'erne med gennemgående funkis-træk lå i direkte forlængelse af byens industrielle gennembrud i de foregående tiår. Hvor industriens byggeri hidtil havde trukket på den historiske bygningskunst, blev fabrikkerne nu kilde til inspiration for den øvrige arkitektur. Skiftene fra Hobrovejs åbne landskab til Kildeparkens grønne områder, Vesterbros mørke og lukkede byrum med åbne komponerede pladser og endeligt Limfjordsbroens åbning rummer kontraster med stor oplevelsesværdi.

Parti fra baggården af Charles Jensens Brogården fra 1934 i Nørresundby
Foto Jan Sloth Carlsen, 2004

Af enkeltelementer kan nævnes Aalborgtårnet, der blev rejst på toppen af Skovbakken i forbindelse med Nordjysk Udstilling, NU, der løb af stabelen med 300.000 besøgende i sommeren 1933, Vesterbros geometriske gaderum i krydsene med Hasserisvej (cirkulært) og Jens Bangs Gade/Bispensgade (rektangulært) samt funkishusene Enighedslund ved Ansgarskirken og Brogården ved Limfjordsbroens landing på Nørresundbysiden.

Gadegennembruddet Vesterbro gennem det middelalderlige Aalborgs vestlige kvarterer blev gennemført med stor hastighed i 1931-32 – båret frem dels af det socialdemokratiske bystyres krav om et moderne bylandskabs lys, hygiejne, moralsk levned og hensynet til den voksende bilisme, dels af offentlige støttekroner. Hovedparten af de nye bebyggelser blev opført inden 1940.

9. Nordkraft

Nordkraft har gennem årtier været et af de stærkeste symboler på

Nordkraft

Foto: Morten Pedersen, 2007

Aalborg som et industrielt kraftcentrum. Placeringen på kanten af den middelalderlige bykerne, et stort massivt industrielt bygningskompleks og ikke mindst to høje – og nu desværre forsvundne – stålskorstene har været stærkt medvirkende til at give byen et kompromisløst industrielt præg.

Aalborgs første elværk lå ved C. W. Obels plads fra 1895 til 1909, hvor byrådet overtog el-forsyningen og opførte et nyt værk øst for byen, hvor Nordkraft ligger i dag. De første bygninger blev opført i rødt tegl med nationalromantiske stiltræk, men da værket skulle udvides i midten af 1950'erne skete det med en modernistisk betonkonstruktion.

Efter nedlukningen af produktionen i 1992 var værket hårdt ramt af nedrivninger, indtil kommunen i 2005 overtog de tilbageværende bygninger og påbegyndte planlægningen med at omdanne Nordkraft til et kraftcenter for kultur og idræt. Genanvendelsen af industribygningerne skal være med til at skabe en helt særlig rå atmosfære, der dog nok vil blive dæmpet noget ved at de nærmeste naboer mod vest bliver det kommende musikkens hus og Utzon parken.

10. C.A.C.

Efter 1945 blev industrien i stigende grad flyttet ud til nye områder

C.A.C.

Foto: Morten Pedersen, 2007

ved Aalborgs udkant. Det moderne samfunds planlægning foreskrev funktionsopdeling af byens rum bl.a. med nye kvarterer, hvis placering nær biltrafikkens hovedfærdselsårer, indre opbygning og bebyggelse skulle bringe industrien i harmoni med de øvrige byfunktioner og give den optimale vækstbetingelser. Ved Aalborg blev det første af disse industrikvarterer udlagt i 1947 i Sofiendal ved den sydlige indfaldvej til byen. Her byggede fabrikant Carl Christensen i 1956 en motorrenoverings- og cylinderudboringsanstalt efter tegninger af arktitekt Arne Jacobsen. I de efterfølgende 50 år var bygningen både rammen for virksomheden og et yndet udflugtsmål for arkitekter og arkitekturinteresserede fra hele verden, der kom for at betragte det smukke anlæg med de skarptskårne bygningskroppe, de minimalistiske rene murstensflader og deres kontrast til den skinnende stålskorsten, der indtil 2006 bar både uret og virksomhedslogoet.

Morten Pedersen
Museumsinspektør
Nordjyllands Historiske Museum

Den store flugt

Af Inger Kirstine Bladt

Tilflytternes fortællinger
Nærværende artikel er en bearbejdning af en del af det kildemateriale, der blev indsamlet i forbindelse med udstillingen "Træsko på Stenbroen", der kan ses på Aalborg Historiske Museum indtil slutningen af 2008.

Erindringer som kilde

De vigtigste kilder til udstillingen og denne artikel er rundt regnet 70 erindringer og interviews, alle fortalt af mænd og kvinder, der enten selv har oplevet rejsen fra land til by (Aalborg-området), eller hvis forældre har. Erindringerne breder sig nogenlunde over perioden fra 1870 til 1950'erne.

Beretterne kommer næsten alle fra landarbejder-, landhåndværker- eller husmandsfamilier, og de fleste er fra det nordjyske område. Dette passer godt med en stikprøvegennemgang af Folketællingen 1911, der viser at 65 % af tilflytterne til Aalborg var nordjyder. De fleste af erindringerne kommer fra Nationalmuseets Industri-, Haandværker- og Arbejdererindringer (NIHA), der blev indsamlet i 1950'erne. Andre erindringer kommer fra Aalborg Stadsarkiv og er gennemgående af lidt nyere dato. (A henviser til erindringerne fra Aalborg Stadsarkiv). En tredje gruppe er trykte erindringer.

Det har været interessant at have mulighed for at stille så mange beretninger op ved siden af hinanden og finde fællestræk og forskelle. Erindringerne har således ikke blot kunnet bruges til at fortælle en unik, personlig historie om én familie, men kan også bruges i større sammenhænge. De erindringer, der er citeret i denne artikel, er usædvanligt udførlige og velskrevne. Men de mange erindringer, der *ikke* citeres, danner alligevel en forståelsesmæssig baggrund.

Der er fordele og ulemper ved at bruge erindringer. De konkrete oplysninger skal selvfølgelig altid tages med et gran salt, da begivenhederne ofte huskes over en afstand på 60-70 år. Ulemperne er især, at oplevelserne er nedskrevet så mange år efter – de fleste af erindringsskriverne har gjort mest ud af deres barndom - så mange nuancer og detaljer må være gået tabt. Som regel vil erindringen være

Opstilling af elever og lærer ved Gl. Skørping skole o.1914
(Riismøllers arkiv)

farvet af, hvordan man *ønsker* at huske sin barndom. Mange ting er fortrængt, forvrænget eller glemt. Alligevel giver erindringerne en helt unik mulighed for at komme tæt på nogle almindelige menneskers liv og kamp for dagligdagen i en ikke så fjern fortid.

Blandt fordelene tæller, at mange er fantastiske fortællere, som kan få læseren til at "komme med tilbage ind i stuen" hos familien for 100 år siden. Vigtigt er også – for den lokalhistorisk interesserede – at vi får præsenteret nogle vinkler af lokalhistorien, som vi måske ikke kendte.

Der er stor forskel på, hvordan fortællernes barndom har været. Nogle har haft en fattig, elendig tilværelse præget af sult, tæsk og faderens drikfældighed, andre har haft kærlige forældre. Fælles for næsten alle beretterne er dog, at de har måttet arbejde for andre senest fra 10-årsalderen, og at dårlig eller mangelfuld kost og påklædning snarere var reglen end undtagelsen.

Fælles for erindringerne er, at næsten alle kan berette om, hvordan de som børn, unge eller voksne flyttede til byen; at de som alle andre måtte arbejde hårdt, men fik et godt liv med familie og materielle goder, de ikke havde kendt til som børn; og på deres livsaften kunne

de se tilbage på et liv, der var endt godt. Vandringen fra land til by beskrives gennemgående som en tornefyldt, men succesrig færd. Vi må dog ikke overse, at tilflyttere, det er gået dårligt for, næppe har skrevet deres erindringer. Et hovedformål med denne artikel er at skildre, hvilket billede erindringsmaterialet tegner af vandringen fra land til by og især de kulturhistoriske sider af dette opbrud.

Erindringerne er suppleret med folketællingsmaterialet. Det statistiske materiale kan fortælle os, hvor mange der rejste til byerne, hvilke erhverv der voksede osv. Men i statistikkerne kan vi ikke læse, hvem der er tilflyttere. I folketællingen 1911 har vi til denne udstilling udvalgt hver 20. husstand og undersøgt hvor personerne kom fra, hvad de beskæftigede sig med, hvornår de flyttede til byen m.v. Folketællingerne giver en grundlæggende viden om, hvor folk kom fra, hvor de slog sig ned, hvilke erhverv de fik, hvor mange børn de fik m.v. Folketællingen for Aalborg Købstad udgør hovedmaterialet, derudover har vi gennemgået folketællingerne for Nørresundby og for Nørre Tranders Kommune, også 1911.

Den store flugt

"Vi var en tid i opbrud. Byen var den stærkeste. Den sugede arbejderne til sig, og en skønne dag gled også vort lille flyttelæs af sted. Inde i byen var jorden gemt under fortovsfliser. Fabrikkens fløjte skar hårdere igennem".
(Julius Bomholt, "På vej til livet", 1959)

I anden halvdel af 1800-tallet og første halvdel af 1900-tallet forlod hundredtusinder af landboere et udsigtsløst liv på landet og søgte lykken i de voksende byer. En af de byer der mangedoblede sin befolkning i de år, var Aalborg.

I løbet af de første 70 år af 1800-tallet voksede Aalborgs befolkningstal moderat for at tage et vældigt spring i perioden 1880 - 1901, bl.a. på grund af de mange, der flyttede fra land til by for at søge arbejde. En gennemgang af folketællingen fra 1911 viser, at i gennemsnit var under 40 % af byens befolkning født i Aalborg! Stoppede man de voksne på gaden i 1911, var kun én ud af 10 født i Aalborg! At man når op på et gennemsnit på 40 %, skyldes, at jordemødrene havde travlt i Aalborg omkring 1900 – de unge tilflyttere satte mange børn i verden, efter at de havde bosat sig i byen. At byen vokser på bekostning af landdistrikterne, kan bl.a. læses i, at Aalborg Bys indbyggertal kommer til at udgøre en større og større del af amtets.

Årstal	Aalborg By	% af amtets beboere	Aalborg Amt
1801	5.579	12,2	45.627
1850	7.745	11,9	65.216
1870	11.721		
1880	14.152		
1890	19.503		
1901	31.457	24,4	128.656
1911	33.449	23,1	145.017
1921	41.613	25,1	166.402
1930	44.365	23,7	187.280
1939	51.448	-	-

Kilde: Statistiske og Økonomiske Efterretninger om Aalborg 1. årg. Nr. 3 (1939)

Hvorfor rejse fra landet?

Selv om der fandtes fattigdom i byerne, var det på landet man fandt de mest elendige vilkår.

Det stigende befolkningstal betød, at arbejdskraft var der nok af, og der var altid familier, der ville fæste deres børn bort for sommeren for et pund uld og et par træsko, foruden føden og en seng at sove i. Heller ikke voksne tjenestefolk og landarbejdere fik meget i løn ud over kost og måske logi.

Da lønnen i rede penge altså ikke var stor, så var det kosten og behandlingen af folkene, der betød noget for, om man var glad for at være et sted.

Den daglige kost bestod af grød, rugbrød, flæsk, spegesild, kål, gule ærter og kartofler. Nogle steder var der en dårlig og nærig madmoder, der serverede for lidt mad, der oven i købet kunne være muggen. Andre steder fik man god og rigelig mad, og det var en lykke at komme til at tjene sådan et sted. Blev en gård kendt for at være et godt madsted, kunne det betyde, at der var mange der gerne ville arbejde der. Et sted at sove var også med i lønnen for tjenestefolk. Karle og piger måtte sove i uopvarmede kamre, ofte lige ved kostalden, og de måtte som regel dele sengehalm med en anden; en tjenestedreng skulle ofte sove i samme seng som karlen. Både en skrabet kost og deling af sengene var de fleste dog vant til hjemmefra.

"Jeg er født i Krogholm i Vrejlev Sogn ved Hjørring den 14. Juni 1862...Vi var 12 Søskende, og jeg er nu den sidstlevende. Det var

Tyendekommissonen ventes - hedder denne tegning i Blæksprutten i 1905, der viser husbond og husmoder, der "pynter op" i karlekammeret inden besøg af Tyendekommissionen. Tyendekommissionen blev nedsat i 1905 m.h.p. en revision af tyendeloven og forbedring af tyendets forhold.

lidt trangt med Pladsen. Vi havde en Slagbænk, hvori 4 kunde sove. Desuden var der 2 senge, hvor de andre Familjemedlemmer sov. Det var nøjsomme Tider den Gang. Om morgenen fik vi varme kartofler og Mælk, om Middagen atter Kartofler og om Aftenen Rugmelsgrød og Kartofler. Det kunde hænde vi fik et Kalvehoved fra en af de Gaarde, hvor min Fader arbejdede, men det var ikke tit. Ellers fik vi ikke Kød." (Ansine Kirstine Sørensen, NIHA 782)

Den lille Lars Christian Knudsen fra Vrensted ved Løkken kom tidligt ud at tjene.

"Han kom ud at tjene som "Hjorddreng" allerede i 7 Aars alderen. Far var født d. 15. Nov. 1840. Den Skolegang han skulde have haft saa han aldrig noget til. Han fik Mad med til hele Dagen, med reven Ost paa. Skorper og tørrede Osterester blev paa den maade nyttiggjorte. De smaa stedmoderligt behandlede Hyrdedrenge ude i de tuede Kær var gerne saa lede og kede af al den megen revet Ost, at de gerne morede sig med at se paa, hvorledes Blæsten kunde feje det af, naar de holdt Melmaden op i Luften. Løn var et

ukendt Begreb. Naar Aaret eller Halvaaret var gaaet kunde han faa f.eks. en ekstra god Sigtemelsmad og noget Tøj, helst brugt." (Ejnar Christian Knudsen, f. i Aalborg i 1880. NIHA 0236)
Som så mange andre søgte Lars Christian væk fra landbruget og fik sig en god tilværelse som arbejdsmand i Aalborg.

Tæsk, skudsmålsbøger og lange arbejdsdage
Tæsk var daglig kost for børn og unge, der arbejdede på landet. Husbond havde ret til at afstraffe sine tjenestefolk fysisk indtil de var hhv. 16 (piger) eller 18 år (unge mænd). Tyende skulle altid medbringe en skudsmålsbog; heri skulle der anføres, hvor længe man havde været i en plads, og hos hvem. Revselsesretten og skudsmålsbogen blev først afskaffet med Tyendelovens afskaffelse i 1921.

I 1870'erne arbejdede man omkring 11 timer dagligt, når man arbejdede på fabrik. På landet var der ingen faste arbejdstider; en tjenestepige skulle f.eks. stå op om morgenen kl. 4 for at malke, og hendes arbejdsdag var ikke slut før hun havde aftenmalket køerne ved 20-21-tiden. Ind imellem var der pauser i arbejdet, og de fleste voksne på landet sov middagssøvn, men der var ingen fritid som vi kender det i dag. Om sommeren arbejdede man mere end om vinteren, fordi der var mere at lave i marken.

De dårligst stillede børn fik ofte en meget ringe skolegang. Enten blev de holdt hjemme for at arbejde, eller også forstod læreren at udnytte deres arbejdskraft, så de i stedet for at lære at læse og regne, arbejdede for ham. Helt uden ironi erindrer Christian Larsen, født 1871 i Dall, at han fik lov til at muge i skoletiden: *"Læreren hed Rasmussen, han havde et vældigt Fuldskæg og han havde to Køer paa Stald som var en del af Lønnen. Han var nu flink, for kunde jeg ikke følge med, sagde han du kan gaa ud at mugge ved Køerne og andet udenomsarbejde." (Chr. Duus Larsen, f. 1871, NIHA 0245)*

En anden fattig dreng fortæller noget lignende – den mangelfulde skolegang afspejles i retskrivningen:

"– min Lærdom i skolen blev ikke til meget for da jeg skulde ud at tjene om Sommeren mener jeg at der var ingen i Di 3 Skoler jeg skiftede med, Der brydte sig om at lære mig og jeg vilde ogsaa helst være fri. Om Vinteren gik vi 4 Dage om Ugen, og om Sommeren Onsdag Formiddag og Det var der heller ikke Tid til. Kom jeg Der 2 eller 3 Gang saa var det Det hele. Skolemulkten betalte Gaardmanden med et lille læs Foder og hvor jeg gik i Skole kunde Skolelærer altid bruge mig i Timerne til at hjælpe

med at fodre Høvderne eller naar der skulle skæres hakkelse til hesterne saa kunde jeg staa og svinge hjule til Den gamle hakelsemaskine." (Valdemar Jørgensen Fanø, født i Vendsyssel 1884, NIHA 1225)

Livsvalget

Hvad der lå bag beslutningen om at rejse fra land til by, står der sjældent noget om i erindringerne. Som de foregående citater næsten alle har vist, var det ikke et romantisk syn på livet på landet, der prægede dem, der selv havde prøvet det. Det gav næsten sig selv, at man tog chancen for at komme væk fra det hårde og dårligt betalte landbrugsarbejde, når lejlighed bød sig. På landet var lønnen meget lavere end i byen – selv når vi tager højde for at kosten er en del af lønnen. I starten af 1900-tallet fik en tjenestekarl typisk et par hundrede kroner om året. Til sammenligning fik en arbejdsmand i Aalborg by omkring 800 kr. om året ifølge "Skatteligning for Aalborg Købstad 1901".

Børn og voksne i færd med at hakke roer – opstillet for fotografen.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

Et ungt menneske fra en fattig landbofamilie havde dengang tre valgmuligheder, når han eller hun skulle vælge sin livsbane. Man kunne blive på landet og håbe på at få sparet nok sammen til at købe sit eget sted. Det blev efterhånden meget dyrt, fordi der var så stor efterspørgsel på jord. Derfor måtte de fleste, der startede som landarbejdere fortsætte med at arbejde for fremmede resten af livet. Også blandt dem, det lykkedes at få skrabet sammen til en gård, gik det ofte sådan, at de måtte søge arbejde i byen. En del af byens nye indbyggere var landbrugere, der havde forsøgt at drive en lille gård, men måtte give op, fordi det ikke kunne løbe rundt. Ofte arbejdede de på fabrik, samtidig med at de forsøgte at drive gården.

Man kunne følge strømmen på de 300.000 danskere, der i udvandringens storhedstid købte en enkeltbillet til Amerika for at søge lyk-

ken. Som én fortæller: *"dengang var det sådan, at enten skulle man vedblive som tyende – lægge lidt op til selvstændigt, eller vælge Amerika eller Australien. Cotumen var dengang nogle få hundredkronesedler i arv eller en billet til Amerika eller Australien. Og kunne man ikke komme frem med nogen af delene, så var det ensbetydende med, at man fik prædikatet at man ikke duede." (C. P. Christensen, f. 1895 i Aasted, A3013)* Mange af udvandrerne kom fra landet, men gjorde ofte et kortere eller længere ophold i byerne inden de rejste.

Endelig kunne man søge arbejde i byen – og det er de mange tusinder, der valgte at gøre det, som denne artikel handler om. I løbet af den sidste fjerdedel af 1800-tallet skete der en vældig vækst i byerhverv og industri, og der blev brug for mange ledige hænder til dette arbejde. Store dele af den overskydende landbefolkning søgte derfor til byerne for at søge lykken.

Nogle enkelte af erindringsskriverne har sat ord på den store betydning, det havde at få arbejde på fabrik. Der var ikke arbejde til alle i byerne, og man skulle være heldig for at få en god plads. Ejnar, hvis far havde været herregårdsbørste og haft et hårdt knoklearbejde på landet, fortæller således:

"Far rejste ind til Cementfabrikken "Dania" og fik straks arbejde, kort tid efter fandt han Lejlighed og mor fulgte efter. Grunden var lagt til en ny Tilværelse. Industrien betalte bedre end Landbruget, og der var udsigt til at Arbejde hele Aaret. Ikke uden Grund var mine Forældre saa lykkelig, som havde de vundet den store gevinst i Lotteriet." (Ejnar Andreasen, født ca. 1902, NIHA 373)

Hvem rejste til byerne?

Den typiske person, som rejste fra land til by for 100 år siden, var en ung ugift person fra en fattig landarbejderfamilie. Som regel kom de ikke så langt væk fra. Gennemgang af folketællingen fra 1911 viser, at 65 % af

To unge landarbejdere på Gjøl. Kunne de ikke tjene op til at købe deres eget, stod valget mellem at fortsætte livet som karl eller daglejer på landet eller at søge arbejde i byerne.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

tilflytterne kom fra Himmerland og Vendsyssel. Endelig var der også en tendens til, at flere piger end unge mænd rejste til byen. Der var tradition for, at unge piger arbejdede nogle år i huset i den nærmeste købstad, inden de giftede sig og flyttede tilbage, hvor de kom fra. Nu blev de så bare i byen.

Område	Total	%-del af alle	% af tilflytterne (2-6)
Født i Aalborg	651	39	-
Født i Nordjylland	537	32	65,1 %
Født i Jylland inkl. Nordslesvig	174	10,5	21,1 %
Født i København	35	2,1	4,2 %
Født i øvr. Dk	58	3,5	7 %
Født i udlandet	20	1,2	2,4 %
Ved ikke	180	10,8	-
I alt	1655		-

Stikprøveoptælling af hver 20. husstand i Aalborg Købstad fra Folketællingen 1911

Ankomsten til byen

Købstaden var som regel ikke helt ukendt for de mennesker fra landet, der kom ind for at arbejde. De fleste kendte byen fra torvedage og fra besøg hos slægtninge. Mange havde allerede familie og venner i byen, og som regel havde man fundet arbejde og bolig, inden man kom. Alligevel var der meget nyt og fremmed i byen. Ejnar Andreasen, der omkring 1910 kørte fra Mariager Fjord til Aalborg på flyttelæsset sammen med sin far, og skulle gennem Aalborg for at komme til deres "nye" sted i Lindholm, fortæller:

"Jeg husker endnu hvor forundret jeg var over alt det jeg saa paa Turen. Da vi kørte ind i Aalborg, og jeg saa en Politibetjent staa paa et Gadehjørne tog jeg ærbødig Huen af, men da det samme gentog sig noget senere, sagde Far, det behøvede jeg ikke, det var unødvendig." (Ejnar Andreasen, født ca. 1902, NIHA 373)

Vaner og skikke, som man havde med fra landet, kunne ikke altid fungere i byen. Således fik en fattig ung familie i Bislev i 1891 valget mellem at komme på fattiggården i Bislev eller at få 30 kr. og så søge lykken i Aalborg. De valgte selvfølgelig det sidste, men fik en barsk start.

"I Aalborg fik vi en stue med køkken i Store Vestergade. Far gik ud for at søge arbejde og havde lagt de 30 kr. under en kop på tallerkenrækken i køkkenet, men låste ikke døren ifølge skik på landet. Da han vendte hjem, var pengene stjålet. Der var sygdom, sult og intet arbejde. Mors bror i Mølholm hjalp os så godt han formåede." (Lars Pedersen, "Dagligliv i Aalborg omkring århundredskiftet", Aalborgbogen 1974)

At familien søgte hjælp hos slægtninge, var ganske almindeligt. For denne familie, som for andre tilflyttere, var det nødvendigt at undgå fattigvæsenet i 5 år. Indtil 1933 havde kommunen nemlig ret til at sende folk, der ikke kunne forsørge sig selv, hjem til deres hjemkommune. Det gjaldt for dem, der endnu ikke havde boet i kommunen i 5 år.

Hvordan tilflytterne oplevede selve omplantningen til byen – om f.eks. de byvante aalborgensere så ned på tilflytterne med deres landlige vaner, træsko og dialekt - er noget af det, der kunne være spændende at få belyst, men i virkeligheden fortælles der meget lidt om netop dette i erindringerne. Det kan der tænkes flere forklaringer på: For det første er erindringerne ofte nedskrevet som svar på en spørgsmålsliste, der med sin disposition får svar på nogle bestemte spørgsmål, f.eks. om barndomshjemmet og arbejdslivet, men ikke på de spørgsmål, der ikke stilles. For det andet kan fortælleren have glemt eller fortrængt ubehagelige erindringer om drillerier og spydige kommentarer. For det tredje var Aalborgs fysiske udstrækning ikke større end at "landet" var tæt på – selv inde i midtbyen var der for 100 år siden avlsbrugere, så landbruget var en integreret del af bylivet. I Vestbyen boede avlsbrugerne side om side med de mange arbejderfamilier i det tætbyggede kvarter – helt op i 1930erne. Desuden slog mange af beretterne sig ned i byens "industri-forstæder" - Nørre Tranders og Lindholm, der dengang var landsbyer. Sidst men ikke mindst, så var man ikke alene om at være ny i byen. Som tidligere nævnt, var i 1911 kun omkring hver 10. født før 1890, fra Aalborg. Man omgikkes mange andre tilflyttere, der var i samme situation. Selv om erindringerne sjældent fortæller direkte om, hvad der påvirkede dem til at ændre adfærd, så er der ingen tvivl om, at mødet med bykulturen påvirkede tilflytterne, således at de ændrede sprog, madvaner, klædedragt, boligindretning – ja sågar livsindstilling.

Dialekter

Et sjældent eksempel på en fortæller, der direkte nævner drillerier, er Robert Dahl (f. 1921), der voksede op i Nørre Tranders Kommune.

Selv indenfor et begrænset geografisk område var der før i tiden en frodig underskov af dialekter. Bare det at flytte fra Øster Sundby til Vejgård var nok til at drengene i skolen gjorde nar ad dialekten. Børn fik dog hurtigt lært at tale lige som de andre omkring dem. De voksnes dialekt var mere fastgroet. En kvinde, der med familien flyttede fra Øster Hassing over på den anden side af Limfjorden til Øster Sundby blev kærligt drillet af de lokale:

"... de syntes det var morsomt at høre mor snakke, plat vendelbo, så sagde Datteren gerne: Sig det igen Sille."
(Ane Margrethe Hansen, født i Øster Hassing 1885, NIHA 1402)

Madvaner på land og i by

Den daglige kost er noget, der skrives meget om i erindringerne. Maden har været et lyspunkt (eller et nulpunkt) i det hårde hverdagsslid. Hos de fattigste var det den daglige kamp for overhovedet at få mad på bordet, der huskes. *Stedfaderen "tjente om Sommeren som Daglejer sirke 2 Kr. om Dagen,*

Købmandsbutik på landet. I I. C. Nielsens Colonialhandel kunne man købe alt nødvendigt, særligt gøres opmærksom på, at der sælges øl og træsko. I butikkens vinduer ses også, at er handles med forskelligt husgeråd.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

En af de ældste kolonihaver i Aalborg. Arbejdsmand Lars Christian Knudsen kom som ung til Aalborg, hans far fik en parcel i "De nye haver", der blev udstykket i 1886.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

om Vinteren i de korteste Dage 25 øre, og da der skulle en Flaske Brændevin helst til hver Dag var der ikke meget at leve for, da der kom 12 Børn. Saa Mor, der var stræbsom saa ikke anden Udvej end at sende vi største Børn ud med en Kurv paa Armen og gaa omkring og bede om lidt hos forskellige Gaardfolk, og naar man havde gaaet en hel Dag, mange Gange i Sne til Knæerne uden Støvler og Huller paa Strømperne og stivfrossen baade på Hænder og Fødder, men hvor blev det en Fest naar Mor tog et stykke Sigtebrø op af Kurven. De smagte selv om det var flere Dage gammel og en Del grøn af muk. Der var som regel et lille stykke Pølse og Ost og det, de forskellige kunde undvære. Men det var ikke store Ting saadan en Dreng paa 8 aar fik ud af saadan en Dagsrejse." (Valdemar Jørgensen Fanø, født i Vendsyssel 1884, NIHA 1225)

I de mange erindringer er der nogle fødemidler, der går igen hos næsten alle. Vigtigst er rugen; den blev fortæret som rugbrød, som rugmelsgrød (rugmel kogt med vand), som "rugbrødssopper" (rugbrød skåret i småstykker og spist med varm mælk på) og som øllebrød. I de fattigste hjem fik man i perioder rug morgen, middag og aften, evt. med kogte kartofler ind i mellem. Ud over rug og kartofler nævnes salt mad (især flæsk og fedt til rugbrød); selv i fattige hjem holdt man ofte en gris. Fisk – især spegesild, men også frisk fisk, når det kunne skaffes - var også en vigtig fødekilde. Hvedebrød, smør, æg, kage, pålæg m.v. var luksusspiser, man kun fik til særlige lejligheder. Grundpillerne i den brede landbefolknings menu var rug,

kartofler, kål, fedt, flæsk og spegesild. Der er selvfølgelig mange, der har fået mere afvekslende kost, men forbløffende mange har levet af de nævnte få fødemidler.

I perioden fra 1870 til 1930 foregik der intet mindre end en revolution i almindelige menneskers levevilkår. Lønningerne steg, de fabriksfremstillede varer blev billigere og billigere, og samfundet blev mere og mere indstillet på at hjælpe de svageste. Folk fik efterhånden råd til bedre ernæring. For de fattige landarbejdere og tjenestefolk, der sidst i 1800-tallet tog springet ind til byen, blev forskellen endnu tydeligere. De nød godt af både den almindelige fremgang i samfundet og forskellen på løn og levevilkår i land og by. Det gælder alle samfundets klasser, men tilflytterne var nok generelt lidt mere konservative i, hvad de satte på bordet. Rugbrød og kartofler var grundpiller i ernæringen, tilbehøret dertil varierede heller ikke meget. Billig mad var rugbrød med fedt eller margarine og sukker– det var der mange børn der fik meget af. Kartoflerne blev spist med stegt sild, spegesild, klipfisk, stegt flæsk – eller når man havde lidt bedre råd – frikadeller eller medisterpølse. Brændevin var en fast post på budgettet. Som festmad nævnes rombudding, æbleskiver, kager og kaffe, hvedebrød og flæskesteg. Groft opdelt fordeler tilflytternes spisevaner sig i tre grupper: de landlige, de "byvante" og de fattige. Det er dog vigtigt at slå fast at rugbrød, kartofler, (spege-)sild, flæsk og kål var grundpillerne i alle tre gruppers kostpyramider.

De følgende eksempler er fra sidst i 1800-tallet, hvor indvandringen tog fart. I løbet af 1900-tallet udjævnedes forskellene mellem de tre grupper. Den første gruppe, "de landlige", var den gruppe af tilflyttere, der i hvert fald i den første periode holdt fast i de kendte retter hjemmefra. I kildematerialet er det familier, der stadig bor på landet (i Nørre Tranders f.eks.), men hvor faderen har et industrielt erhverv. Ofte havde familien lidt jord at dyrke og nogle dyr (høns, gris). Nogle bagte selv. Der var ikke megen variation i kosten, der ofte bestod af rugmelsgrød eller byggrød, kogt på vand, rugbrødssopper (rugbrødsterninger) i mælk som morgenmad, kartofler kogt med skræl og pillet ved bordet, grøn søbekål med gryn (det vi i dag kender som grønlangkål). Desuden flæsk, fedt og spegesild. Hvedebrød var en luksusspise, der blev nydt ved sjældne lejligheder. Kaffen blev lavet af rug, medbragt fra landet og brændt på panden, malet på kværnen og så et stort stykke cikorie i kedlen. Ane Margrethe Hansen fortæller om sine forældre, at de ikke ville undvære at holde gris, da de flyttede til Øster Sundby. Derfor brugte de soveværelset som grisesti.

Den anden gruppe, de "byvante", var de tilflyttere, der havde boet længe i byen, og som boede i Aalborgs centrum i lejlighed. De "spiste ikke af samme fad". De supplerede det, de kunne købe hos købmanden, med friske varer fra torvet, frisk fisk, og evt. grøntsager fra en kolonihave. Ejnar Christian Knudsen fortæller: *"Om Morgenen drak vi Kaffe med Sigtebrød til smurt med Margarine og Smør æltet sammen halvt om halvt. Sukker og Fløde i Kaffen. I Frokostpausen gik vi så vidt muligt hjem, drak Kaffe til Rugbrødsmad med Ost, Servelatpølse og Spegepølse, vort vigtigste Paalæg. Vi skar selv af Pølserne. Som Børn fik vi derimod meget Sukkermad. Og ret ofte maatte vi renoncere paa Paalægget. Det var konjunkturbestemt. Men vor Far var ejegod imod os. Og en Far er gerne mere flot ved Indkøb end den mere økonomisk indstillede Husmoder. Vi sultede aldrig, selv om den godt ind i mellem kunde staa paa Fedtebrød. Middagen bød gerne paa Dagens Ret. Hver Dag havde ordinært sin Ret, eller en af de Retter, der kunde være Tale om, Suppe, Ærter eller Kaal var én Kategori. Vælling og Grød af forskellig slags en anden. Øllebrød og Spegesild var en Lørdagsret, Søsuppe og Æbleskiver eller Pandekager Søndagsret osv." (Ejnar Christian Knudsen, f. 1880 i Aalborg, NIHA 236).*

Hans forældre kom fra landet. Faderen var arbejdsmand og blev enkemand, da fortælleren var ganske lille. Aalborg havde mange kolonihaver, og mange, der boede i lejlighed inde i byen supplerede den daglige kost med hjemmedyrkede grøntsager fra kolonihaven, således også Ejnars far.

Den tredje gruppe var "de fattige", der måtte klare sig igennem med daggammelt brød og rugbrød fra fattighjælpen og hvad de ellers kunne skaffe. Selv om man fandt de ringeste levevilkår på landet var der også i byen mennesker, der levede på et eksistensminimum. Ane Margrethes faster boede med sine børn og sin syge mand i Kattesundet – de fik 8 pund rugbrød, 1,50 kr. om ugen og huslejen betalt af fattigvæsenet. Resten måtte de selv klare:

"... Faster gjorde alt rent med Skurebørste, og saa kogte hun Kaal, da var de flyttet til Kattesundet, en Baggaard med ene fattige Mennesker, værre end Sodavandsgaarden. Alle fra Gaarden, der intet havde, fik Kaal hos Madam Jensen, jeg husker et Lerfad saa stort med alle Ben i, og saa delte hun ud. Hun havde en Krukke Fedt, den stod paa Bordet hele Dagen. Hestefedt, Svinefedt, Timian i, saa kunde enhver faa en Mellemmad, vi Børn ville gerne have et Stykke Mad hos Faster." (Ane Margrethe Hansen, født i Øster Hassing 1885, NIHA 1402)

En dreng i et fattigt hjem i Brandstrupsgade på kvisten, skulle

hver morgen ved 7-tiden hente gammelt brød ved bageren i en kurv, de kunne være heldige at få kurven fuld for 10 øre. Til middag fik de enten grød, ærter eller kål, til aften enten spegesild eller sild, der var tørret på en lang snor uden på muren. Der hang mange snese sild. Så var der en stor ost, og de fik et stykke med sukker. *"Brændevin var der jo altid i Huset, saa gik Beboerne sammen og en Kaffepuns blev der jo raad til, det var jo et Fatigkvarter". (Carl Anton Nielsen, født i Mou 1884, NIHA 2162)*

Fattige børn i byen kunne få skolebespisning – for mange var det dagens eneste ordentlige måltid. For den lille Niels var skolebespisningen den helt store åbenbaring:

"... det første mad jeg fik der var Suppe med Ris jeg saa mig omkring som jeg vil sige er det rigtig jeg var en hel Sol da jeg kom Hjem". Ellers levede familien af den billigste mad de kunne finde Ved slagteren var det altid nyre og hjerte der blev købt. Han havde også tit en tur op til Hotel Fønix, hvor han fik en spand afkogt kød, som de blandede med kartofler." (Niels Juhl Poulsen f. 1887, NIHA 1198)

Påklædningen

Sidst i 1800-tallet var det ikke længere så let at skelne mellem folk fra land og folk fra by, som det havde været 100 år tidligere. Både land og by gik i maskinvævet tøj, og selv om man boede langt ude på heden kunne man nogenlunde følge med i moden. At man ikke havde råd til at følge den var en anden sag. Af samtidige budgetter kan man se at tøjet var en af de poster man sparede på, når det var småt med penge. Husmoderen lappede og reparerede igen og igen, for det var en stor skam at gå i skole eller på arbejde med hullet tøj. Hun syede også ofte tøjet til sig selv og børnene, ofte af aflagt tøj. De fleste arbejdere, både børn og voksne, havde et sæt pænt tøj. Det kan vi se af samtidige fotografier – man ser sjældent laset tøj. Man hører sjældent om at folk blev drillet med deres slidte tøj, sådan gik alle jo klædt. Snarere kunne man blive drillet hvis man var lidt for smart, og stak ud fra kammeratflokken. Den første dreng i klassen, der (i 1930'erne) mødte op i plusfours blev grundigt mobbet. Snart blev det dog højeste mode, fortæller Robert Dahl i "Med brede strøg" (1982).

Ufaglærte arbejdere og landarbejdere havde typisk et sæt arbejdstøj og et sæt pænt søndagstøj - som måske varede hele livet. Arbejdstøjet var som regel blot et sæt pænt tøj, der nu var blevet slidt. Faglærte arbejdere havde i højere grad end ufaglærte arbejdere råd til at følge moden – de havde som regel et fint sæt (moderigtigt) søndagstøj med

bowlerhat. Skønt man efterhånden kunne købe billigt stof og billige færdigsyede klæder var der stadig mange tilflyttere der brugte deres hjemmevævede solide tøj – det var alligevel det billigste. Blandt de nye tilflyttere, der holdt på de gamle vaner, var Ane Margrethe Hansens familie. Hun var født i Øster Hassing i 1885, og flyttede som lille med sine forældre til Øster Sundby. Øster Sundby var på det tidspunkt en landsby, men blandt beboerne var mange industriarbejdere. Hun fortæller, at hendes forældre var ret gammeldags indstillet – tøjet var af hvergarn, det havde moderen selv vævet. Strømperne var af hjemmespundet garn, og træskoene var med krampe over af el, købt i Dronninglund. Faderen gik på arbejde (han arbejdede i renovationsvæsenet og på teglværket) i lange hjemmestrikkede strømper. Mellem linjerne kan man læse, at i det mindste børnene ikke brød sig om at gå gammeldags klædt - da de blev lidt ældre, fik de dog lov til at gå klædt ligesom de andre børn, f.eks. fik de træsko med overlæder af læder, og på et tidspunkt fandt faderen nogle lædersko i en askespand – de blev renoveret til pigerne. *(Ane Margrethe Hansen, født i 1885 i Øster Hassing, NIHA 1402).*

På landet brugte man sjældent andet end træsko. En sål flettede man på få øjeblikke af en visk halm. Træsko var også almindeligt fodtøj for arbejdere og deres børn - man holdt ikke op med at gå i træsko, selv om man kom til byen. I byen var der dog nogle, der opfattede de spidsnæsede træsko, der var helt af træ, som lidt "bond-

Store Nygade i Aalborg – her fandtes nogle af de billigste og dårligste huse i byen, hvor fattige tilflyttere kunne finde deres første bolig.
Foto: Aalborg Stadsarkiv

ske". Lidt mere moderne var "franske" træsko med læderoverdel.

"Som tidligere nævnt, gik vi i træsko om vinteren. Det var forfærdeligt pinefuldt, når der gik frost i hælene. Man brugte det middel at tage fodbad i enten petroleum eller urin. Det lindrede. Vore ankelknogler var sjældent hele. Når vi gik og skøvlede kom vi som regel til at sparke os selv på dette sted. På vore bare knæ havde vi altid sårskorper. Vi faldt jo ofte og fik hudafskrabninger." (Robert Dahl, født 1921, opvokset i Vejgård, i "Med brede strøg", 1982)

Mange af erindringsskriverne husker deres første rigtige par sko. Ofte var det til konfirmationen, at de fik dem. Andre beretter om, hvordan de til konfirmationen måtte låne sig frem til rigtige sko eller støvler.

Boligen

Selv om mange af de tidligere landarbejdere kom til at bo i de billigste og dårligste huse i byen, var de som regel ikke dårligere end de elendige landarbejderhuse med hullet tag og lergulv, de havde forladt. Efterhånden fik mange af tilflytterne råd til at flytte ind i en bedre bolig. Den typiske arbejderlejlighed i Aalborg var på to værelser, med lokum i gården. Folketællingen fra 1911 giver ikke noget entydigt svar på, hvor tilflytterne slog sig ned - svaret er "overalt!" Der bor mange tilflyttere i alle kvarterer i byen. Efterhånden som man fik råd kunne

Absalonsgade i Aalborg vestby – hvor der også boede mange tilflytterfamilier fra landet. Gaden var en af de første, der blev bebygget efter indlemmelsen af den første del af de vestlige markjorder i 1886.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

man "rykke opad" til bedre lejligheder i forhusene, eller måske i den nybyggede Vestby. Møblementet var næsten altid sparsomt, når et nygift ægtepar stiftede bo. Ofte havde man blot et spisebord, en stol pr. mand og et par senge. På væggene kunne man have billeder af familiemedlemmerne, der nu var spredt for alle vinde, af sognekirken derhjemme og et religiøst billede eller to. Generelt var der stor forskel på, hvordan tilflytterne havde råd og mulighed for at indrette sig.

I Brandstrupsgade boede en fattig familie fra Mou, der var flyttet til Aalborg i 1885. Familien var på far, mor og fire børn. Lejligheden var på kvisten, der var 2 små stuer, der kostede 4 kr. om måneden. Rotterne var en plage, og alle beboerne deltog i store rottejagter. Kvarteret var livligt med bordeller og fulde folk.

"Møblerne var Bord, 4 Stole, 2 Senge og en Slagbænk, som kunde slaas op til Natten, der sov vi Børn i. ... Lige overfor os var der et hus, hvor der var en 6-7 unge piger i et Bordel, der var jo tidt Balade med fulde Søfolk, saa der var vi Børn jo meget spændt paa at se Slagsmaal." (Carl Anton Nielsen, født i Mou 1884, NIHA 2162)

Havde man haft mulighed for at lægge lidt til side, og kunne man selv lave sine møbler, havde man et forspring, når man skulle stifte hjem. Tømrer Chresten Hansen lavede selv parrets møbler i et lejet værksted i Hukken; senge, skab og et bord, da de blev forlovet i 1896. Desuden havde begge sparet penge op, så de kunne købe et dagligstuemøblement bestående af en sofa, et rundt bord og fire stole i nøddetræ, polstret og med grønt plysbetræk. Det kostede 192 kr., en meget stor sum penge dengang, hvor mange arbejderes årsindtægt lå under 1000 kr. I dag svarer 192 kr. til ca. 12.000! (kilde: Danmarks Statistik). (Chresten Hansen, tømrer, f. i Bratbjerggaarde i 1867. NIHA 2215)

I et velstående skomagerhjem var indretningen nærmest borgerlig, skønt der var 8 børn i familien. Niels Kjeldgaard blev født i 1881 og fortæller, at det var

"en nydelig 3 Værelsers Lejlighed i Kayerødsgade no. 35, 1. sal. Møbleret med sofa, stole med Mekkaplyds. Poleret Salonbord, Sekretær, Pillespejl og nipshylder. Soveværelset 2 sammensatte Senge Frit paa Gulvet. Toiletbord, Servante og Natbord samt Medicinskab. Dagligstuen hvor Drengenes senge stod op mod Væggen i et hjørne ved Vinduet havde Far en Forhøjning til Arbejdsplads med et Spisebord som stod med enden til Vinduet og blev benyttet til Arbejdsbord,

... Køkkenet var ved siden af Dagligstuen, der var Komfur og alt tilbehør efter Datiden. Økonomien var god, men Pengene smaa, sikkert god Købekraft. ... Jeg har aldrig set saa meget Kød paa et Køkkenbord

Kvistlejlighed i Aalborg 1910 – sikkert ikke meget forskellig fra den nye lejlighed i byen, som Ejnar Christian Knudsen beskriver. Der er tapet på væggen petroleumslampe og sågar en porcelænshund (som i Knudsens beskrivelse).

Foto: Aalborg Stadsarkiv

i et Arbejderhjem end hos mine forældre. ... Paa Torvet kom der Vogne fra Landet med hjemmekærnet Smør og hjemmelavet Ost. Der blev lavet god og nærende mad hver eneste Dag. Mor var et dygtigt menneske, men hun var jo ogsaa fra Landet."

(Niels Kjeldgaard, født 1881, søn af en skomager der var født i Willerslev i Thy. NIHA 2042)

Ejnar Chr. Knudsen nedskrev på sine gamle dage en meget udførlig beretning om sit liv, hvor vi bl.a. får et sjældent indblik i hvordan småkårsfolk kunne indrette sig – og det var slet ikke så usselt, som mange forestiller sig. Fortællerens barndom i kvarteret omkring Møllegade var præget af mange flytninger, for faderen flyttede resolut, når der kom en kurre på tråden med udlejeren. Lejlighederne havde altid to værelser. I opholdsstuen var møblerne et firkantet spisebord, 4 stole, en kommode, et skab og to senge i forlængelse af hinanden ved væggen. Der var også en petroleumslampe, to olietryksbilleder, lidt nips, bl.a. to porcelænshunde og et "amerikansk ur". For vinduerne var der lette gardiner og i vindueskarmene potteplanter. Gulvene var hvidskurede og bestrøet med hvidt strandsand, købt hos høkeren. Endelig var der også en spyttebakke med fint udklippet papir. Som tiden gik ændredes dette billede pø om pø. "Det første der forsvandt, var gulvsandet og Spyttebakken" - selvom faderen var født på landet,

fulgte han med tiden. Selv om lejlighederne kun havde to værelser, var det ene reserveret til at være pæn stue. Her stod et ovalt poleret mahognibord, 4 bejdsede stole, et ovalt spejl og forskellige småting. "Køkkenet var forsynet med en Trævadsk for Enden af køkkenbordet, der bestod af en Plade og derunder en Hylde." Med kalkning og tapetsering var det så som så, tapetsering var nærmest en luksus som "en Smaamand ikke godt kunde tillade sig". Interessant er også skildringen af hvordan forholdene ændrede sig, da de flyttede ud i vestbyen. Nu var der to trapper, indlagt vand og afløb og tapet på væggene.

"Senere kom vi ud i Byens Yderkvarter: Poul Paghsgade. Det var en nyere Tids Boligtype. Her var det sammenbyggede 3 Etages Huse. Vi beboede en Kvistlejlighed. Lejligheden var en 2 Værelses med Vinduerne i kviste ud. .. Der var Hovedtrappe og Bagtrappe, Vand i Køkkenet og Afløb. Komfur og Kakkelovnsfyring. Aske og Affald maatte bæres ned af alle de mange Trapper, og vi anvendte Petroleumsbelysning. Tapeter og Gardiner spillede her en større Rolle og prægede Hjemmet." (Ejnar Christian Knudsen, f. 1880, NIHA 0236)

Beretningen om den mest landlige boligindretning finder vi ikke uventet i Nørre Tranders Kommune. Kun 4 % af de voksne indbyggere var i 1911 født i Nørre Tranders Kommune, resten var kommet udefra, fortæller en stikprøveoptælling fra folketællingen 1911. Dette skyldtes især, at cementfabrikken i Rørdal havde brug for massevis af arbejdskraft. I en særlig udførlig erindring fortæller Ane Margrethe Hansen om sin familie fra Øster Hassing, der i 1889 slog sig ned i Nørre Tranders Sogn, hvor faderen havde forskelligt arbejde, bl.a. med at mure cementfabrikken op. Familien med de mange børn var vant til at have plads omkring sig.

" ... de fik Lejlighed i Søndergade 4 i Vejgaard... 2 Stuer, Køkken med Komfur, Grisesti, det havde alle Lejere dengang. Den kostede 60 Kroner om Aaret, men Far og Mor trivedes ikke, det blev for indelukket, kun en lille Gaard til alle, Huset var ikke nyt dengang, det staar endnu akkurat som dengang... vi flyttede til Øster Sundby, en Landsby noget fra Vejgaard, hvor vi fik et hus for os selv for 30 Kr. aarlig. Der var en lille have, ingen udhus, ikke engang et Hus med Hjerte, men det bekom os alle bedre, det var friere forhold, det laa noget for sig selv." (Ane Margrethe Hansen, født i Øster Hassing 1885, NIHA 1402)

At de havde forladt landbruget viste sig ikke i deres livsførelse eller indretning af det lille hus i Øster Sundby. I forstuen stod mors dragkiste og fars rød- og grønmalede klædekiste samt en grøn garnvindsel.

I den næste stue blev to dobbeltsenge slået op, vinduerne var sømmet til og kunne ikke åbnes. Der var halm i sengene, der var også en slagbænk, der blev slået op om natten, et stort bord med korsben, et bornholmerur og et rødmalet skrin, en grøn Amagerhylde, to trebenede stole og to træstole, og endelig en hængelampe. I køkkenet var der åbent ildsted, man fyrede med tørv, og moderen bagte selv rugbrød i en muret bageovn. Endelig var der et soveværelse, der som nævnt blev brugt som svinesti.

Kultiveringsprocessen

De fleste indvandrere fra landet tilpassede sig gradvist til livet i byen, til at arbejde på faste klokkeslæt, og til at blive gode lønarbejdere, der mødte hver dag. Deres påklædning, madvaner og boligindretning tog (langsomt eller hurtigt) farve af de nye omgivelser. Forskellige faktorer har dels fremskyndet, dels forsinket denne proces. Udefra kommende påvirkninger har selvfølgelig spillet en meget stor rolle, men især havde nye bevægelser som fagbevægelse, afholdsbevægelse og kolonihavebevægelse stor betydning i dannelsen af en "moderne bevidsthed".

En kedelpasser ved Aalborg Dampmølle erindrer, hvordan tiderne blev bedre omkring Første Verdenskrig, og hvordan arbejderne fik overskud og selvtillid til at skabe sig et bedre liv.

"...det var ligesom om der i disse svære Aar voksede en Forstaaelse op blandt Arbejderne om den personlige Menneskeværd. Kravet om en kortere Arbejdstid blev rejst med større Kraft, og i disse Dage var der som om der var nye Ting, der fik Arbejdernes Interesse. Landstingsmand Jørgen Berthelsen var en ivrig Forkæmper for Kolonihavesagen, og i disse dage stiftedes det ene Kolonihaveselskab efter det andet, og meget af den Tid der førhen var tilbragt paa Værtshuse og privat Øldrikkeri blev nu udnyttet i Kolonihaven sammen med Familien." (Kedelpasser Anton Marinus Christensen, født 1887, NIHA 2478)

Her vil vi blot se på afholdsbevægelsen, der var meget stærk i perioden op til første verdenskrig; i 1913 var ikke mindre end 6,8 % af alle danskere organiseret i en afholdsforening eller – loge. Halvdelen af disse havde selv været alkoholikere. Bevægelsen havde ikke kun som formål at standse det uhæmmede drikkeri i hjemmene og på arbejdspladserne. Afholdsbevægelsen var en hel verden, som man fik del i, når man blev medlem. For de mange tilflyttere erstattede afholdslogerne det sociale netværk, de havde forladt på landet. I logerne blev der ikke kun tordnet mod alkoholens svøbe, der blev også opfordret til renlighed,

En tilflytter i byen. Enkefru Christensen, født i Gravlev i 1860, sidder i sin fine bystue i Maren Turisgade 4.2. sal i 1921. Børnene sidder og står ved klaveret.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

sammenhold, hygiejne, og holdt oplysende foredrag. Der blev øvet dilettant, stiftet sangforeninger, arrangeret brydestævner, maleriudstillinger, udflugter og meget andet. Vejgård Afholdshjem er et godt eksempel på, hvordan afholdsbevægelsen gik i forvejen og banede vej for en moderne tænkemåde. (Jf. Robert Dahl i Barn af Aalborg, 2, Aalborg 1984). Skole og arbejdsplads har ligeledes haft en enorm betydning i omstillingsprocessen. Selv om tilflytter-mændene ofte arbejdede sammen med andre ufaglærte tilflyttere som kuske, i cementindustrien eller på andre arbejdspladser, så har det for de fleste været nyt at omgås så mange ligestillede; noget nyt at arbejdsgiveren var en person man sjældent så, og da slet ikke talte med, at arbejdstiderne var faste osv. Især samværet med arbejdskammeraterne har betydet uendeligt meget i identitetsændringen fra landarbejder til byarbejder. Omgangskredsen blev udskiftet, når man flyttede til byen, og man mødte nye tanker, meninger og ideer. *"Far, der oprindelig var landarbejder, blev industriarbejder og dermed bedre stillet. Familien kom i et andet miljø, blev mere oplyste og kom til at omgås andre mennesker. Holdningsændringen anes sikkert tydeligt i min beretning især for mors vedkommende. Man opdagede at der var andet og mere end landbrug og de holdninger, der var knyttet hertil. Det var muligt, at give sine børn en noget bedre uddannelse skolemæssigt, og derfra også muligt at lade dem lære et eller andet håndværksfag, for man så*

sådan på det, at så havde man da altid et fag at falde tilbage på – man hørte til et sted, og naturligvis var der krise og arbejdsløshed, men så var man da nogenlunde sikret som medlem af fagforening og arbejdsløshedskasse. Så kunne det da aldrig gå helt galt." (Robert Dahl: Med brede strøg, Aalborg 1982).

De fleste gifte kvinder arbejdede hjemme, men det betød ikke, at de ikke fik påvirkninger udefra – her var det blot fra nabokonerne. Om husmødrene i den nye Kjeldgårdsgade i Vejgård lyder det:

"Husene skød hurtig frem og jeg tror der var rigtig gode Forhold mellem de forskellige. Det var jo Arbejdere; pludselig stod en del Koner paa Gaden kun iført Underskørt og Livstykker og Hosefødder. Mændene var jo paa Arbejde hele dagen, saa der var Fred og ingen Fare." (Ane Margrethe Hansen, født i Øster Hassing 1885, NIHA 1402)

Men først og fremmest har tilflytternes personlige indstilling til forandring betydet meget. Tager vi igen Ane Margrethe Hansens familie som eksempel, så boede de først en overgang i en lejlighed i Vejgård, men det blev for snævert. De foretrak at flytte ud til Øster Sundby i et hus uden mange bekvemmeligheder, men med plads omkring sig. Om man flyttede til byen som barn eller ung og enlig eller som en etableret familie, der allerede havde vænnet sig til en bestemt måde at føre husholdning på, havde også stor betydning. De unge ugifte arbejdsmænd og tjenestepiger omgikkes mange andre unge i samme situation, og de tog i højere grad det nye til sig end de ældre. Tilflytterfamiliernes børn og unge havde meget stor betydning for hele familiens tilpasning og integration. Det var ofte de unge, der kom med forslag og krav om nye måder at leve på, spise og indrette sig. Lejebibliotekerne gav åndelig føde til mange børn og unge – en mulighed deres forældre ikke havde haft. Når de unge piger kom ud at tjene i "pæne huse", lærte de for eksempel, at man ikke skulle spise af samme fad.

At være ufaglært arbejder var nærmest arveligt – tilflytterne var næsten altid ufaglærte og fik arbejde som arbejdsmænd o.l. Deres sønner og døtre var der ikke råd til at sætte i lære – men igen kunne denne tradition brydes ved den unges viljestyrke. Således lykkedes det Aage Svendsen at komme i lære som skibsbygger i 1920 trods sin faders udtrykkelige ønske, men med en nabos hjælp. (Aage Svendsen, A3232).

"Byluft gør fri"

For langt de fleste betød vandringen fra land til by en social opstigning. Godt nok kunne tilværelsen for byens industriarbejdere være

kummerlig, men det var som regel bedre end at leve som jordløs landarbejder med hårdt arbejde fra 8-årsalderen. Ejnar Andreasens far var født i Tværsted Rimmer, en af landets allerfattigste egne. Han blev som dreng sendt ud at tigge, og kom som 7-årig ud at tjene for et par træsko og lidt uld. Siden fik han arbejde ved cementfabrikkerne som murerarbejdsmand og byggede eget hus i Nørresundby i 1924. Ved faderens begravelse i 1939 kom faderens søster og halvbror, der var blevet boende på Tværsted Rimmer: De var næsten lige så fattige som dengang de som børn måtte ud med tiggerspanden. Fasteren sagde rent ud, at de døjede hver vinter med at få føden – og det var i 1939! Fars halvbror var fodermester, konen malkede uden maskine - de fik mælk, kartofler og husly i et fodermesterhus, men kun lidt løn. *"Det er altid Smalkost, sagde han, og næsten aldrig Fribed, men dei kan jo ikke hjælpe at rejse til Byen, og søge Arbejde, der gaar jo store Masser af Arbejdsløse, saa vi maa jo blive hvor vi er kendt og har begyndt."* For fortælleren og hans søskende var det derimod gået godt. Ud af de 15 søskende var alle undtagen den yngste ufaglærte, men de havde næsten altid været heldige at have arbejde og tjene over gennemsnitslønnen. (Ejnar Andreasen, f. 1878, NIHA 373) Erindringerne slutter næsten altid med et lille tilbageblik over det liv, der er gået, og over de forandringer, der er sket. Der er sket meget store sociale og økonomiske fremskridt for fortællerne. Nogle af dem skyldes flytningen fra land til by, men de fleste skyldes alligevel nok den almindelige samfundsudvikling.

"I Modsætning til, hvad der var Tilfældet i min Barndom, har vi kunnet lade vore Børn vokse op i Hjemmet, og de af dem der ønskede det, har vi kunnet lade tage Realeksamen." (Chr. Hansen, tømrer, født 1867 i Bratbjerggårde, Tranum Sogn, far til 7 børn, NIHA 2215)

"Ogsaa paa det sociale Omraade er der sket store Fremskridt. Fortidens uhyggelige Fattiggaarde er afløst af gode og moderne indrettede Aldersrenteboliger, hvor de gamle og Invaliderne kan nyde deres Livsaften i smukke og hygiejnisk sunde omgivelser... Og her sidder vi to gamle mennesker og glæder os over tilværelsen, der trods kampe og besvær alligevel havde solskin i behold til os i den sidste ende." (Anders Marius Andersen, typograf, f. 1883 i Vindblæs. NIHA 2283)

Inger Kirstine Bladt
Museumsinspektør
Nordjyllands Historiske Museum

"Slut Kreds og staa fast" se "Fremad til Lys og Lykke"

Dannelsen af socialdemokratiske foreninger i Hornum og Aars i 1907.

Af Thorkild Nielsen

Indledning

Titlen er sammensat af motto'erne fra foreningernes faner fra 1907. Artiklen belyser foreningernes dannelseshistorie med parallelliteten i organisationsdannelsen i årtierne omkring århundredskiftet 1900, den socialistiske agitation i landområderne, den udbyggede infrastruktur og det "socialdemokratiske miljø"[1] med lokale begivenheder som kulisser.

2007 er udnævnt til industrikulturens år. En væsentlig følge af industrialismen var mødet mellem land og by, eksempelvis i den bølge af udstillinger af landbrug, industri og håndværk, der skyllede over landet i slutningen af 19. og begyndelsen af 20. årh. På det organisatoriske område kan der spores en parallellitet mellem land og by. I løbet af godt 10 år samlede store dele af arbejdsmarkedet sig i landsdækkende grupperinger. De Samvirkende Danske Landboforeninger blev dannet i 1893, Arbejdsgiverforeningen i 1896, De Samvirkende Fagforbund i 1898 og De Samvirkende Danske Husmandsforeninger 1906. Ligeledes var infrastrukturen efterhånden vidt forgrenet over hele landet med væsentlig større mobilitet til følge. Og i Løgstør ydede skomager Julius Poulsen sit bidrag til organisationsdannelsen!

I juli 1907 afholdtes i Aars en stor amtsudstilling med håndværk, industri, kunstindustri, planteavl, fjerkræ, biavl, kulturhistorie, skolemateriel og husflid. Udstillingen var tilrettelagt i et samarbejde mellem Aars Borger- og Haandværkerforening og landboforeningerne for Nibe-Løgstør, Hobro-Aalestrup og Aalborg Amt samt enkeltpersoner fra en lang række fag og beskæftigelser på landet og i byerne. Det politiske spektrum bag udstillingen omfattede kun Venstre og Højre. Husmændene og (land)arbejderne havde ikke noget særligt at udstille, hvorfor både Socialdemokratiet og Det Radikale Venstre var fraværende.

Baggrund

Tirsdag den 23. april 1907 forlød det i Nordjyllands Social-Demokrat under overskriften "Socialismen paa Landet - Landarbejderne i Vesthimmerland melder sig til Tjeneste" at, en del husmænd på Hornum-

Ulstrup egnen hidtil havde været organiseret i Socialdemokratisk Forbund i Løgstør. Nu ønskede man at danne en lokal socialdemokratisk forening. Den 21. april 1907 var en kreds af husmænd og landarbejdere samlet med formanden for Socialdemokratisk Forbund i Løgstør, skomager Julius Poulsen, som mødeleder. Han indledte med et foredrag om den komplicerede politiske situation, "hvorefter samtlige tilstedeværende tegnede sig som Medlemmer af en Socialdemokratisk Forening for Hornum og Omegn," som det summarisk refereres i artiklen.

Socialdemokratisk Forening for Hornum og Omegn er dermed den første forening i Vesthimmerland, bortset fra Løgstør. Dannelsen af foreningen i Hornum er uden tvivl resultatet af en målbevidst agitation fra specielt Julius Poulsens side.[2] De fleste initiativer i disse år hvilede på enkeltpersoners indsats. Det gjaldt også dannelsen af Socialdemokratisk Forening for Hornum og Omegn.

Før systemskiftet i 1901 var venstrepartierne og Socialdemokratiet i fælles opposition mod den siddende højreregering. Alliancen blev brudt med Reformvenstres repræsentation i den nye parlamentarisk grundlagte regering. På rigsdagen stod socialdemokratiet nu alene. I København og i de større provinsbyer var Socialdemokratiet før systemskiftet afhængig af en snæver valgalliance med Reformvenstre. Partiet måtte nu søge at vinde større tilslutning på egen hånd. I konsekvens heraf vedtog Socialdemokratiet på kongressen i 1901 en resolution om at iværksætte en målrettet agitation blandt tyende, landarbejdere og især husmænd.

Forud for kongressen blev der foretaget en undersøgelse over den politiske medlemstilslutning i landdistrikterne. Den viste følgende hovedresultat:

Tabel 1. Medlemstilslutningen i landdistrikterne 1901.

Gruppe 1:	Husmænd med jord, der udelukkende lever af at dyrke deres egen jord	164
Gruppe 2:	Husmænd med jord, som foruden at dyrke deres egen jord må gå i arbejde hos andre	468
Gruppe 3:	Jordløse arbejdere, der ernærer sig ved arbejde uden for det egentlige håndværk	2.004
Gruppe 4:	Håndværkere, gårdmænd, lærere m.fl.	1.449
I alt		4.085

Kilde: Opgørelse over socialdemokratiske foreninger og deres medlemstal i landområderne forud for kongresserne i 1901 og 1908. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv)

Opgørelsen kan ikke tages uden forbehold, idet det var "gratis" for de lokale foreningsformænd at opgive medlemstal. Først fra 1902 blev der opkrævet partibidrag efter faktisk medlemstal. 1901 - opgørelsen er derfor måske for høj. Opgørelsen viser tydeligt det problem Socialdemokratiet stod i. Tilslutningen blandt husmændene var meget lav.

De gunstige konjunkturer mod slutningen af 19. årh. gav husmandsbrugene en reel produktionsmæssig betydning. I konsekvens heraf begyndte husmændene at organisere sig i husmandsforeninger, hvis politiske tilhørsforhold fra 1905 svingede over til Det Radikale Venstre. Husmændene blev derfor en vælgergruppe, som både Socialdemokratiet og Det radikale Venstre bejlede til.

Frieriet til husmændene havde sin pris i manglende opmærksomhed på de ufaglærte landarbejdere. Socialdemokratiet havde sine mærkesager.[3] De berørte bare ikke de ufaglærte landarbejdere. Resultatet udeblev da heller ikke. I 1906 oprettedes det politisk uafhængige Tyende- og Landarbejderforbund, og vi skal helt frem til 1934, før landarbejderne besluttede sig for at søge optagelse i det store Arbejdsmandsforbund og dermed også blev medlem af De samvirkende Fagforbund.

Den største tilslutning fandt Socialdemokratiet blandt jordløse arbejdere og håndværkere m.fl. (gruppe 3 og 4). Ideologisk set havde socialisterne allerede i 1870'erne udformet en jordpolitik, der i princippet gik ud på at udstykke len, fideikommisser og præstegårde i brug så store, at landarbejderne reelt blev uafhængige af lønnet arbejde i gårdbrugene. Disse tanker var politisk dødsdømte i perioden op til århundredskiftet. Vandringerne fra landet var af et sådant omfang, at der reelt var arbejdskraftmangel i det større landbrug. Venstrepartierne og Højre ville derfor aldrig lade de tilbageblevne landarbejdere på landet nedsætte sig som selvstændige. Loven om tilvejebringelse af jordlodder for landarbejdere, der efter lange og seje politiske kampe omsider blev gennemført af venstrepartierne og Højre i 1899, indførte kun så små udstykninger, at brugerne fortsat var henvist til lønnet arbejde i det større landbrug. Socialdemokratiets grundlæggende politiske målsætning om selvstændige husmandsbrug udelukkede det fra reel indflydelse på loven.

Den arbejderklasse, der opstod i kølvandet af det industrielle gennembrud var socialt og økonomisk særdeles ringe stillet. Derfor var den faglige og politiske organisationsfrekvens høj, hvilket

bekymrede politikere og myndigheder. Man talte åbent om socialistforskrækkelse. På Erik Henningsens socialrealistiske maleri fra 1899 er politiets tilstedeværelse på det politiske møde meget markant. Så dramatisk forløb møderne i Hornum og Aars dog ikke.

Socialdemokratisk Forening for Hornum og Omegn.

I 1893 blev der i Hornum-Ulstrup anlagt en station på statsjernbanestrækningen Hobro - Løgstør. Stationen og det store Ulstrupmarked omdannede Hornum, som byen kom til at hedde fra 1895, til et handels- og servicecentrum med en struktur, bestående af små stærkt brancheopdelte foretagender med relativt få ansatte. Der fandtes ingen større arbejdspladser med mange (faglærte) arbejdere. Folketællingerne fra 1. februar 1890 og 1. februar 1906 viser en markant forskydning i erhvervsfordelingen mod handel og håndværk. I tællingen pr. 1. februar 1906 ses de typiske byerhverv (serviceerhverv) klart repræsenteret: Købmænd, manufaktur- og modehandlere, sadelmagere, karetmagere, skræddere, barberer, fotograf m.fl. Håndværket er tilsvarende rigt repræsenteret: Malere, snedker/tømrere, maskinarbejdere, murere samt de faggrupper, der hørte til jernbanen: Stationsforstander, baneformand, banearbejder, portør m.v.

Julius Poulsen - agitator med stor aktionsradius på Løgstør-egnen.
(Privat eje)

Tabel 2: Erhvervsforskydningen i Ulstrup Sogn i perioden 1890 - 1906:

1) Ufaglærte arbejdere	1890:	79
	1906:	121
2) Faglærte arbejdere og mindre erhvervsdrivende	1890:	26
	1906:	79
3) Højere funktionærer	1890:	3
	1906:	7
4) Større erhvervsdrivende og embedsmænd	1890:	2
	1906:	6
5) Husmænd	1890:	35
	1906:	5
6) Gårdmænd	1890:	30
	1906:	28
7) Andre	1890:	15
	1906:	27

Erhvervsforskydningen i Ulstrup Sogn 1890 – 1906, ca. tal. (I gruppeinddelingen er anvendt de nutidige betegnelser. Håndværkerne er anført under faglærte arbejdere og mindre erhvervsdrivende)

I 1906 er Hornum en typisk landlig stationsby.[4] Tabel 2 illustrerer på udmærket vis den befolkningssammensætning, som den socialdemokratiske forening i Hornum udsprang af. I Nordjyllands Social-Demokrat den 21. april 1907 nævnes, at en del husmænd og landarbejdere tidligere havde været organiseret i Socialdemokratisk Forbund i Løgstør.[5]

Man kan spørge, hvorfor det lige var i Hornum den første socialdemokratiske forening blev stiftet. Der er ikke overleveret kildemateriale, der direkte bidrager til svaret. Nordjyllands Social-Demokrats beskrivelse af, at der "i Hornum var en Kreds af målbevidste Husmænd og Landarbejdere, hvis højeste Ønske var at lære Socialismen nøjere at kende og at komme til at arbejde for disse Ideer," indeholder selvfølgelig en slags begrundelse. Den bærer nu mere præg af agitation end en saglig forklaring på, hvorfor Hornum så tidligt fik en socialdemokratisk forening. Vi må derfor gå andre veje for at forsøge at forklare forholdet.

Formentlig spillede statsjernbanen Hobro - Løgstør en rolle. Næst efter Aars var Hornum den største station på den vesthimmerlandske del af strækningen, og Hornum lå nærmere Løgstør. Jernbanen forbandt byerne i mere end fysisk forstand. Den gensidige påvirkningsmulighed mellem byerne blev langt kraftigere. At socialdemokraterne i Hornum oprindeligt var organiseret i Løgstør Socialdemokratiske Forbund kan i alt væsentligt tillægges skomager Poulsens agitation bl.a. fordi jernbanen gav ham større aktionsradius på egnen. De til-

hængere han vandt havde omvendt let ved at komme til Løgstør. Der er næppe heller tvivl om, at en væsentlig del af skomager Poulsens agitation gik ud på, at socialdemokraterne skulle organisere sig i deres hjemsogne. Det lå jo direkte i partiets overordnede agitationsstrategi. Og at det blev en by på jernbanestrækningen forekommer helt naturligt, da forbindelsen til den store og bærende afdeling i Løgstør var let og nem. Så set i det lys spillede jernbanen utvivlsomt en rolle i dannelsen af den socialdemokratiske forening i Hornum.

En anden medvirkende forklaring til dannelsen af Hornumforeningen kan være den dér nystiftede venstrevælgerforening. Den fremhæves specielt i artiklen i Nordjyllands Social-Demokrat den 23. april 1907, hvor man triumferende konstaterede, at den nye socialdemokratiske forening havde flere medlemmer end venstrevælgerforeningen. Her kan skomageren udmærket have været på spil. Hjemme i Løgstør stredes han bravt og inderligt med de lokale venstrefolk. Allerede i 1907 gik han formentlig med en rigsdagsmand i maven og var derfor interesseret i at få udbygget og forstærket den socialdemokratiske organisation på egnen. Det kunne derfor nemt tænkes, at han benyttede den nystiftede venstrevælgerforening i Hornum som afsæt til at gå ind i dannelsen af den socialdemokratiske foreninger. Derved kunne de nemlig demonstrere, at socialdemokraterne også kunne organisere sig.

Til at udarbejde forslag til love for foreningen valgtes på mødet den 21. april husmand Jens B. Andersen, Ulstrup, lærer Hedeland, Sønderup og banearbejder Mathias Lemvigh, Hornum. Den konstituerende generalforsamling berammedes til St. Bededag, fredag den 26. april 1907, kl. 16.00. Der meddeles ikke, hvor den konstituerende generalforsamling skulle afholdes. Foreningen stiftedes med 19 medlemmer, "hvilket maa siges at være ganske godt i en Landsby," som det hedder i artiklen. Sammenligningsgrundlaget med andre landsbyer i Vesthimmerland må nu vist siges at være temmelig pauvert, så mon ikke udtrykket "ganske godt" mere er møntet på venstrevælgerforeningens kun 7 medlemmer?. Allerede i maj måned afholdt Socialdemokratisk Forening for Hornum og Omegn sit første arrangement, nemlig 2 politiske møder den 12. maj. Det første møde i Hornum kl. 16.00 og det andet møde i Aars kl. 20.00. Taleren ved begge møder var gårdejer Korsgaard, kandidat i den østhimmerlandske Bælumkreds ved folketingsvalget i 1906. Det må have været noget af et scoop at få en gårdejer som

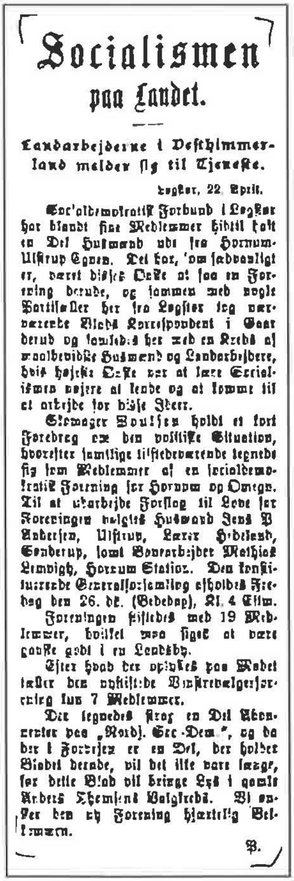
Socialismen paa Landet.

Landarbejderne i Vesthimmerland melder sig til Tjeneste.

Løgstør, 22. April.

Socialdemokratisk Forbund i Løgstør har blandt sine Medlemmer hidtil talt en Del Husmænd udi fra Hornum-Ulstrup Egnen. Det har, som sædvanligt er, været disses Ønske at faa en Forening derude, og sammen med nogle Partifæller her fra Løgstør tog nærværende Blads Korrespondent i Søndags derud og samledes her med en Kreds af maalbevidste Husmænd og Landarbejdere, hvis højeste Ønske var at lære Socialismen nøjere at kende og at komme til at arbejde for disse Ideer.

Skomager Poulsen holdt et kort Foredrag om den politiske Situation, hvorefter samtlige tilstedeværende tegnede sig som Medlemmer af en socialdemokratisk Forening for Hornum og Omegn. Til at udarbejde Forslag til Love for Foreningen valgtes Husmand Jens P. Andersen, Ulstrup, Lærer Hedelund, Sønderup, samt Banearbejder Mathias Lemvigh, Hornum Station. Den konstituerende Generalforsamling afholdes Fredag den 26. ds. (Bededag), Kl. 4 Eftm.

Foreningen stiftedes med 19 Medlemmer, hvilket maa siges at være ganske godt i en Landsby.

Efter hvad der oplystes paa Mødet tæller den oprettede Venstrevælgerforening kun 7 Medlemmer.

Der tegnedes straks en Del Abonnenter paa „Nordj. Soc.-Dem.", og da der i Forvejen er en Del, der holder Bladet derude, vil det ikke vare længe, før dette Blad vil bringe Lys i gamle Anders Thomsens Valgkreds. Vi ønsker den ny Forening hjertelig Velkommen.

P.

Artiklen i Nordjyllands Social-Demokrat. 23. april 1907

socialdemokratisk taler, og meningen har måske været at tirre venstrefolkene. Der deltog efter angivelser i Nordjyllands Social-Demokrat 90 personer ved mødet i Hornum og 60 personer ved mødet i Aars. Det var man ganske godt tilfreds med "naar Hensyn tages til, at det gode Vejr havde lokket mange ud paa Udflugt," som det hedder i Nordjyllands Social-Demokrat.

Mødet er omtalt i Nordjyllands Social-Demokrat tirsdag, den 14. maj 1907. Korsgaard kan melde om, at socialismen også er ved at slå rod på landet. Set i et agitatorisk perspektiv ville det da også være katastrofalt at melde det modsatte. Han dokumenterer da heller ikke sin påstand gennem talmateriale eller andet. Det var også svært, for Socialdemokratiet havde faktisk svært ved at finde fodfæste på landet i begyndelsen af 1900-årene, da det var et udpræget byparti med baggrund i arbejderklassen i København og de større provinsbyer i slutningen af 1800-årene.

Temaet for Korsgaards foredrag var venstrepartiernes politik, nærmere bestemt de "Uretfærdigheder og meningsløse Samfundstilstande, som Venstre især efter Systemskiftet er begyndt at holde Haanden over." Han hentyder til skattereformen i 1903, vedtaget umiddelbart efter venstrepartierne var kommet til regeringsmagten.[6] På mødet i Hornum, men ikke i Aars, talte endvidere det socialdemokratiske folketingsmedlem R.C. Christensen. Han havde tidligere på dagen talt ved et møde i den nærliggende landsby Vindblæs. Det må altså efterfølgende være lykkedes at få ham til Hornum, idet han ikke er annonceret som taler ved indbydelsen i Nordjyllands Social-Demokrat den 6. maj 1907. Temaet for hans foredrag var den kommunale valgret.[7] R. C. Christensen omtalte, at "alle Reformer, som Gårdmændene vedtager, gaar Landarbejderne forbi. Medens Reformpartiet i dets Forligstilbud gav Byarbejderne fuld kommunal Valgret, saa

viste det sig, at man ikke turde gøre dette overfor Landarbejderne." Venstre- og højrepartierne var nemlig bekymrede ved udsigten til, at husmænd, tyende og daglejere kunne præge de lokale råd på bekostning af den hidtidige sikre gårdmandsdominans. Det lykkedes imidlertid højrepartiet de Frikonservative at få indført den såkaldte 2-årsregel, hvorefter det var en betingelse for kommunal valgret, at vælgeren havde boet fast i kommunen de seneste 2 år og betalt skat dèr. Regelen ramte især tyendet og løsarbejderne ved større anlægsarbejder, mens byarbejderne ikke blev ramt så hårdt på grund af den langt større mobilitet på landet.

Som det er fremgået er den officielle stiftelsesdato for Socialdemokratisk Forening for Hornum og Omegn den 26. april 1907, hvilket er bekræftet i Nordjyllands Social-Demokrat og på foreningens fane. Det kan endvidere konstateres, at foreningen kom ganske godt fra start med de to velbesøgte møder i Hornum og Aars i maj måned.

Socialdemokratisk forening for Hornum og Omegns fane

Foto: Eilif Holle Jørgensen

Hornumforeningens fane er samtidig et fint vidnesbyrd om Socialdemokratiet i 1907. Landarbejderen illustrerer dilemmaet overfor husmændene og landarbejderne, der blev ofret af hensyn til sikringen af husmandsstemmerne.

Socialdemokratisk Forening for Aars og Omegn.

Også Aars fik en station i 1893 på statsjernbanestrækningen Hobro - Løgstør. Men Aars blev tillige i 1898 endestation på privatbanestrækningen Svenstrup - Nibe - Aars. Slutpunktet for denne strækning var oprindeligt tiltænkt Hornum; men det blev altså Aars, der efter lange og mange forhandlinger løb af med "sejren." Funktionen som knudepunkt på jernbanenettet i Vesthimmerland bevirkede, at Aars by blev egnens andet kraftcenter. Dette kan også i Aars' tilfælde dokumenteres ved at sammenligne folketællingerne pr. 1. februar 1890 og 1. februar 1906. På samme måde som for Hornums vedkommende sker der en meget markant forskydning i erhvervsfordelingen i Aars i perioden i retning mod handel og håndværk m.v.

Tabel 3: Erhvervsforskydningen i Aars sogn i perioden 1890 - 1906.

1) Ufaglærte arbejdere	1890: 1906:	64 166
2) Faglærte arbejdere og mindre erhvervsdrivende	1890: 1906:	30 159
3) Højere funktionærer	1890: 1906:	3 16
4) Større erhvervsdrivende og embedsmænd	1890: 1906:	2 21
5) Husmænd	1890: 1906:	48 14
6) Gårdmænd	1890: 1906:	46 52
7) Andre	1890: 1906:	12 43

Tabel 4: Erhvervsforskydningen i Ulstrup og Aars Sogne i perioden 1890 - 1906 (1890 = 100).

	Ulstrup	Aars
Gruppe 1) Ufaglærte arbejdere	153,2	259,4
Gruppe 2) Faglærte arbejdere og mindre erhvervsdrivende	303,8	530,0
Gruppe 3) Højere funktionærer	233,3	533,3
Gruppe 4) Større erhvervsdrivende og embedsmænd	300,0	1.050,0
Gruppe 5) Husmænd	14,3*	29,2*
Gruppe 6) Gårdmænd	93,3*	113,0
Gruppe 7) Andre	180,0	358,3

**At disse tal ligger under 100 skyldes, at der er tale om fald fra 1890 til 1906.*

Tendensen i tallene er ens: Der er tale om vækst indenfor samtlige grupper med undtagelse af gruppe 5, husmændene.[8] Det er tydeligt, at også Aars i 1906 er blevet en typisk stationsby med samme erhvervsstruktur som Hornum.

De første konturer af Socialdemokratisk Forening i Aars ses i forbindelse med den socialdemokratiske ordfører i Folketinget Frederik Borgbjerg's møde på Afholdshotellet (det nu nedlagte Hotel Himmerland) i Aars onsdag, den 31. juli 1907. Borgbjerg var, sammen med Harald Jensen fra Aarhus, Socialdemokratiets to hovedagitatorer på landsplan. Borgbjergs agitationstur sommeren 1907 førte ham til bl.a. Fjerritslev, Løgstør, Aars, Skelund, Als og Aalborg. Det er indlysende, at når en personlighed som Borgbjerg er på egnen, er pressen ude. Så meget desto mere, som det var i de år han begyndte med sine udfald mod Venstres justitsminister Alberti, som faldt med et brag i 1908, dømt for svindel og underslæb i millionklassen. Borgbjergs møde i Aars er refereret i Nordjyllands Social-Demokrat og den lokale Vort Landboblad - Aars Adresseavis.

Igen er skomager Poulsen fra Løgstør på færde, nu som praktisk organisator. At Borgbjerg rundede Løgstør og Aars skyldes sandsynligvis skomagerens mellemkomst. På Løgstør Socialdemokratiske Forbunds generalforsamling søndag, den 20. april 1907, besluttedes det ikke at afholde nogen egentlig 1. maj demonstration dette år, men vente og afholde et større sommermøde med en af partiets folketingsmænd. Man har tydeligvis villet indpasse sommermødet i Borgbjergs politiske sommerturné. Borgbjerg talte i Løgstør dagen efter Aarsmødet, den 1. august 1907.

At Borgbjergs møde blev afholdt i Aars og ikke i Hornum, der jo havde en Socialdemokratisk Forening, skyldes formentlig, at man fra Socialdemokratiets side ville manifestere sin position i umiddelbar forlængelse af den store og meget vellykkede Amtsudstilling, der var blevet afholdt i Aars i perioden 13. - 21. juli 1907. Det var landboorganisationerne, der havde gennemført udstillingen, og det var givetvis hensigten, at man ville vise flaget overfor venstrefolkene lige efter deres vellykkede arrangement. En anden og mere praktisk forklaring på, at Aars blev valgt frem for Hornum, var, at Aars var jernbaneknudepunkt. Jernbanerne fra øst og vest samt fra nord samledes i Aars, så det var mest praktisk at lade mødet afholde dér. Mødet var lidt af et tilløbsstykke. Aars Adresseavis meddeler den 2. august 1907, at der var mødt ca. 300 tilhørere. Nordjyllands Social-Demokrat nøjes den 1. august 1907 med at konstatere, at salen på

Afholdshotellet var næsten fuld. Om salen på Afholdshotellet kunne rumme 300 mennesker vides ikke. Det lyder af meget.

De temaer Borgbjerg berørte i sit næsten halvanden time lange indlæg adskilte sig ikke væsentligt fra temaerne på majmøderne, arrangeret af Hornumforeningen. Avisreferaterne giver et fint indtryk af stemningen på mødet. Man får et levende indblik i den verbale magtkamp, der hele tiden foregik med venstrefolkene. Efter indlægget fra Borgbjerg blev ordet givet frit under ledelse af skomager Poulsen. Såvel Aars Adresseavis som Nordjyllands Social-Demokrat refererer fra sognerådsformand Chr. Hansen, Lille Binderup. Hansen var venstremand og ankede, iflg. Aars Adresseavis, over, at Borgbjerg gennem sin agitation forsøgte at sætte skel mellem husmænd og gårdmænd. Efter Hansens opfattelse knyttede samarbejde og interessefællesskab naturligt de to grupper sammen. Borgbjerg svarede prompte, at han ikke forsøgte at sætte skel. Det eksisterede allerede. Borgbjergs betragtning er rigtig. De nye husmandsforeninger var ikke uvillige til at slutte op bag det nystiftede Radikale Venstre. Det var jo netop denne situation der gjorde, at Socialdemokratiet bejlede så voldsomt til husmandsstemmerne.

Ifølge Nordjyllands Social-Demokrat var samme Hansen også inde på spørgsmålet om den nye kommunale valglov. Han var som venstremand godt tilfreds med regeringens forligstilbud, der som nævnt indeholdt den omstridte 2-årsregel, hvorefter tyendet og visse arbejdere på landet reelt ikke kunne stemme ved kommunale valg. Borgbjerg imødegik selvfølgelig Hansens synspunkter og viste samtidig, at han var ganske godt inde i landboforhold, "hvilket Hr. Hansen blev meget forbavset over."

Begge aviser refererer også indlæg fra gårdejer S. Gregersen fra Dronningholm i Aars.[9] Han berørte et lidt ømtåleligt emne, nemlig drikkeriet. Han forsøgte at give indtryk af, at arbejderne var fordrukne og ikke fortjente gode kår. Urmager Hansen, Aars, der var ivrig afholdsmand fulgte hurtigt op, og der udspandt sig snart en ivrig diskussion om afholdssagen. Bl.a. bliver det bebrejdet arbejderne, at de fortsat drev bryggeriet "Stjernen." På et tidspunkt blev det dog smedesvend J. Jensen, Aars for meget, og han gik direkte i clinch med afholdsfolkene i Aars og bebrejdede dem deres optræden ved flere lejligheder. Alt i alt synes det at have været et livligt møde, hvor mange forskellige opfattelser fik lov at brydes. Ved mødets afslutning udbragte skomager Poulsen et "af omtrent hele Forsamlingen besvaret Leve for Borgbjerg," som det hedder i Nordjyllands Social-Demokrats referat.

På mødet blev der opfordret til dannelse af en socialdemokratisk forening i Aars. Det er lidt uklart, hvem der egentligt bragte opfordringen. Iflg. Nordjyllands Social-Demokrat var det skomager Poulsen, mens det iflg. Aars Adresseavis var Borgbjerg. Der er ikke andre kilder, der kan belyse nærmere, hvem det var, men begge referater er enige om, at der efter mødet blev nogle folk tilbage for at forberede dannelsen af en socialdemokratisk forening i Aars. Der tegnede sig iflg. Nordjyllands Social-Demokrat 17 medlemmer, og der blev nedsat et udvalg, der skulle udarbejde love og i det hele virke for foreningens dannelse. Udvalget bestod af husmand Chr. Poulsen (midlertidig formand), værkfører Fogh, snedker Pedersen samt portørerne Petersen og Christensen. Der er dog næppe tvivl om, at skomager Poulsen også har været inddraget i forarbejdet. Den stiftende generalforsamling blev, iflg. Nordjyllands Social-Demokrat lørdag den 16. august 1907, afholdt torsdag den 14. august 1907. På foreningens fane er angivet datoen 13. august som stiftelsesdato. Hvilken af datoerne, der er den korrekte kan ikke afgøres entydigt, da der ikke eksisterer andet kildemateriale. Den første formelle bestyrelse kom til at bestå af maskinbygger J.P. Petersen (formand), portørerne Hørdum og Pedersen, drejersvend Pedersen samt smed Julius Jensen. Der skete altså en næsten total udskiftning af den midlertidige bestyrelse. Der

Socialdemokratisk forening for Hornum og Omegns fane

Foto: Eilif Holle Jørgensen

foreligger intet kildemateriale, der kan belyse årsagerne til denne udskiftning.

På generalforsamlingen indmeldte sig en del nye medlemmer. Det må være oven i de 17, der tegnede sig på forhånd, men det nøjagtige medlemstal kendes ikke.

Det vedtoges endvidere at indmelde Socialdemokratisk Forening i Aars i Socialdemokratisk Forbund i Danmark samt 2. jyske Agitationsdistrikt, der omfattede Hjørring Amts 5. og Aalborg Amts 1., 2., 3., 4., og 5. Valgkreds. Indmeldelse blev faktisk foretaget, idet Aars står opregnet under 2. jyske Agitationsdistrikt i et cirkulære, udstedt af partiet 26. oktober 1908. Hornumforeningen er optaget i samme cirkulære.

I eftersommeren 1907 eksisterede der således 2 socialdemokratiske foreninger i Vesthimmerland indenfor relativt kort indbyrdes afstand. At jernbanerne Hobro - Løgstør og Svenstrup - Nibe - Aars spillede en rolle er der ingen tvivl om. Andre medvirkende faktorer i dannelsen var givetvis den politiske aktivitet, som venstrefolkene samtidigt udviste i Vesthimmerland og Løgstør og sidst, men ikke mindst skomager Poulsen i Løgstør. Han var den socialdemokratiske hovedagitator og organisator i Vesthimmerland. Hans virksomhed sluttede ikke i 1907. Således var han medvirkende ved dannelsen af en socialdemokratisk forening i Nibe i 1909.

- og hvad skete der så?

Det vil være naturligt at se lidt på, hvordan det så gik de to foreninger i den nærmeste tid efter dannelsen. Hornumforeningen stiftedes med et medlemstal på 19. For Aarsforeningens vedkommende er oplysningerne lidt mere uklare, idet der på Borgbjergmødet meldte sig 17 medlemmer. Dertil kom et ukendt antal medlemmer, der meldte sig på den konstituerende generalforsamling. Men man må formode, at det ikke drejede sig om det helt store antal. Aarsforeningens medlemstal har derfor ikke ligget væsentligt over Hornumforeningens.

De to foreninger havde dog svært ved at holde fodfæstet. Forud for Socialdemokratiets kongres i 1908 blev der foretaget en opgørelse over de socialdemokratiske foreningers medlemstal i landområderne. Her er de socialdemokratiske foreninger i Hornum og Aars optegnet under ét med en "tuborg"klamme. Der er kun nævnt ét medlemstal, nemlig 24, i klammen. Indberetningsbilagene til opgørelsen er desværre gået tabt, så den specielle angivelsesmåde kan ikke tolkes éntydigt. Ser man i klammen er medlemsangivelsen på 24 placeret

næsten ud for Hornum. Dette kunne tyde på, at det kun var Hornum, der havde opgivet sit medlemstal...

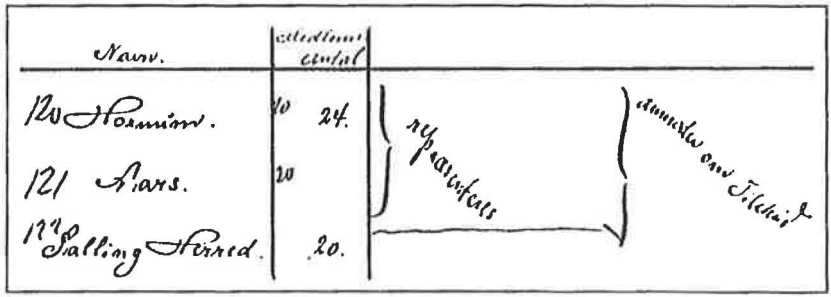

Den del af opgørelsen fra 1908, der indeholder den omtalte "tuborg"-klamme. ABA.

...mens Aars ikke havde opgivet sit, måske fordi der faktisk ikke var nogen medlemmer udover bestyrelsen. "Tuborg"klammen kan imidlertid også tolkes som om der må have været en tæt forbindelse mellem de to foreninger i indberetningen. Måske har foreningerne indsendt en fælles indberetning. Det er den sidste tolkning, der må anses for at være den mest korrekte. Der findes nemlig andre foreninger opregnet i opgørelsen uden angivelse af medlemstal, hvorimod der ikke findes andre "tuborg"klammer. Medlemstallet på 24 må derfor opfattes som det fælles antal medlemmer for de to foreninger.

Foreningerne måtte dermed konstatere et ganske betragteligt fald i medlemsskaren umiddelbart efter dannelsen, nemlig fra formentlig ca. 40 til 24 - altså en halvering i det første års tid. Hovedårsagen til denne negative udvikling er sandsynligvis, at der ikke eksisterede et egentligt socialdemokratisk miljø hverken i Hornum eller Aars. Man må derfor slutte, at medlemstilgangen i 1907 havde en anden årsag, som må tilskrives skomager Poulsen i Løgstør. Da han var "færdig" med foreningerne i Hornum og Aars, rettede han opmærksomheden mod Nibe, hvor han var fødselshjælper for en socialdemokratisk forening dér i 1909. Man kan fristes til at sige, at medlemstallet faldt i takt med skomagerens aftagende engagement på egnen.

Af Hornums og Aars foreningernes dannelseshistorie kan man derfor udlede som de væsentligste forudsætninger: En praktisk organisator og agitator, en veludbygget infrastruktur samt en forskydning i erhvervsfordelingen i retning af handel og håndværk og endelig en

vis politisk aktivitet fra venstrepartierne. Hvad der imidlertid også må udledes er, at fraværet af et socialdemokratisk miljø i såvel Hornum som Aars bevirkede, at foreningerne hurtigt skrumpede ind, da agitationen mindskedes.

Thorkild Nielsen
cand. mag.
Personalekonsulent

Noter

1. Med et socialdemokratisk miljø menes i denne sammenhæng en erhvervsstruktur med store og større virksomheder med mange ansatte, der gennem et politisk, fagligt og socialt interessefællesskab kan fastholde grundlaget for en socialdemokratisk forening.
2. Julius Poulsen var en særdeles ihærdig socialdemokratisk agitator i Vesthimmerland. Han og hans kone stammede fra Sakskøbing og flyttede til Løgstør i begyndelsen af 1890'erne, hvor han etablerede sig som skomager, vistnok i Jernbanegade. Han var ivrig socialdemokrat og blev snart en ligeså ivrig agitator, som fungerede som fødselshjælper ved dannelsen af flere socialdemokratiske foreninger i Vesthimmerland, bl. a. Løgstør, Nibe, Hornum og Aars. Han var desuden socialdemokratisk byrådsmedlem i Løgstør i en længere periode. Ved folketingsvalget i 1909 var han opstillet i Nibekredsen, men "formåede naturligvis kun at samle et beskedent stemmetal," som det hed i venstreavisen Løgstør Avis' nekrolog. Han døde af tuberkulose i maj måned 1913.
3. F.eks. revision af den meget undertrykkende medhjælperlov, indførelse af enhedsskolen med sammenhæng mellem folkeskolen og gymnasiet via en mellemskole- og realeksamen og oprettelse af et sprogligt gymnasium.
4. Det store fald i antallet af husmænd kan virke påfaldende, men der er formentlig tale om, at tællingen skelner mellem husmænd, der udelukkende lever af deres egen jord og husmænd, der også må tage arbejde for andre. 1906tællingen viser nemlig en stigning i antallet af de såkaldte husejere. En husejer kan udmærket have en lille jordlod ved siden af et lønarbejde. Definitionen på en husmand er med andre ord ændret fra 1890 til 1906, jfr. herved sondringen i den viste undersøgelse forud for Socialdemokratiets kongres i 1901 (tabel 1).
5. Betegnelsen husmand skal tages med et vist forbehold. I hvert fald må der have været tale om husmænd med lønarbejde ved siden af. Men da Socialdemokratiet netop i disse år jo udviste mange bestræbelser på at vinde de "rigtige" husmænds stemmer, skadede det jo ikke at anvende betegnelsen med lidt let hånd. Ligeledes må betegnelsen landarbejder læses i udvidet betydning. En "landarbejder" var ikke ensbetydende med tyende. Betegnelsen dækkede også over faglærte håndværkere og landindustriarbejdere (ex. teglværksarbejdere). En landarbejder brugtes altså som betegnelse for en arbejder, (faglært eller ufaglært), der arbejdede på landet, i modsætning til byen.
6. Reformen indebar bl.a. en omlægning af skattebyrden fra jorden alene til jorden og bygninger. Denne omlægning ramte de mindre ejendomsbesiddere, husmændene, hårdest. Det kunne Socialdemokratiet selvsagt ikke se stille til, husmændene var jo den primære målgruppe i jagten på nye stemmer. Socialdemokraterne stemte da også imod reformen med den begrundelse, at venstrepartierne reelt søgte at give de større ejendomsbesiddere, gårdmændene, skattelettelser. Endelig var der spørgsmålet om tyendet, d.v.s. karlene og tjenestepigerne. Kernen i dette spørgsmål var medhjælperlovens stærkt undertrykkende virkninger. Socialdemokratiet, med Peter Sabroe i spidsen, fik godt nok regeringen til, i januar 1905,

at nedsætte en tyendekommission, der skulle kulegrave tyendets leve- og arbejdsvilkår. Kommissionen afleverede imidlertid først betænkning i 1910. Den lange behandlingstid tydede ikke på, at regeringen havde hastværk med at få gjort noget for denne befolkningsgruppe. Brutalt sagt var gårdmændene ikke interesserede i, at deres tjenestefolk og daglejere skulle få for frie tøjler og dermed begynde at stille krav.

7. I 1907 var debatten om ændringen af den kommunale valgret på sit højeste (den blev gennemført året efter). Der var flere ændringer på dagsordenen: Kvinders valgret, ensartede regler for valg til borgerrepræsentantskab, byråd og sogneråd samt indførelse af en ny valgmetode. Valgretten til amtsrådene stod ikke på dagsordenen. Til disse skulle der stadig være privilegeret valgret. Den største knude i debatten var den almindelige lige valgret.
8. Faldet skyldes uden tvivl ændringen i definitionerne af husmandsbetegnelsen. Se note 2.
9. Han var en dygtig og velanskrevet mand, der bl.a. var med til at oprette Aars Andelsmejeri og medstifter af Aars-Haubro Sparekasse. Han døde i november måned 1925, 84 år gammel.

Litteratur:

Fremstillinger og artikler:

Bertolt, Oluf m.fl.: En Bygning Vi Rejser. Bind 1.
København 1954.
Grelle, Henning: Socialdemokratiet i det danske landbrugssamfund 1871 - ca. 1903.
København 1978.
Grelle, Henning: Tag Parti - Landarbejderforbundet og arbejderbevægelsen 1906 - 1917.
Årbog for arbejderbevægelsens historie, side 7 ff.
København 1982.
Grelle, Henning m.fl.: Arbejdsmandens Historie i 100 år. Bind 4.
København 1986.
Lahme, Hans-Norbert. Sozialdemokratie und Landarbeiter in Däne¬mark (1871 - 1900). (Doktordis-putats)1982, anmeldt og kommenteret af Schiller, Bent i Årbog for arbejderbevægelsens historie, side 211 ff.
København 1982.
Nielsen, Thorkild: Dannelsen af socialdemokratiske foreninger i Hornum og Aars i 1907.
Aars 1994.
Olsen, Olaf, red.: Gyldendal og Politikkens Danmarkshistorie, bind 12.
København 1990.
Stauning, Thorvald: Tilbageblik. Socialdemokratiets Oprindelse og Udvikling.
København 1915.

Skønlitteratur.

Landarbejderspørgsmålet er også behandlet i skønlitteraturen. For interesserede kan henvises til

Pontoppidan, Henrik: Fra Hytterne. Nye Landsbybilleder. 1887.
For eksempel dansklærerforeningens kommenterede udgave. København 1965.
Skjoldborg, Johan: Gyldholm. Arbejderroman. 1902.
For eksempel København 1949.
Aakjær, Jeppe: Vredens Børn. Et Tyendes Saga. 1904.
For eksempel forlaget ABC's kommenterede udgave. Viborg 1982.

Utrykt kildemateriale.

Avismateriale

Nordjyllands Social-Demokrat, årgang 1907, 22. april, 23. april, 6. maj, 14. maj, 13. juli, 27. juli, 1. august, 3. august, 13. august,
Aalborg Amtstidende (venstreavis), årgang 1907, 23. juli.
Vort Landboblad - Aars Adresseavis (venstreavis), årgang 1907, 7. juni, 2. august.
Løgstør Avis (venstreavis), årgang 1913, 31. maj.

Øvrigt kildemateriale

Cirkulære af 26. Oktober 1908 til de socialdemokratiske Foreninger i Jylland ang. ændring i Distriktsinddelingen. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).
Opgørelse over socialdemokratiske foreninger og deres medlemstal i landområderne forud for kongresserne i 1901 og 1908. (Arbejderbevægelsens Bibliotek og Arkiv).
Folketællingerne pr. 1. februar 1890 og 1. februar 1906 for Ulstrup og Aars sogne. (De Historiske Arkiver i Aalborg).
Oplysningerne om gårdejer Gregersen, Dronningholm stammer fra "Optegnelser og Afskrifter foretaget af J. Kristian Nielsen." (Lokalhistorisk Arkiv for Aars Kommune, A44, lb. 174).

Aalborgs rutebilstationer og de tilsluttede rutebiler 1920 - 1950

Af Ole Neimann

Rutebilerhvervets start

Rutebilerhvervet starter og udvikles i begyndelsen af tyverne også her i Nordjylland. Der er tidligere etableret småruter flere steder i Danmark, ofte med meget primitive biler, ombyggede lastvogne eller en simpel overbygning på lastvognens lad, men det er først efter 1. verdenskrig, at udviklingen virkelig accelererer både i form af etablering af ruter og teknisk udvikling af rutebiler.

Etableringen af ruterne skete i starten ofte ganske kritikløst, og ofte så man flere rutebilejere køre på samme rute, og myndighederne lagde ingen hindringer i de første år. Rutebilerne blev pålagt en ret stærk beskatning, og endvidere var de ikke særligt driftssikre. Det var således en almindelig opfattelse i ledelsen hos både DSB og de mange privatbaner, at rutebilkørslen kun var et forbigående modefænomen, der hurtigt ville høre op. Denne holdning blev politikerne og de bevilgende myndigheder præget af i rutebilerhvervets start.

Hos amtsrådene var der også en skeptisk holdning blandt andet p.g.a. stigende vejudgifter, forårsaget af en generelt stigende landevejstrafik. Ledelsen hos DSB og de mange privatbaner krævede, at staten skulle gribe ind, bl.a. ved at øge beskatningen på rutebilerne.

Trafikproblemerne kunne have været løst ved et positivt samarbejde mellem banerne og rutebilerne, men man undervurderede rutebilernes store betydning for oplandets befolkning, og baneledelserne og mange politikere ville ikke opgive banernes monopol. Denne kamp fortsatte gennem de følgende 40 år, hvor man ofte oplevede en noget arrogant holdning fra baneledelelsernes side.

Denne indstilling hos banerne var strid, idet rutebilerne kunne køre til de steder, hvor der var passagerer, post og gods, hvorimod banerne var bundet til skinnerne og stationerne. Skatteyderne skulle heller ikke i starten betale eventuelt underskud; dette måtte rutebilejeren selv betale. I 1920 var der i Nordjylland ud over DSB's rute fra Randers til Frederikshavn, følgende privatbaner:

Aalborg – Hadsund
Aalborg - Aars – Hvalpsund
Fjerritslev – Nørresundby – V. Hassing
Dronninglund – Frederikshavn

Rutebiler med deres chaufførerpå holdepladsen ved Aalborg Banegård
Foto fra egen fotosamling

Færdselsloven af 1923

Som tidligere nævnt steg trafikken meget i årene efter 1.verdenskrig, og af hensyn til færdselssikkerheden var det nødvendigt at indføre nye færdselsregler. Den 15.9 1922 forelagde justitsministeren derfor en færdselslov for Folketinget. På det tidspunkt var der gået 19 år, siden Folketinget første gang sagsbehandlede motorkøretøjers kørsel på offentlige gader og veje.

Ved sagsbehandlingen i Folketinget i 1922 var der en mere positiv holdning til biltrafikken end i 1903, bl.a. fordi motorteknikkens enorme udvikling under 1.verdenskrig resulterede i en efterfølgende, voldsom fredstidsudvikling, som var særdeles synlig i specielt biltrafikken. Dette måtte også politikerne klart erkende.

I den nye færdselsslov, der blev vedtaget i foråret 1923 og trådte i kraft den 1.10.1923, indeholdt § 19 rutebiltrafikkens forhold. Ordlyden af denne paragraf var:

"Rutekørsel med automobil til befordring af personer ad en bestemt rute og efter forudlagt køreplan må udenfor købstæderne og flækkerne kun finde sted efter dertil af vedkommende amtsråd meddelt skriftlig tilladelse. For så vidt kørselen helt eller delvis skal foregå ad offentlige biveje (kommunale) skal tilladelsen dog kun kunne gives med samtykke af de pågældende kommunalbestyrelser.
Hvis kørselen foregår gennem flere amtsrådskredse, meddeles tilladelsen af det amtsråd, i hvis kreds den længste del af ruten ligger, efter forudgående forhandling med de vedkommende by-, sogne- og amtskommuner. Kan enighed ikke opnås under forhandlingerne mellem de pågældende kommunale myndigheder, træffes afgørelsen af justitsministeren. For tilladelsen betales en årlig af justitsministeren efter forhandling med vedkommende amtsråd fastsat afgift, der

beregnes under hensyn til antallet af vognenes passagerpladser og den vejlængde, der befares. Afgiften, der indbetales til det amtsråd, der har givet tilladelsen, fordeles af dette til de by-, sogne- og amtskommuner, på hvis veje kørselen finder sted, i forhold til befærdet vejlængde og skal udelukkende anvendes til vejenes forbedring og vedligeholdelse. Tilladelsen knyttes til bestemte betingelser, bl.a. med hensyn til overholdelse af nærmere fastsatte køreplaner og takster samt af en maksimumsgrænse for passagerernes antal, alt i forhold til vognenes konstruktion og bæreevne.

Føreren af en ruteautomobil skal være mindst 22 år, og han skal have ført automobil i mindst 1 år. Der kan dog dispenseres fra bestemmelsen om aldersgrænse for førere, der den 1.april 1923 kørte et ruteautomobil.

Postbefordrende automobilruter behøver ikke de kommunale råds tilladelse, selv om de også befordrer personer, men skal, hvis dette er tilfældet, betale afgift efter foranstående regler samt være undergivet tilsvarende bestemmelser som for andre ruters vedkommende opstilles som betingelse for amtsrådets tilladelse. De nærmere regler herom fastsættes af justitsministeren efter forhandling med ministeren for offentlige arbejder. Justitsministeren bemyndiges til efter forhandling med ministeren for offentlige arbejder at påbyde ensartede bestemmelser angående de krav, der stilles til ruteautomobiler".

Denne paragraf blev en form for grundlov for rutebiltrafikken, men der var et par forhold, som rutebilerhvervet ikke var tilfreds med, nemlig en særafgift, som amterne suverænt kunne pålægge rutebilerne; dog skulle justitsministeren endeligt godkende og fastsætte denne særafgift, men justitsministeren fulgte altid amtsrådenes indstilling.

Det andet forhold var, at samme justitsminister skulle træffe afgørelse i sager, hvor kommunale myndigheder ikke var enige.

Loven blev kort efter ændret således, at ministeren for offentlige arbejder fik bl.a. rutebilsagerne under sig, og i perioderne 1924-26 og 1926-29 var det hhv. en DSB-mand og en privatbanemand, der var minister, og fra 1929 overtog DSB-manden atter ministerposten. Denne lovændring var derfor overordentlig uheldig for rutebilerhvervet, idet banemedarbejdere som tidligere nævnt ikke havde større sympati for rutebilerhvervet, tværtimod!

Det var endvidere amtsrådene, der var stærkt interesseret i privatbanerne, der nu skulle give rutebilejerne koncessionerne vedr. ruteforløb, takster og køretider. Senere opstod der dog en gradvis større sympati og positiv holdning til rutebilerhvervet fra amtsrådenes side.

Denne lov og myndighedskonstruktion resulterede i mange sammenstød mellem rutebil- og jernbaneerhvervene i de efterfølgende mange år og er helt op i nutiden et ikke ukendt fænomen.

Amterne fandt dog hurtigt en hensigtsmæssig måde at udstede koncessioner på, således at der kom overordnet styr på de tilfældige forhold vedrørende ruteforløb m.v., der havde eksisteret i rutebilerhvervets første etableringsår. På landsplan blev de hidtidige ca. 1000 ruter reduceret til 635 ruter, og det lokale antal rutebiler var på det tidspunkt, omkring 1925, 671 og 50 reservebiler. For Aalborg oplands vedkommende var situationen således:

Rute	Etableret
Kongerslev – Aalborg	1.4.1919
Aars – Suldrup – Aalborg	1920
Løgstør – Halkjær – Aalborg	1.4.1920
Hadsund - Aalborg	10.4.1920
Aalborg – Hobro	1920
Løgstør – Ranum - Aalborg	1.4.1920
Løgstør – Sebbersund – Aalborg	19.4.1921
Als – Terndrup – Aalborg	1921
Hals – Vester Hassing – Aalborg	1.11.1921
Nørager – Haverslev – Aalborg	1921
Haverslev – Aalborg	1921
Aalborg – Løkken	1.3.1922
Viborg – Aalborg	1.3.1922
Skørping – Volsted – Aalborg	22.3.1922
Løgstør – Sebbersund – Nibe – Aalborg	8.4.1922
Aalborg – Sæby – (Frederikshavn)	1.7.1922
Gjøl – Haldager – Aalborg	1922
Arden – Astrup – Skørping – Aalborg	1922
Hallund – Ø. Brønderslev – Aalborg	1922
(Sæby – Voersaa) – Asaa – Aalborg	1.11.1922
Aalborg – Fjerritslev – Thisted	9.1.1923
Dokkedal – Mou – Storvorde – Aalborg	?
Dokkedal – Mou – Gudumholm – Aalborg	?
(Løgstør) - Nibe – Nørholm - Aalborg	?
Frederikshavn – Aalborg	1.10.1924
Hjørring – Brønderslev – Aalborg	1.11.1924
Aalborg – Ranum - Løgstør	1925

Pressen begyndte nu at kritisere den urimelige særbeskatning af rutebilerne, og der blev stillet spørgsmål ved, om banerne overhovedet havde berettigelse, efter at rutebiltrafikken havde vist sine store for-

dele. Denne debat samt motororganisationernes kamp for generelle vejforbedringer resulterede i, at der blev nedsat en kommission den 17.3.1925 til undersøgelse af "mulighederne for et samarbejde mellem jernbaner og biler". Den 26.1.1927 udgav kommissionen en betænkning, der næsten uændret blev vedtaget i Rigsdagen som Lov nr.166 om Omnibus- og Fragtmandskørsel med motorkøretøjer.

Denne lov havde bl.a. følgende fordele for rutebilerhvervet: Den forhadte særskat blev afskaffet, og der blev oprettet et "nævn", som officielt mellemled mellem de enkelte rutebilejere og myndighederne. I den nye lov var også indføjet en bestemmelse om, at et udvalg i løbet af en treårig periode skulle gennemgå alle rutebilruter samt stille forslag om ændringer. Fra privatbanernes side gjorde man en større indsats for at få nedlagt et antal ruter og omlægning af andre. Denne holdning og indsats medførte adskillige indgreb i rutebilerhvervet, som absolut ikke var til fordel for det; et forhold som pressen også tog op, men slutresultatet var en række kritisable beslutninger for rutebilerhvervet rundt om i landet, og der gik et par år, før tilstanden var nogenlunde tilpasset.

Rutebilerhvervet fik dog fortsat ikke fred fra DSB og privatbanernes side. Forholdet var dette, at banernes underskud forvoldte finansminister og Rigsdag adskillige kvaler, og i befolkning og presse var DSB's administration genstand for stærk kritik. På samme måde havde man hos privatbanerne underskud, der kom frem i tallene på sognerådsog amtsrådsbudgetterne. Disse underskud kom til at øge skattebyrden på en tid, da indtægterne svigtede overalt, ikke mindst i landbruget.

Kritikken af offentlige anliggender blev til tider både skarp og bitter – og uberettiget. Men der kunne dog med rette rettes kritik mod det offentlige styre. Således måtte det være åbenbart for alle, at det var uøkonomisk og uhensigtsmæssigt at opretholde trafikmidler, der påførte samfundet milliontab.

Ræsonnementet var i alt væsentligt dette, at det var meningsløst at have baner og rutebiler kørende side om side, når resultatet blev voksende underskud til banerne, medens rutebilejerne ofte havde svært ved at få det til at løbe rundt. Det var, som om der i stilhed voksede en forståelse frem i befolkningen af, at baner og biler måtte finde ind i et samarbejde. Det forhindrede dog ikke, at der i den følgende tid opstod en langvarig strid mellem banerne, rutebilerhvervet og politikerne, hvor også pressen og befolkningen blandede sig.

I pressen blev banernes fremgangsmåde genstand for en skarp debat. På den ene side stod en række blade med den socialdemokra-

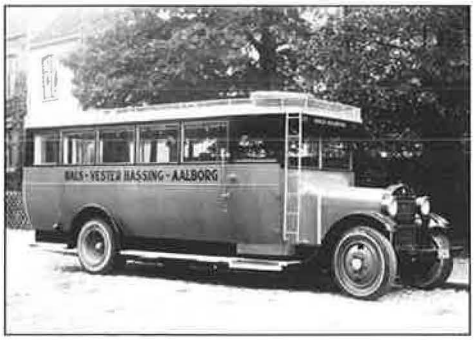

Rutebil med ruteangivelse
Foto fra egen fotosamling

tiske presse i spidsen, men i øvrigt af alle partifarver, på banernes opfattelse: De offentlige trafikmidler bør være ledet under hensyn til, hvad der som helhed tjener det samlede samfunds tarv. På den anden side hævdedes det, at selv om dette synspunkt anlagdes, havde rutebilejerne dog krav på en hensynsfuld behandling. De havde taget opgaven op, da banerne lod den ligge. Møjsommeligt havde de, stykke for stykke, sammenflikket et trafiknet over hele landet, der løste det gamle problem om en bane til hvermands dør. Det kunne derfor aldrig blive nogen retfærdighedshandling over for dem at tage ruterne fra dem og give dem til banerne.

Dog skal det bemærkes, at mange rutebilejere ønskede at sælge til banerne. Det er en stor overdrivelse at tro, at rutebildrift har været særlig lukrativ, noget i retning af krigstidens "Gullasch", en guldgrube, hvoraf der kunne øses i det uendelige. Nogle ganske få ruter har været gode forretninger; men ellers har forholdet været det, at bortset fra et jævnt og beskedent udkomme har rutebilejerne måttet anvende alt, hvad de kunne få tilovers fra driften, til forbedring af materiel og anskaffelse af nye vogne, hvilket var blevet nødvendigt ved forøgelsen af antallet af daglige ture og de skærpede bestemmelser om passagerantallet i vognene.

I de vanskelige tider fra 1931 til 1934 svigtede også bilruternes indtægter. Rutebilejere så med ængstelse på den store gæld, de måske ville være ene om at bære. Derfor var de ikke uvillige til at forhandle med banerne om overdragelse af ruter, når de for vogne og materiel kunne opnå en betaling, der dækkede de forpligtelser de havde pådraget sig.

Aalborgs første rutebilstation

I tyverne var der ingen rutebilstation i Aalborg. Dengang blev banegårdspladsen (J. F. Kennedys Plads) anvendt som holdeplads og endestation for det stigende antal rutebiler, der ankom til Aalborg fra oplandet. Efterhånden som der blev etableret nye ruter, var der et stort antal rutebiler, der parkerede på banegårdsplad-

Pålæsning af gods på banegårdspladsen

Foto fra egen fotosamling

sen. Der blev også etableret holdepladser andre steder i byen, men dette viste sig dog at være upraktisk. I begyndelsen af 1931 kunne banegårdspladsen ikke længere klare trafikpresset fra det stigende antal rutebiler, og protokollerne beretter bl.a. følgende: "Rutebilforeningen har modtaget besked fra borgmester Jørgensen om, at til efteråret 1931, når den nye gennemkørsel fra Vesterbro bliver færdig, er det slut med at rutebilerne må holde på Banegårdspladsen. Byen har en grund på købmand Hvorups gård m.m. beliggende mellem Vestergade, Stengade og banen - godt 10.000 (kvadrat)alen, der kan fås".

I de følgende måneder afholdtes en lang række møder, generalforsamlinger og bestyrelsesmøder, der startede den 26.2. 1931. Der skulle bl.a. tages stilling til placering, idet der ud over et Vesterbroprojekt også var tilbud om en placering ved Sauers Plads, som i øvrigt blev betragtet som den bedste placering. Men valget faldt på Vesterbroprojektet.

Der var mange problemer, der skulle bearbejdes, bl.a. ind- og udkørselsforhold økonomi, indretning, driftsforhold og selve byggeriet. Den 13.8.1931 blev byggetilbudene åbnet og på en ekstraordinær generalforsamling den 20.8.1931 blev det vedtaget at bygge og anlægge rutebilstationen, pris 190.127 kr.

Den 15.10.1931 blev A/S Aalborg Rutebilstation stiftet. Den valgte bestyrelse bestod af rutebilejerne P. Brix, Hans Mikkelsen og Jesper Nielsen, samt kommunens repræsentanter, borgmester Jørgensen og sagfører Gundorf. I 1934 blev Aalborg kommunes andel købt og overtaget af det nye aktieselskab.

Den 15.9.1932 blev den nye rutebilstation indviet med fest, pomp og pragt. Bygningen, der var opført midt på stationspladsen, rummede ventesal i stueetagen og fra 1.sal kunne gods køres ud på rutebilernes tag. På Stengade blev der opført godsekspedition og restaurant. Der var gennemgående tilfredshed med den nye rutebilstation. Dog var der lidt problemer i begyndelsen, hvilket fremgår af en artikel i Aalborg Amtstidende den 3.10.1932:

"Er Rutebilstationen et fejlgreb?
Stor misfornøjelse mellem bilejerne over den dyre og langsomme ekspedition.

Nye tyngende byrder for rutebilerhvervet
Efter festrusen kommer den grå virkelighed. Den nye funkis-rutebilstation på Vesterbro fik en strålende indvielse, men de glade dage er nu forbi, og rutebilejerne må til at spekulere over, hvordan de skal få regningerne betalt, thi man er for længst blevet klar over, at også denne Vesterbro-medalje har en bagside. Det er således ingen hemmelighed, at der hersker stor misfornøjelse ikke blot med stationens økonomi, men også med hele det langsomme ekspeditionsapparat, man har velsignet den med.

Fra indvielsen af Rutebilstationen 15.9.1932
Foto fra egen fotosamling

Hvem skal betale?
Vel er stationen flot og moderne med kontorer både foroven og forneden, luftransport, kartoteker, indleveringsfrister og andre ekspeditionsfinesser, men man må ikke glemme, at alt dette, selv om det er lavet for at tjene rent

Optog ad Prinsensgade ved indvielse af den nye rutebilstation 15.9.1932
Foto fra egen fotosamling

praktiske formål, også i høj grad besværliggør hele maskineriet. Langt alvorligere er det imidlertid, at den økonomiske grundvold, hvorpå dette store apparat bygger, undergraver rutebilerhvervets rentabilitet i en tid, hvor indtægterne er små nok i forvejen. Det har hidtil været rutebilejernes styrke, at de var sig selv. Chaufføren ordnede selv den ekspeditionsmæssige side af sagen. Han ikke alene kørte sin vogn – han talte med sine forretningforbindelser, han tog imod pakkerne og pengene og sparede derved det mellemled, rutebilstationen nu har puttet ind.

Chaufførerne har kun at se til

Stationen på Vesterbro har overflødiggjort chaufførerne i samme øjeblik, de er ankommet til Aalborg. De må pænt holde deres fingre fra fadet. Det lønnede personale ordner alt. Chaufførerne må traske rundt i timevis og se på det arbejde, de selv engang har haft så udmærket tid til at udføre. Der er kommet andre til, og det kan jo være meget behageligt, men hvem skal betale? Det skal rutebilejerne selv. – Efter hvad vi erfarer på kompetent sted, vil det koste hver rutebilejer rundt regnet 2000 kr. om året at benytte den nye station, heri iberegnet ekspeditionsomkostninger, som bilejerne også må

betale af deres egen lomme, da de ikke under de nuværende forhold godt kan lægge på taksterne. Når man hører om de udgifter, rutebilejerne i form af skatter og andre afgifter må svare, forstår man, at situationen er alvorlig.

En 20 personers vogn betaler 1000 kr. om året i motorafgift, hvortil kommer en tvungen forsikring på ca. 550 kr. Det daglige benzinforbrug pr. 100 kilometer er 30 liter, der koster ca. 9 kroner. Olie på den samme distance beløber sig til 1 krone, og den årlige gummiudgift ligger omkring 1500 kr. Hertil kommer så reparationer, renter, afdrag o.s.v. Intet under, at bilejerne er betænkelige, så meget mere som det nok skal vise sig, at rutebilstationen, når den engang bliver færdig, bliver adskilligt dyrere end beregnet. En mand, der har føling med tingene, nævner en sum på en halv million.

Det er da heller ingen hemmelighed, at rutebilejerne føler jorden brænde under sig, så meget mere som låneforholdene endnu ikke er gået i orden.

Bilejerne betaler ca. 50 kr. i stadepenge pr. vogn om ugen og må se på en ekspedition, der er alt andet end ideel, thi det er jo givet, at en ekspedition, som den praktiseres her, ikke kan være ideel. (Vi gør udtrykkeligt opmærksom på, at det er ekspeditionen fra afsender til bil, det her drejer sig om). I den ene bygning sker indleveringen, og herfra går pakkerne, efter at de første kontoriusser har haft fingre i dem, over en luftbro til en anden bygning, hvor de rubriceres og listeskrives – så først kan de smides ned på rutebiltagene. Alt det skal der folk, mange folk, til, og hvem skal betale?

Der kunne peges på andre uheldige forhold, men vi skal i dag slutte med spørgsmålet: Hvem har ansvaret for, at denne rutebil-ballon er pustet stærkere op, end tiderne og rutebilerhvervets økonomi tillader? Vi skal således ikke lægge skjul på, at der er rutebilejere, der føler sig truet i deres eksistens, hvis disse udgifter bliver konstante, og det er der desværre foreløbig al udsigt til. For øvrigt kan man allerede nu begynde at tvivle om, hvorvidt stationens lejeindtægter holder, hvad de er budgetteret til".

Dagliglivet på rutebilstation Vesterbro

Eigil Barfoed Jensen, der var ansat på rutebilstationen på Vesterbro og senere rutebilstationen på J. F. Kennedys Plads fra 1.2.1934 til 1.6.1987, fortæller følgende om det daglige liv på rutebilstationen på Vesterbro: "Rutebilstationen blev indviet den 15. september 1932. Den lå på Vesterbro ved indkørsel op ad Prinsensgade og lige over Vesterbro og

ned i gården. Det var de ruter, der kom fra syd for fjorden, der brugte den indkørsel, mens de ruter, der kom fra nord for fjorden, brugte indkørslen ved Gåsepigen, hvor også udkørsel foregik.

Stationen havde en pakkehal med indgang fra Stengade. Ved siden af hallen lå restaurant "Søren & Valborg" og benzinstationen, og ude midt i gården lå det, vi kaldte midterbygningen, i to etager. Den nederste var udlejet til forretninger. Der var garderobe, frisør, chokoladeforretninger, toiletter m.m. Ovenover var der en sorteringshal med en bås til hver rute og et listeførerkontor samt en opholdsstue til chaufførerne, og over mod banelinien lå der garager og vaskehal.

Af personale var der foruden bestyreren 4 damer på kontoret og 5-6 ekspedienter og 3 bydrenge samt en elevatorfører. Desuden 2 til at passe benzintanken. Alt gods, vi modtog, blev læsset på vogne og kørt op med elevatorer og ad en skakt ned til sorteringen. I skakten var der skinner, hvor vognen kørte, og da skakten var skrå, skulle man holde godt fast i vognen, især når den var tungt læsset. Den skakt har voldt mange chaufførers problemer, for hvis de havde en barnevogn på taget af bussen, skulle de passe på at køre helt over til ekspeditionen, for kørte de for tæt ved midterbygningen, gik det ud over barnevognen. I sorteringshallen var der to unge mennesker,

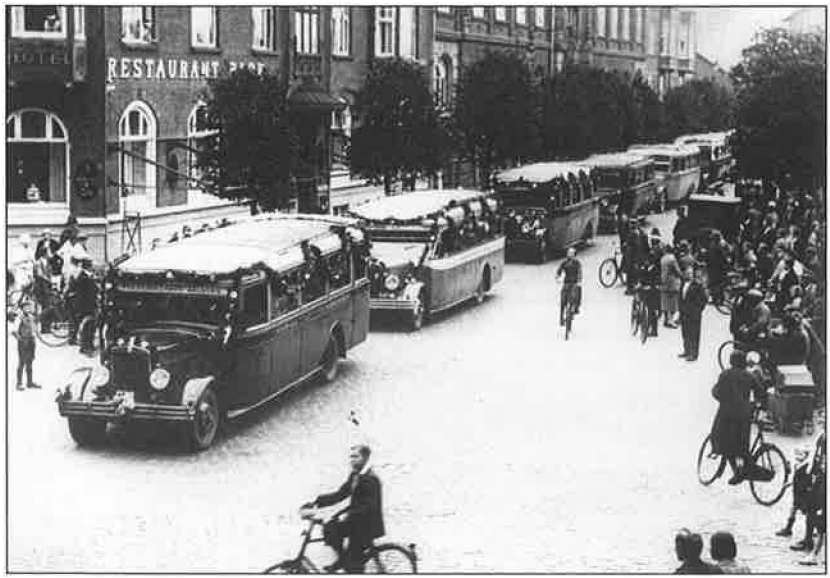

Rutebiler i kortege ved indvielse af den nye rutebilstation 15.9.1932
Foto fra egen fotosamling

der sorterede pakkerne i de forskellige bokse. Vi havde jo skrevet rutenummer på både pakke og fragtbrev. Fragtbrevene gik så ind på listeførerkontoret, hvor de blev noteret på hver rutes liste – både med afsender og modtager og fragt, og efterkravs-fragtbrevene blev noteret med efterkravsbeløb og nummer på efterkravssedlen.

Vi modtog op til et par tusind forsendelser om dagen. Til jul var vi oppe på ca. 3000. Med pakken skulle der følge et fragtbrev. Gult til almindelig forsendelse og grønt til efterkrav. Det var frivilligt, om man ville betale fragten ved afsendelse eller ved modtagelse. Den mindste takst var 35 øre for en pakke indtil 5 kg. Ja, der var enkelte firmaer, der havde særtakst. F.eks. Spritfabrikken gav kun 30 øre for en pakke på 2 kg. Blev fragten betalt, så blev fragtbrev og pakke stemplet "franko", og var pakken på efterkrav, så blev den stemplet "efterkrav".

Ved efterkrav havde vi en maskine med tre kopier, som vi så udfyldte med afsender, beløb og modtager og klokkeslæt. Budet fik så den ene kopi med hjem, den anden gik med fragtbrevet op til listeførerkontoret, og den tredje gik ind på kontoret til efterkravskassen. Ind- og udbetaling af efterkrav stod der en dame for. Hun modtog pengene af chaufførerne og udbetalte dem til kunderne. Chaufførerne havde otte dage til at indbetale pengene. Derudover vankede der bøde. 25 øre pr. dag.

Rundt om midterbygningen havde hver rute sin faste holdeplads, og en halv time før afgang kørte de til perronen og gik så op og læssede pakkerne fra deres boks. Pakkerne og læsset på taget af rutebilen fra forenden af og med pressenning over. Dengang måtte chaufføren jo op ad stigen, som var bag på rutebilen. Hver gang, de kom til en by, måtte chaufføren op ad stigen og læsse pakker af og ind og aflevere godset på indleveringsstedet, som gerne var hos en købmand eller i Brugsen, og der afregnede de så med personalet. Det var jo efterkravspenge, som de skulle have med til Stationen.

Det er utroligt, hvad man kørte med dengang i forhold til i dag. Store og tunge isenkramkasser, der godt kunne veje 60 – 70 kg., cykler, tømmer, tobaksvarer, gær, malervarer, store sække med vasketøj fra Dampvaskeriet til hoteller i oplandet – ja selv jern i 4 – 5 m. længde og smedekul til smeden. Og op til skiftedagene den 1.5. og 1.11 var der både kommoder og skabe med.

Pakker, der kom ind fra oplandet, blev bragt ud af bude på cykler, lejet hos Preisler. Nogle hentede selv pakkerne. Det var især de store firmaer. Det er utroligt, hvad de kunne have på sådan en budcykel.

Den var med stor bagagebærer foran. Selv en kommode med pakker ovenpå kunne de køre med. Det var sådan, at de måtte stå op på cyklen for at kunne se fremad. Og op til jul havde man en budcentral til at hjælpe os. Det var Ørbæks budcentral. Han havde en hestevogn og to motorcykler med sidevogne, og det var utroligt, hvad de kunne bringe ud. Det var juletræer, grise o.s.v., alt hvad der var kommet ind ude fra oplandet. Og når der var konfirmation eller fest, så var det en utrolig masse is, der kom, både fra AMA og fra NOVA. Og de var i små spande med is omkring, så gulvet det flød gerne med vand, for der tøede jo gerne noget af det op. Og FDB kom også med meget gods. De sidste dage før jul, når de kom med det første læs, så læssede de det ind i ekspeditionen. De var to mand – chaufføren og en medhjælper. Medhjælperen blev på Stationen, og så kørte chaufføren tilbage til FDB efter et hold gods mere og kom tilbage med det – og så det op på disken og få det ekspederet.

Der var et år op til jul – det var den 23.december – da havde Ørbæk kørt ud med et ordentligt læs med hestevognen og kom tilbage ved 6-tiden. Så havde vi skrevet et ordentlig læs op til ham ud til Vejgård. "Ja, jeg skal lige hjem og have noget mad", sagde han, "og hesten skal også have noget at spise. Så kommer jeg igen, så skal vi nok få det bragt ud. Så får vi to drenge med på cyklen. Så kan jeg give dem det, de skal ud med fra vognen af". Han kom ved syv-halvottetiden og fik læsset vognen og begyndte at køre. Men han kom kun rundt om Gåsepigen, og så kom han tilbge igen og sagde: "Det kan vi ikke nå i aften. Det må vente til i morgen tidligt". Det var vi godt nok lidt sure over.

Han havde også en, der hed Mads, der kørte på motorcykel med sidevogn. Han kom også en aften, han havde været ude med et ordentligt læs. Da var klokken blevet halvt ti. Vi havde skrevet en ordentlig tur op til Nørresundby. Så sagde vi til ham: "Det er da for sent at køre det ud i dag". "Nej, det skal jeg nok ordne. Jeg skal nok banke dem op, hvis de ikke lukker op", sagde han så. Han fik det læsset på. Klokken godt elleve om aftenen kom han tilbage igen og havde fået afleveret hver en pakke. Hver morgen kørte de store ruter ned til Københavnerbådene. Der var altid en masse passagerer med båden, som skulle videre. Så var de jo fri for at tage op på stationen. Så alle de store ruter, de var altid nede ved Københavnerbåden ved halv otte-tiden, sådan at de kunne komme op på stationen og køre derfra til normal tid.

Nogle af chaufførerne havde god tid, når de kom på Rutebilstationen, for mange havde kun én afgang og én ankomst om dagen.

Chaufførerne havde god tid, nogle spiller kort

Foto fra egen fotosamling

Så sad de oppe på chaufførstuen og spillede kort, og mange havde deres madpakke med. Det hændte også, at en af madpakkerne var forsvundet. Så var der en anden, der havde spist den og så puttet noget andet i hans kasse.

Der var også en varm sommerdag, der kom en rutebilchauffør ind godt middag, og det var meget varmt. Han kom i bare ben i træsko. Så smed han træskoene og gik barbenet. Det var der nogle af chaufførerne, der havde set. De tog hans træsko, fik dem pakket ind i en pæn pakke og skrev rutebilejerens navn og adresse på den og lagde den op i hans boks. Da chaufføren kom derop og skulle læsse sit gods, så han, at der var en pakke til hans rutebilejer. Han tog den med til ham, og da han kom hjem, sagde han: "Her er en pakke til dig". "Hvad er det for noget", sagde rutebilejeren. "Ja, det ved jeg ikke, men der står dit navn på den". Han pakkede den op, og så kan det nok være, at rutebilejeren grinte, for det var jo chaufførens træsko, der var blevet pakket ind og sendt til ham.

Der var også en anden episode. Det var en sådan kurvevugge med hjul, der var kommet ude fra De Blindes Arbejde og skulle sendes af

sted. Så var der et par af chaufførerne, der havde fået fat i en rutebilejer, og så i sjov lagde de ham op i kurvevuggen, og så kørte de ham rundt om midterbygningen, så alle hjulene røg af, så måtte vi ud og have fat i nogle ny hjul og have sat på.

Til at begynde med i krigens tid kørte vi jo med en kakkelovn bag på rutebilen. Der blev fyret med brænde, som udviklede gas, og det kunne somme tider være svært at starte en vogn. Jeg husker en søndag, jeg var på arbejde. Viborg skulle køre kl. 17.15. Han kunne ikke få rutebilen startet. Så var der en, der havde sin vogn i gang. Han sagde: "Nu skal jeg slæbe dig i gang", og så kørte han rundt om midterbygningen i omtrent en time, før de fik ham i gang, og det var endda med alle passagererne i rutebilen, så de fik en ordentlig rundtur.

Der var jo naturgas oppe i Frederikshavn, så der blev hentet gasflasker deroppe, som så blev kørt på Rutebilstationen. Der var en stor lastbil med anhænger, der hentede de her store gasflasker. De blev hejset op på perronen ovre i midterbygningen og så lagt på taget af rutebilen. Der lå gerne fire deroppe, og så kunne de jo godt køre nogle ture. Efterhånden i krigens tid da kom lastbilerne også til at køre på naturgas. Det blev hentet på Rutebilstationen. Der var en stor garage ved siden af ekspeditionen, hvor de blev læsset af, og så kom lastbilerne der og fik gasflaskerne installeret på deres vogne. Men man skulle jo passe på dem. De sagde at det var farligt. De kunne nemt springe i luften. Men de var nu ikke så slemme, som man regnede med, for når de stod tæt op ad hinanden inden i den store garage, så var der somme tider en, der kom til at skubbe til en af dem, så den væltede, og så kunne den godt tage en 10 – 15 stykker med sig i faldet, men der skete ikke noget – der lød bare et ordentligt rabalder.

Om sommeren kom der en masse frugt og bær ind fra oplandet. Især kirsebær og ribs og stikkelsbær, som så blev solgt til frugtgrosserer eller til frugtforretninger. Når jagtsæsonen gik ind – det var i oktober måned – så kom der en mængde harer, agerhøns og ænder med mere ind på stationen, og det skulle vi så sælge. Der var tre store vildtforretninger: Laurits Madsen, Ebba Larsen og Skibsted. De kom og hentede det, og så kom de med afregningen, som chaufføren fik med tilbage.

Under krigen blev Rutebilstationen sabotagesprængt. Det var garagerne og vaskehallen plus nogle rutebiler, det gik ud over, samt en masse ruder i ekspeditionen og i midterbygningen. Om sommeren kom der tit fjerkræ ind, som vi skulle sælge. Der var

mange gange høns med ind. Der var en dag, en rutebilejer kom ind, og han havde også en kasse med høns i, som skulle sælges. Den havde han ude i rutebilen, men han havde også nogle pakker. Dem gik han ind med først, og i mellemtiden var der et par chaufførerer, der havde opdaget den her kasse med høns, der stod i rutebilen. De gik ind og så lukkede de hønsene ud i rutebilen, så da rutebilejeren kom ud, havde han et stort arbejde med at fange hønsene og få dem i kassen igen. Da stationen åbnede, var der kun 32 ruter. Men med tiden kom

Rutebilstationen på Vesterbro

Foto fra egen fotosamling

der flere til, så man kom op på 50 ruter. Dengang var den største rutebil indregistreret til 29 personer, men nu – siden vi har fået dobbeltdækkere – er maksimum passagertal 70. Rutebilerne holdt mange steder i byen, selv efter at Stationen var blevet indviet. De holdt på Frederikstorv, Mørups Plads, Toldboden, Vang på Østerbro, og mange af de nordenfjordske ruter havde endestation i Nørresundby, for så sparede de bropenge til Pontonbroen: 5 øre pr. passager samt 3 kr. for bussen. Så handlede passagererne i Nørresundby, men efterhånden kom den ene rute efter den anden til at holde på Rutebilstationen. Ekspeditionens åbningstider var: Hverdage: 7.30 – 21.00 (6 dage), søn- og helligdage: 7.30 – 23.00 (Ugentlig arbejdstid = 48 timer)."

Krigsårene

Krigsårene ændrede alt i Danmark, herunder også rutebilerhvervet. Allerede i 1939 kom de første restriktioner for bilkørsel, der også gjaldt rutebilkørsel, og de efterfølgende år kom der flere restriktioner af forskellig art. Specielt var de sidste krigsår præget stærkt af mangler på næsten alt, samtidig med at den tyske besættelsesmagt var blevet mere hårdhændet.

Det var især mangel på dæk og brændstof, der prægede rutebilerhvervet, og rationerne, der blev indført allerede i oktober 1939, medførte reduktioner i køreplanerne. Følgende tal viser indskrænkningerne under krigen:

	Antal indregistrerede rute- og turistbiler	Samlet antal pladser	Antal pladser pr. vogn	Antal pladser pr. 1.000 indb.
1921	Ca. 300	3.900	13	1
1938	1.828	36.600	20	10
1942	731	16.100	20	4
1946	1.378	31.700	23	8

Restriktionerne fik også konsekvenser for Aalborg Rutebilstation, som det fremgår af følgende skrivelse af 30.9 1939 fra ledelsen til de ansatte:

"Til samtlige ved Aalborg Rutebilstation ansatte funktionærer. Vort selskabs bestyrelse har på et g.d. afholdt møde drøftet den som følge af den indskrænkede rutetrafik for stationen opståede ændrede erhvervsmæssige situation.

Med henblik herpå ønsker bestyrelsen, at der foretages hensigtsmæssige ændringer i stationens ekspeditionsmæssige virksomhed efter de linier, som den indskrænkede rutetrafik må angive.

For at være frit stillet ved den nødvendige omlægning har bestyrelsen derfor ment det rigtigst herved at opsige samtlige de ved stationen ansatte funktionærer til at fratræde på det nærmeste tidspunkt efter de mellem os og D.H. & K. gældende bestemmelser samt efter de i lovgivningen indeholdte almindelige regler".

I sommeren 1940 meddelte Aalborg Amtsråd, at benzinforsyningerne

formentlig ville stoppe eller blive reduceret meget kraftigt, og det blev herefter tilladt at montere gasgenerator på rutebilerne. Disse gasgeneratorer kunne være noget genstridige og skulle betjenes meget omhyggeligt. Knud Thygesen, Als, beretter om sine erfaringer med gasgeneratoren og forholdene i øvrigt under krigen:

"Vi begyndte tidligt om morgenen. Efter morgenkaffen skulle der renses fyr på generatoren, og bagefter skulle vi lægge pinde an til et nyt fyr og tænde op. Det kunne godt være lidt farligt af og til. Det var nemlig ikke altid, beholderen var helt fri for gasrester fra dagen før. Så der kunne komme nogle ordentlige bragt om morgenen. Ved ni-tiden var vi klar til at køre fra Als. Ved Blenstrup skulle der fyres en sæk pinde mere på. Og allerede da var bussen som regel fuld – de var kun ståpladser tilbage. Vel forbi Lundby på vej mod Gistrup nåede antallet af stående passagerer op over de 20, og så var det tid for en rask diskussion mellem chauffør og passagerer om, hvor mange flere der skulle tage med. De, der allerede var kommet med, ville forståeligt nok helst slippe for flere, men det også sin sag at køre forbi de sidste. Det skete dog af og til, at en bus var så fuld, at man måtte lade de sidste stå tilbage.

Rutebil med Gasgeneratorer
Foto egen fotosamling

Det var en stopfyldt bil, der – før eller senere – nåede rutebilstationen på Vesterbro i Aalborg. Hurtigt gik det ikke – farten kunne vel snige sig op på 30 – 40 kilometer i timen. Vel ankommet skulle taget nu tømmes for den hob pakker, der efterhånden var kommet derop. Når pakkerne var ekspederet på rutebilstationen, skulle vognen

gøres ren og generatoren fyldes med brænde. Derefter havde chaufføren fri. De to – tre eftermiddagstimer kunne bruges til at spise den medbragte madpakke, snuppe en middagslur på bagsædet, spille kort om tiører, gå et byærinde eller hvad han nu ville.

Tre kvarter før afgangstid – klokken seks om eftermiddagen – begyndte han at læsse pakkerne til hjemturen. Når han omsider nåede Als igen, var der som regel ikke andet end 10 - 15 passagerer tilbage. Men klokken var også hen ad ni om aftenen."

Det var dog ikke alle, der anvendte gasgenerator. Nordjylland havde en særlig fordel, idet der i Strandby forefandtes naturgas, og mange rutebiler konverterede til gaskørsel.

Aalborg Rutebilstation blev i lighed med en række andre virksomheder "schalburgteret" i slutningen af krigen - som led i den tyske terror mod offentlige bygninger, forretninger m.v. i 1944-45.

Perioden efter krigen

Rutebilerne var totalt slidt ned efter krigen. Der var et stærkt behov for nyt materiel, men der gik nogen tid, inden produktionen af bl.a. rutebiler kom i gang, og rutebilejerne måtte fortsat klare sig med de nedslidte og forældede busser og i øvrigt mangel på reservedele, dæk m.v. Efter de barske krigsår med mangel på alt, rationeringer, utryghed o.s.v. kom der dog relativt hurtigt bedre tider, også for rutebilerhvervet, som man kunne læse i Aalborg Amtstidende den 14.11.1945: I den nye vinterkøreplan 1945-46 ville kørslen blive bragt op på ca. 70 procent af det normale før krigen; få måneder tidligere var man nede på ca. 30 procent; og søndagskørslen ville blive genoptaget. Direktør Bangsborg kunne også fortælle, at man for kort tid siden modtog et halvt hundrede nye dæk til fordeling og nu har fået tilsagn om en yderligere tildeling på et lignende kvantum. Disse dæk ventes engang i næste måned. De fleste af rutebilerne på Aalborg kørte på den urationerede naturgas, men man håbede på en snarlig forøgelse af benzintildelingerne. Vognparkens fornyelse var ved at blive "et af rutebilfolkenes mest brændende problemer. Mange af vognene har efterhånden nået en antagelig alder, og nu, da den udvidede kørsel vil give et forøget slid på materielle, håber man, der snart skal vise sig mulighed for udskiftninger". Samtidig med den nye køreplans ikrafttræden skete der en koncentration af oplandskørslen til rutebilstationen.

Eftekrigstiden var også meget præget af, at antallet af privatbiler var nede på et meget lavt niveau, og tilgangen af nye privatbiler var meget lille, idet genopbygningen af Europa efter krigen krævede store res-

sourcer og bilindustrien kom derfor kun meget langsom i gang. Dette resulterede i, at rutebilerne havde en meget vigtig rolle, hvilket bl.a. kan ses i et interview med daværende direktør for Rutebilstationen C.E. Bangsborg i dagspressen den 30.9. 1949:

"Aalborg-rutebilerne kører dagligt over 12.548 km eller New York tur-retur!
Rutebiltrafikken er i dag afgørende for byernes og oplandets erhvervsliv.

45 rutebilruter trafikerer dagligt Aalborg rutebilstation, og gennemsnitligt køres hver dag på disse ruter en samlet strækning på 12.548 km. – eller New York tur-retur! I dette ganske overvældende tal er endda ikke medregnet dubleringen af turene, hvorved man ville komme op på noget nær det "astronomiske" ...

Godt 90 koncessionerede rutebil-ruter dækker i dag landevejstrafikken i Aalborg amt, og heraf trafikerer altså omkring halvdelen alene rutebilstationen i Aalborg. Dagligt bringer rutebilerne over 3000 passagerer til byen. Om søndagen kan dette tal uden overdrivelse sættes til en halv snes tusinde, og ved spidsbelastninger til højtider og lignende befordres over Aalborg rutebilstation 14 – 15.000 passagerer.

En million pakker
Hertil kommer, at man på rutebilstationen ekspederer ca. 1 mill. pakker årligt, og efterkravsbeløbet ligger på omkring 7-8 mill. kr. foruden de mange millioner (udbetalinger til firmaer), der ligeledes ekspederes over rutebilstationen. Disse faktiske oplysninger understreger mere end mange ord rutebilernes store betydning for Aalborgs erhvervsliv i særdeleshed og det nordjyske erhvervsliv i almindelighed.

Det ændrede oplandsbegreb
Men rutebilernes betydning på det trafikmæssige område viser også klart den ændring, der i dag er sket i den hidtidige opfattelse af oplandsbegrebet. Når man tidligere talte om opland, så var det afstanden, som i det væsentlige var bestemmende for oplandets grænser, men på dette område skete en afgørende ændring først i jernbanernes periode fra omkring århundredeskiftet og til 20'erne og senere, hvor hele udviklingen i høj grad har været præget af de for en bedømmelse af den moderne trafik uhyre vigtige rutebilforbindelser.

Mens oplandsbegrebet – det man i egentlig forstand skulle forstå ved en bys opland – altså hidtil har været et mere eller mindre afgrænset område, både geografisk og trafikalt, må det vist i dag

erkendes, at en bys opland er et langt mere vidtfavnende begreb. De moderne samfærdselsmidler – og det gælder i denne forbindelse ikke mindst især rutebilerne – har gjort talen om afstande mere eller mindre illusorisk.

Man kan komme til byen, når man vil – flere gange om dagen, hvis det ønskes! Med andre ord er oplandsbegrebet i dag – som det også er fremhævet fra autoritativ side – blevet mere "flydende", og den enkelte by skal ikke længere kunne regne med at have eneret på et bestemt opland!

Store områder må i dag utvivlsomt betragtes som opland for flere byer, og det tilkommer så den enkelte by, dens kommunalråd og vel i særlig grad handelsstanden og turistforeningen ved initiativ og samarbejde at bevare eller udvide, hvad man skal forstå ved den ene eller den anden bys opland.

En rivende udvikling for Aalborg rutebilstation

Men i bedømmelsen heraf har også rutebilen, som man vil se, sin fremtrædende plads. Af de 45 ruter, der trafikerer Aalborg, køres dagligt 193 ture. Om søndagen er det tilsvarende tal 189. Den lille forskel skyldes alene, at nogle ruter kører ekstra ture tirsdage og lørdage. Det er første gang i rutebilstationens historie, at hverdagstallet ligger over, hvad der køres af ture om søndagen. Men i øvrigt er der til de nævnte tal at sige, at der ikke er taget hensyn til dubleringerne, hvorved tallene ville blive betydeligt højere både for hverdage og søn- og helligdage.

Til bestridelse af den store trafik råder rutebilejerne over 114 moderne vogne. Nyere og mere vogntyper kommer stadig til, og det er næppe for højt anslået, når man nævner, at der i denne store rutebil-park er investeret rundt regnet 6 mill. kr.

Til Rom – og tilbage igen

Ruternes samlede længde andrager 4050 km. Tur-retur, eller som herfra og til Rom og tilbage igen! Årligt kører Aalborg-ruterne 4.561.000 km., hvilket vil sige godt 5 mill. km., når vi tager dubleringerne med.

Men til det alt sammen kommer også forbindelserne med talrige andre ruter i oplandet (se kortet). Over hele Aalborg amt er der – som allerede nævnt – godt 90 koncessionerede bilruter, der alle har forbindelsen med Aalborg rutebilstation. Flere af ruterne korresponderer endda direkte med ruterne til og fra Aalborg herigennem med rute-

bilstationerne i blandt andet: Hobro, Aars, Nibe, Løgstør, Brønderslev og så videre.

Der er travlhed på rutebilstationen. Trafikken begynder allerede om morgenen kl. 6.30 og slutter ikke før 0.30 – undertiden er der døgndrift.

Omfattende modernisering gennemført

For Aalborg rutebilstation har de forløbne år siden stationen blev åbnet i 1932 ganske naturligt betydet en rivende udvikling, og mændene, der i dag trækker i trådene, er: stationens daglige leder direktør C. E. Bangsborg, formanden for A/S Aalborg Rutebilstation rutebilejer Alfr. Mikkelsen, Hals, og formanden for Aalborg Amts Rutebilforening rutebilejer H Dahl, Aalborg. Det er hver på sin plads dygtige og fremsynede mænd, som også ved deres indsats har bidraget til, at det populære trafikmiddel – rutebilen – som man til at begynde med betragtede med nogen skepsis i dette land, har slået an og vist sin berettigelse og levedygtighed. Gennem årene er foretaget stadige udvidelser på rutebilstationen, og for tiden står man over for afslutningen af en meget omfattende modernisering af garderober, toiletter og ventesale m. videre.

Aalborg Rutebilstation står i det hele taget velrustet til at tage imod den kommende tids nye fremskridt på det trafikale område, og rutebiltrafikken har således i løbet af de forløbne 25 år vist sig at være andet og mere end en døgnflue!"

I en efterflg. beretning vil jeg fortælle om perioden 1950 - 2000.

Ole Neimann
Fhv. direktør for Rutebilstationen

Litteratur og kilder

Nic. Hurup, Danske person- & rutebiltrafik, Danske Erhvervs forlag, København 1936
Anders Riis, Østhimmerlands Rutebiler i nye klæder 1920 – 1930 – 1988, Privattryk 1988
Kaj Christiansen og Erik Boll, 75 år på hjul med Thinggaard, Thinggaard 1995
Hjørring Privatbaner, Hjørring Privatbaner 1939 – 1989, Hjørring 1989
Grethe og Knud Bak, Fra dagvogn til dobbeltdækker, Fjerritslev 1989
Derudover bygger artiklen på interviews, møderefererater samt følgende: Aalborg Amtsavis, Aalborg Stiftstidende, Ny Tid, Jyllands Posten, Bilruten.

Nordjysk Udstilling 1933 - opdragelse til det moderne liv

Om udstillingen og dens samtidige nationale og internationale inspirationskilder

Af Bente Jensen

I 1930'erne ønskede byrådet sammen med erhvervslivet i Aalborg at markedsføre eller brande byen som en moderne og fremtidsrettet by i den industrielle udviklings breche.[1] De var stolte og opfattede det som positiv branding at udpege Aalborg som "Byen med de rygende skorstene".

Som andre danske byer led Aalborg alvorligt under den økonomiske krise og arbejdsløshed, som karakteriserede Danmark. Ikke desto mindre førte krisepolitikken i den samme periode til offentlige og private initiativer, der resulterede i opførelsen af mange bygninger og en ændring af infrastrukturen, som gjorde Aalborg til en moderne by. Resultaterne af periodens arkitektur og byplanlægning er meget synlige i byen, som vi kender den i dag: Limfjordsbroen, der blev indviet i marts 1933, og etableringen af det ny Vesterbro kantet af huse i funktionalistisk stil. Byplanlægningen i Aalborg i perioden bestod af effektiv total sanering med nedrivning af alle huse, som så gav rum for lige gader. Samtidig flyttede virksomheder som: Spritfabrikken, C.W. Obels Tobaksfabrik og de Smidthske fabrikker ud af bymidten.[2]

Fra april 1925 var byrådet socialdemokratisk domineret med den energiske borgmester Marinus Jørgensen i spidsen. Hans overbevisende politiske retorik og handlekraft lå bag mange af de initiativer, der blev taget for at modernisere byen. Socialdemokratiets strategi var at reducere den økonomiske krises virkning og arbejdsløsheden ved at skabe jobs. Da socialdemokraterne havde et sikkert flertal i byrådet i perioden, var det svært for oppositionen at påvirke udviklingen, og den konservative del af byrådet kom dermed til at fremstå defensiv og kritisk. Flere af de konservative politikere var især skeptiske over for rollen som arbejdsgiver. De mente, at skatten ville komme op på et ruinerende niveau, og byen gå fallit. Det skete ikke. Tværtimod blev byens gæld gennem 1930'erne reduceret i forhold til 1925 niveauet.[3]

Nordjysk Udstilling (NU)

Der blev også taget skridt til at løse den økonomiske krise gennem kulturelle initiativer. I den sammenhæng spiller Nordjysk Udstilling en spændende og illustrativ rolle. Udstillingen blev afholdt i Aalborg juni og juli 1933, og den havde tre mål i følge programmet:

At forhindre krisen i at forværres ved at skabe jobs, at inspirere til optimisme samt vise det moderne Aalborg frem for resten af verden. Ved åbningen af udstillingen 1. juni 1933 blev det proklameret: *"Vi ønsker at vise hele Danmark, at Aalborg er fremskridtets by – en by med resultater".*[4]

Nordjysk Udstillings indhold og organisation har hidtil ikke været emne for behandling. Udstillingen er blevet set som en del af de moderne tiltag i Aalborg i årtiet, og arkitekturen er tolket som et eksempel på den funktionalistiske stils indflydelse i regionen.[5] Samtidig har svenske forskere[6] analyseret årtiets udstillinger som opdragelse til det moderne liv og som skabere af national identitet. Jeg vil hævde, at det er frugtbart at se Nordjysk Udstilling i samme optik. Dog skal termen national erstattes af regional, når det gælder identitetsdannelse, da udstillingen især fokuserede på at styrke nordjysk identitet.

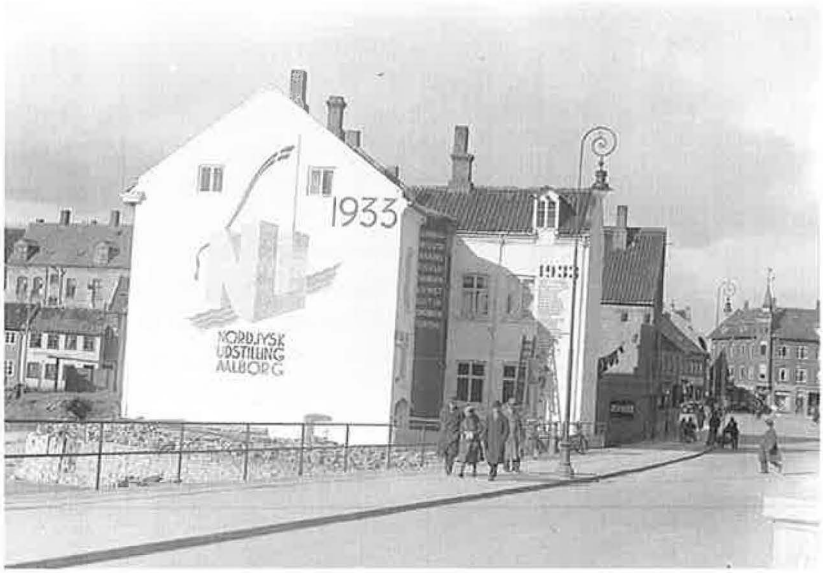

NU's kontor og tegnestue på Vesterbro fungerede samtidig som reklamestander for udstillingen. Foto fra 1922

Foto: J.A.Kirkegaard (Aalborg Stadsarkiv)

Et andet interessant aspekt ved Nordjysk Udstilling er at forstå, hvordan opbygningen, arkitekturen og placeringen spillede sammen med andre større udstillinger i perioden. Hidtil er udstillingen overvejende blevet set som et isoleret Aalborg fænomen, og derfor opfattet som helt unik. Der er ikke blevet spurgt om, hvor designerne og arkitekter havde hentet deres inspiration fra og hvilke metoder, der blev brugt for at kommunikere med de besøgende og resten af Danmark. Når man vender sig mod udstillingens indhold, er det interessant at undersøge, hvilke budskaber Nordjysk Udstilling formidlede, og hvordan de hang sammen med generelle begreber i tiden som modernitet og troen på fremskridtet.

Udstillingskatalogets forside, hvor fortid og nutid mødes i Vagnbys tegning af et vikingeskib med en stiliseret version af udstillingens indgangsportal.

Inspirationen fra Turku og Stockholm

Nordjysk Udstilling (NU) var i høj grad den Aalborg baserede kunstner og reklamemand Viggo Vagnbys værk. Vagnby (1896-1966) startede i malerlære, debuterede som kubistisk kunstner og uddannede sig til tegner i Frankrig i begyndelsen af 1920'erne og havde bl.a. forbindelse til Asger Jorn fra COBRA gruppen. Han startede et reklamebureau i Aalborg i 1925, og hurtigt blev han en pioner inden for reklame og udstillingsdesign.[7] Det skal allerede her afsløres, at Vagnby trak stærkt på inspiration udefra til NU. Hans oprindelige idé var at skabe en udstilling, der havde ligheder med Bygge og Boligudstillingen i Forum i København 1929. Her viste arkitekterne Arne Jacobsen og Flemming Lassen bl.a. "Fremtidens Hus", det første eksempel i Danmark på, hvordan man kunne bygge i funktionalistisk stil.

Vagnby fremførte ideen om udstillingen på vegne af den nys startede Aalborg-Nørresundby Reklameforening for repræsentanter fra kommunen og lokale virksomheder i 1930. Formålet med den planlagte Aalborg Udstilling, hvis navn skulle være "Danske Hjem", var,

at den gennem modeller i fuld størrelse skulle demonstrere for især unge mennesker, hvordan det var muligt at indrette sit hjem i tidens nye funktionalistiske stil.[8] Indretningen og de eksemplariske arkitektoniske løsninger udtrykte samtidig den moderne måde at leve på. Den overordnede idé var, at udstillingen skulle undervise publikum, så de fik forbedret deres smag, samtidig med at de blev vist en sund og hygiejnisk vej ind i fremtiden. Funktionalismen var mere end en stilart, det var en moderne livsstil, der knyttede arkitektur, politik og samfund sammen.

To væsentlige udstillinger havde demonstreret, at modernismen og funktionalismen havde vundet indpas i Skandinavien. Det var udstillingen i Turku (Åbo) i Finland i anledning af byens 750 års jubilæum i 1929 og Stockholmsudstillingen i 1930. Hovedansvarlig for udstillingen i Turku var arkitekten Erik Bryggman i samarbejde med Alvar Aalto. Udstillingen udgjorde også en del af inspirationen for arkitekten Gunnar Asplunds udformning af Stockholmsudstillingen i 1930, der traditionelt er blevet tolket som en "eyeopener" for nordiske arkitekter, når det gjaldt brugen af funktionalisme eller funkis, som den nordiske tolkning af funktionalismen blev kaldt.[9]

I planlægningen af NU arbejdede Vagnby tæt sammen arkitekterne Carlo Odgård og E. Glahn om udvikling af stande, midlertidige og permanente bygninger samt udformningen af selve udstillingsområdet. Det er ikke dokumenteret, hvorvidt Vagnby besøgte Stockholmsudstillingen i 1930 eller ej, men det er oplagt, at den har inspireret ham. Det skal gennemgangen af udstillingen siden vise. Det menes, at Carlo Odgård har besøgt Stockholmsudstillingen. Vagnby havde allerede erfaringer fra flere mere traditionelle udstillinger. E. Glahn havde tidligere i århundredet været med til at arrangere den legendariske Landsudstilling i Århus, 1909, der bl.a. havde til hensigt at promovere Bedre Byggeskik bevægelsen gennem opførelse af en eksemplarisk stationsby på udstillingsområdet.[10] På NU var Glahn således ironisk nok med til at introducere den ny stil, funktionalismen, som på mange måder gjorde op med Bedre Byggeskik ved at insistere på at starte på en frisk og afvise de historiske referencer til traditionel bygningskultur, som Bedre Byggeskik trak stærkt på. Carlo Odgård var samtidig arkitekten bag et stort flertal af de funktionalistiske bygninger på Vesterbro i Aalborg, så han var bekendt med den ny stil.

Bygge og Boligudstillingen i Esbjerg 1933

Fascinationen af funktionalismen og det moderne liv samt interessen

Karrikaturtegning af Viggo Vagnby fra Aalborg Stiftstidende (tegner ukendt)

for at udbrede ideen gennem udstillingsmediet var ikke enestående for Aalborg. I Esbjerg blev Bygge- og Bolig udstillingen åbnet, måneden efter NU var forbi, 26. august og varede i to uger til 10. september 1933. Her fastholdt man temaet: Bolig og bygning. Initiativtagere var Arne Sørensen (socialdemokrat, senere stifter af Dansk Samling og medlem af befrielsesregeringen) og hans hustru Nina Sørensen, arkitekt Harald Kornbech, kunsthandler Frederik Dam og hans hustru Astrid Dam. Kredsen var knyttet til Arbejderhøjskolen i Esbjerg. Ideen bag den noget mindre udstilling havde lighedspunkter med tankerne bag NU, skal det vise sig.[11]

Planer og effektiv reklame

Viggo Vagnby overbeviste byrådet, den lokale industri og de faglige organisationer om nødvendigheden af at supplere den økonomiske politik med et kulturelt tiltag, som en udstilling ville være. Projektet var kun muligt at gennemføre, fordi byrådet sikrede udstillingen med 400.000 kr. Til slut blev ideen støttet af et samarbejde mellem byråd, forretningsliv såvel som staten.

Vagnby skabte et totalkoncept, og en ambitiøs reklamekampagne blev planlagt. Kampagnen indeholdt alt fra en strategi over for publikum til et sammenhængende grafisk udtryk, der blev brugt til udformning af logo, postkort, udstillingsuniformer, klistermærker og særlige souvenirs fx æggebægere, flag, skeer, nåle alt sammen i funktionalistisk stil. Måske var Vagnby inspireret af Stockholmsudstillingen,[12] hvor man havde gjort det samme, da han tegnede "et fikst mærkat" i "moderne funkisstil" med NU initialer, som kunne bruges på alle breve afsendt af udstillingsudvalget og andre involverede fra et år før udstillingens åbning for at implementere brandet: *"Bomærket arbejdede sig lidt efter lidt ind i folks bevidsthed, at det i væsentlig grad bidrog til udstillingens reklamemæssige succes"*, som det blev formuleret i evalueringen

af udstillingen, så det virkede åbenbart efter hensigten.[13]

Et halvt år før udstillingen åbnede, blev plakater og brochurer fordelt til målgrupperne. Forsiden på udstillingsbrochuren blev også tolket i evalueringen af udstillingen: En vikingesnække med udstillingslogoet på det udspilede sejl. I baggrunden et moderne funkis motiv: Udstillingens indgangsportal.[14] Motivet skulle symbolisere aktivitet og fart med henvisning til fortiden: Vikingerne tog ud til nye markeder for at opnå velstand og ære. Nu var det meningen, at nordjyderne skulle vinde udenbys markeder gennem NU. Historien blev brugt til at vise forventninger og anbefalinger for fremtiden i en fuldt professionel pressekampagne.

Selv de gamle huse, som skulle nedrives for at give plads til Vesterbro, blev brugt til reklame. Funktionalismen som stil gav et hidtil ikke set fokus på reklamen, fordi den blev en integreret del af bygningens arkitektoniske udtryk. Det kan fx ses i den iskiosk, som Vagnby designede til AMA (Aalborg Margarinefabrik), som havde form af et isbæger. Netop forbindelsen mellem funktionalisme og reklamer, der anvendte moderne typografi, sås også i såvel Turku som Stockholmsudstillingerne, hvor reklamer dominerede overfladerne i en kombination med neonlyseffekter.[15]

De funktionalistiske arkitekter arbejdede ikke med udsmykning gennem ornamenter eller bygningsdetaljer. Reklamen fungerede

Udsigt ud over udstillingsområdet

Foto: J.A.Kirkegaard (Aalborg Stadsarkiv)

som en integreret del af det rene formsprog og erstattede på sin vis ornamentet. Også i Stockholm var standenes udformning og reklameteksten integrerede. Eva Rudberg refererer i sin bog om Stockholmsudstillingen til inspirationen fra Bauhaus Bücher, hvor Herbert Bayer i 1924 havde publiceret skitser til kiosker og udstillingspavilloner, der var formet som det produkt, de promoverede fx en tobakskiosk med en cigaret som skorsten. Bayer blev leder af Bauhaus nye reklame- og trykkeriværksted i Dessau i 1925.[16] Vagnby var inspireret af internationale referencer og som pioner inden for reklame og kendt med avantgarde kunst, er der al mulighed for, at Bayer og Bauhaus var en del af hans inspirationskilder. Også i Carlo Odgårds private arkiv finder man tyske arkitekturtidsskrifter med reference til Bauhaus. Funktionalismen var et internationalt formsprog.

Udstillingens geometriske udformning

Udstillingsområdet blev præsenteret i 1932, og den endelige udstilling i 1933 synes at have fulgt de først publicerede planer. Placeringen var den gamle grusgrav på ca. 6000 m², hvor Nordjylland Kunstmuseum nu ligger, og planen var udført i et geometrisk formsprog, som den funktionalistiske idé foreskrev. Den besøgende blev modtaget af en portal, der bestod at tre minimalistiske tårne, som har stærk lighed med Alvar Aalto og Erik Bryggmans tårne fra udstillingen i Turku i 1929. De stod bare uden dekoration modsat tårnene i Turku, der var dækket af reklamer. Den eneste udsmykning var NU-flag på toppen og netop flag som dekoration var også et stærkt tema i Stockholmsudstillingen.

Aalborgtårnet var udstillingens vartegn, 50 m. højt med en restaurant på toppen og forbundet med udstillingen med den første rulletrappe i Jylland, udsmykket med rødt neon lys. *"Tårnet er en turistattraktion, men nordjyderne har intet imod, at man betragter det som et symbol"*, lød det i Udstillings-Avisen: Det skulle *"flænge alle de drivende skyer itu, der kunne tænke sig at formørke himlen over udstillingsarealet"* og endog *"sprede de økonomiske skyer, der for længe har ruget over landet."*[17] I udstillingens vejviser var tårnet placeret som den allersidste aktivitet, man anbefalede publikum at besøge på deres tur gennem udstillingen. Meningen var, at de skulle opleve udstillingen ovenfra og "have fuldt overblik", men først efter de havde set den i øjenhøjde.

Udstillingshallerne var konstrueret med en cirkelrund gård kaldet: Solgården. Hovedhallen var 2000 m² og blev bevaret til permanent

brug efter udstillingen. De tre mindre udstillingshaller var rektangler forskudt fra hinanden. Tilknyttet den største hal var en cirkulær pavillon, som turistsektionen havde sæde i. Arkitekterne legede endvidere med vand og lys effekter fx i Spejlsøen midt i anlægget. I evalueringsrapporten beklagede udstillingskomiteen sig over, at budgettet ikke havde tilladt en større eksperimenterende brug af neon[18], som var yderst moderne i tiden. Udstillingen blev en bragende succes. Den tiltrak 39.000 besøgende i åbningsperioden, der forløb fra 1. juni – 31. juli 1933.

NUs budskab

Udstillingens overordnede mål var som nævnt at bringe Aalborg over det døde punkt, man oplevede, at byen og landsdelen befandt sig i som konsekvens af 1930'ernes krise, samt en arbejdsløshed, som var højere end gennemsnitsniveauet i Danmark. Det konkrete mål blev således at skabe job NU og bringe troen på fremskridtet tilbage til nordjyderne.[19] Brugen af funktionalisme i udstillingsdesignet understregede den underliggende idé om modernitet og fremgang. Det ideologiske budskab passede fint med socialdemokraternes mål for byen, der som allerede nævnt var at skabe jobs for at reducere den økonomiske krises virkninger.

I udstillingens retorik blev optimismen introduceret som den drivende kraft for at komme ud af den økonomiske krise med det samme: NU. En cocktail af arbejde, produktivitet, optimisme og fremskridtstro var løsningen, her illustreret med et citat fra præsentationen af udstillingen:

"NU er ikke udslag af et Aalborg initiativ alene. NU er nordjydernes udfordring til det krisespøgelse, der huserer og fratager menneskenes børn modet på tilværelsen. NU er tegnet på, at NU skal den glade og lyse optimisme, troen på, at alle hjul atter snart vil komme i gang have lov til at herske".

Det blev selvbevidst fremført, at budskabet skulle spredes ud over Danmark, og den besøgende blev stærkt opfordret til selv at være aktiv, udfarende og genfinde troen på fremtiden. Slut med pessimismen og evindelig krisesnak. Meddelelsen blev fulgt op af ovenstående tolkning af Aalborgtårnet, som skulle sprede de økonomisk tunge skyer i krisetider.[20]

Udstillingsretorikken udtrykte en opfordring til både at handle som et medlem af en regional gruppe, som nordjyde, og som et individ for at ændre situation. De besøgende blev tiltalt som aktive mennesker, der

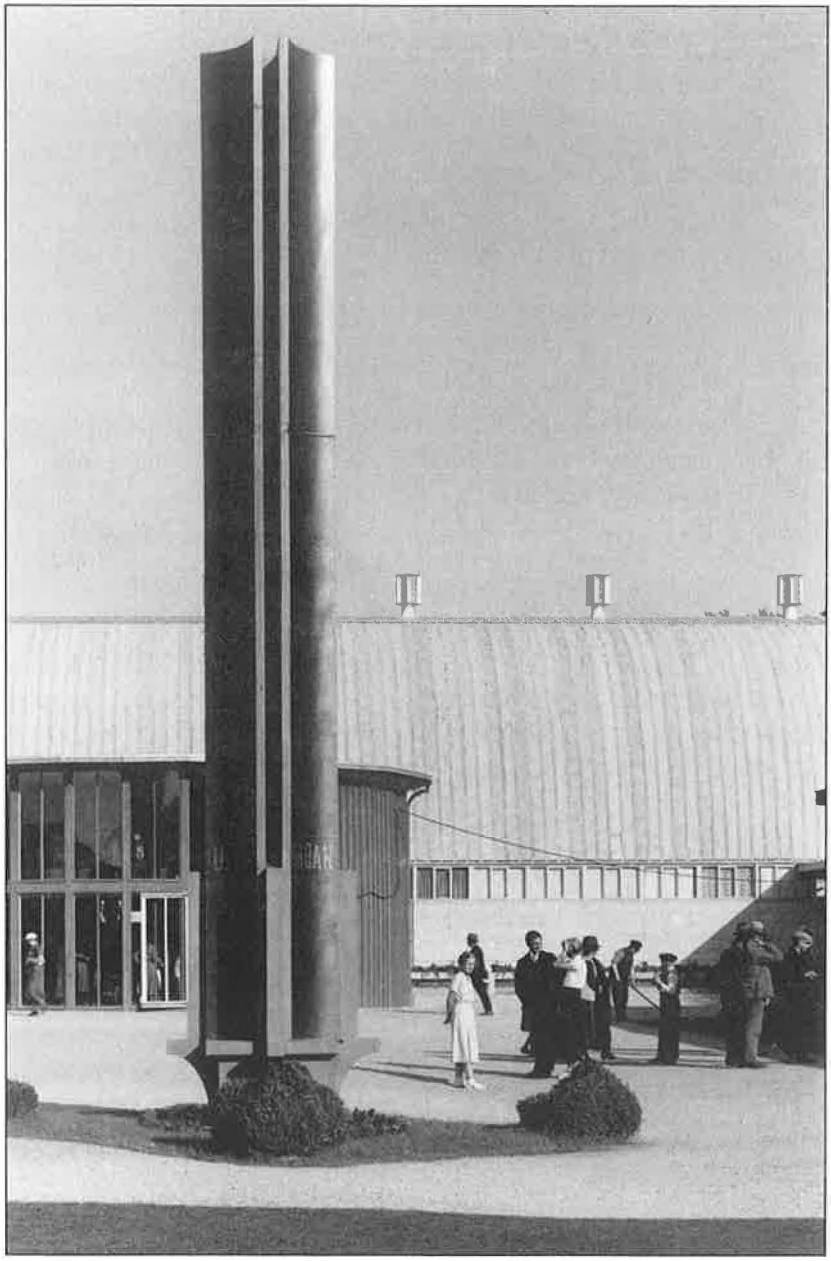

Indgangspartiets enkle 14 m. høje tårne formede en portal ved Hobrovej, der samtidig indeholdt billetkontorer.

Fotograf ukendt (Aalborg Stadsarkiv)

kunne udgøre en forskel, hvis de handlede. Initiativtagerne ønskede at styrke befolkningens selvbevidsthed og skabe en ny aktiv og moderne identitet. Her kan man også finde ligheder med brugen af sproget og måden at tale til de besøgende på som på Stockholmsudstillingen.[21]

Samtidig blev kodeord fra konstruktionen af en regional identitet brugt til at forstærke budskabet: *"Folk i Nordjylland er ikke passive!"* – *"Det er ikke en del af den regionale karakter"*. Budskaberne blev formuleret i bydeform. Den nationale og regionale ideologi var velkendt og blev bevidst brugt til at styrke budskabet. Samtidig blev det dog understreget, at udstillingen ikke var en "en selvstændighedsdemonstration", men det var vigtigt for arrangørerne at vise det øvrige land, at Nordjylland var "med i udviklingen".[22]

Et andet slogan var "Kend dig selv og bliv selv kendt", der i denne sammenhæng betød: Kend din historie og den vil hjælpe med at sælge dit produkt i nutid og fremtid. Det var hovedideen bag udstillingen af de nordjyske produkter. Jeg vender tilbage til sloganet.

Følg den røde tråd ind i fremtiden

På mange måder var Nordjysk Udstilling en traditionel udstilling af produkter. Firmaer fra især Nordjylland præsenterede deres produkter i udsmykkede stande eller ved udendørs arrangementer. Vagnby havde dog erfaret fra Stockholmsudstillingen, hvordan kombinationen af historie og kunst var i stand til at forstærke det kommercielle budskab. Udstillingen: "Svea Rike", hvor Sverige og svenskernes udvikling fra forhistorie til nutid (set som industrien) synes at have været hans inspiration til at strukturere udstillingerne i hallerne. I Svea Rike blev fremtidens industrielle Sverige visualiseret på baggrund af et historisk forløb på samme måde, som Vagnby viste udviklingen mod fremtiden i Nordjylland i NU's haller.[23] I interviews og udtalelser afslørede Vagnby ikke sine inspirationskilder. Tværtimod understregede han, at det var første gang nogen sinde, så vidt han vidste, at en udstilling blev struktureret følgende en udviklingslinje.[24] Selv det tidligere nævnte slogan "Kend dig selv og bliv selv kendt" havde Vagnby fundet i forfatteren, Ludvig (Lubbe) Nordströms introduktion til "Svea Rike". Senere i anden kampagne i Aalborg i 1939, hvor målet igen var at genvinde optimisme og selvtillid i de fortsatte dårlige tider med Anden Verdenskrig lurende om hjørnet, genbrugte han et andet slogan fra "Svea Rike": "Sæt ikke dit lys under en skæppe"[25], der dog også er en gammel talemåde, men brugen i en kampagne var altså set tidligere i Sverige.[26]

Som i "Svea Rike" blev gæsten guidet rundt i udstillingen ved bogstavelig talt at blive opfordret til at følge den røde tråd for at understrege, at den var baseret på en lineær udvikling, som det var nødvendigt at følge for at fange budskabet. Det var meningen, at man skridt for skridt skulle ende i fremtiden. Ideen blev gentaget og slået fast i programmet og i pressematerialet. Det blev beskrevet i Udstillings-Avisen på følgende måde: at man *"med hensyn til udstillingens ordning er gået frem efter et logisk-historisk grundlag. Der er intet hulter til bulter her".*

I Aalborg blev den lineære ide udstrakt til at gælde hele udstillingsområdet ikke blot indendørs udstillingerne som i Stockholm. Billeder fra NU viser, at der bogstavelig talt var ophængt et rødt tov gennem indendørs udstillingen. I "Svea Rike" bestod den røde tråd af en frise på væggen med en tekst skrevet af Ludvig Nordström, som opsummerede udstillingens ideer i et forførende og levende sprog, som Vagnby adopterede i teksterne til NU.[27]

I NU kunne ideen om udviklingen kun forstås, som arrangørerne ønskede det, hvis publikum bogstavelig talt fulgte den givne rute. Der var ikke plads for egne valg, hvis man ville forstå det rette budskab. Hele udstillingen var organiseret som en tur, hvor den besøgende startede med at blive oplyst gennem indendørs udstillingen, Ønskevillaen samt foredragshallen, herefter blev man underholdt i kunst og litteratur-sektionen. Til sidst var det meningen, at gæsten skulle hvile og spise i NURA, udstillingsrestauranten, og siden slå sig løs i forlystelsesparken i områdets udkant. I kampagnematerialet afslørede organisatorerne, at ideen med at kombinere underholdning, uddannelse, propaganda og reklame blev anset som en forudsætning for udstillingens forhåbentlige succes.

Nordjylland fra fortid til fremtid

Udstillingen i hallerne startede med et panorama, der viste forhistorien med mammutter og en introduktion til Nordjyllands geologiske og biologiske forudsætninger. Ideen bag opbygningen blev forklaret i udstillingsprogrammet: *"Historien skal binde en knude mellem fortid og fremtid, fra sten til stål som baggrund for udviklingen. Udstillingen skal være en kunstnerisk vandring gennem historiens arkiver."* Man så forhistorien som forudsætningen for produkterne, lige fra cement, Limfjordsøsters til snapsen. En historie, der havde bevæget sig fra "en primitiv begyndelse og vokset frem til det nuværende høje stade"[28], derfor blev den fortalt igennem udviklingen af teknologien fra sten-

alderen til nutiden (1930'erne), ståltiden. Ståltiden var illustreret af en kvinde i funktionalistiske omgivelser med en "teknofilm", der viste arbejdende tandhjul. Motivet var typisk og kunne genfindes i andre udstillinger og fremstillinger af det moderne liv i perioden, hvor kvinden blev tildelt rollen som bærer af udviklingen i mod det moderne samfund.[29] Hun var på samme tid husmor og på vej ud på arbejdsmarkedet med deraf følgende egen økonomisk status. Det gav hende en magtfuld rolle som på en gang forbruger og ansvarlig for hjemmet. Kvinden blev også dedikeret sin egen dag på NU, 30. juli, som blev den bedst besøgte temadag med godt 16.000 besøgende, sikkert godt hjulpet af, at udstillingslotteriet, hvor man kunne vinde et funktionalistisk hus (Ønskevillaen) eller en fiskerkutter, skulle udtrækkes samme dag.

Vagnby udviklede ideen videre i udstillingen NU 2 in Aalborg i sommeren 1936. NU 2, Bo Bedre var en 10 dages udstilling, der var planlagt sammen med Aalborg Husmoderforening på samme lokalitet som Nordjysk Udstilling. Livet i hjemmet var klart i fokus på denne udstilling, som det havde været på udstillingen i Esbjerg i august 1933. Målet var at introducere den moderne husmor til den nyeste viden inden for videnskab, økonomi, hygiejne, arvelære, sundhed, indretning, ernæring for at skabe et bedre, lykkeligt hjem for en sund familie.[30]

Propagandahuse i funktionalistisk stil

Udstillingen af firmaernes produkter var delt i temaer, som fulgte den historiske udvikling: Fiskeri (der blev set som den ældste form), fulgt af landbrug, håndværk, industri, pressen og til slut turisme. Herefter blev publikum ledt hen til ønskevillaen, en funktionalistisk villa, det var muligt at vinde i et lotteri, som var trækplaster i hele udstillingsperioden. Carlo Odgård havde tegnet villaen, der blev vundet af en arbejdsløs skrædder.

Villaen var i realistisk skala en udstilling i sig selv, der underviste publikum i, hvordan man byggede, indrettede og holdt have i funktionalistisk stil, som det var set på Bygge og Bolig udstillingen i København og i Stockholmsudstillingen i 1930, der viste et stort antal eksempler på lejligheder til forskellige gruppers behov. Bygge og Boligudstillingen senere i sommeren 1933 i Esbjerg havde netop sit fokus på denne udstillingsform, idet opdragelsen til det moderne liv i høj grad blev foretaget gennem fremvisningen af fem nybyggede fuldt møblerede funktionalistiske huse. Propagan-

dahuse blev de kaldt. I udstillingskataloget til Esbjerg udstillingen lagde Arne Sørensen ikke skjul på, at der var tale om huse, som skulle vise vejen for den ny byggestil og et moderne liv i den nye by Esbjerg.[31]

Husene i Esbjerg, Stockholm og Aalborg så vel som de indendørs panoramaer på NU og Stockholmsudstillingen er eksempler på, hvordan udstillingerne blev bygget op som autentiske miljøer. Idehistorikeren Anders Ekström har vist i en analyse af Stockholmsudstillingen i 1897, hvordan udstillingsformen falder sammen med metoder fra anskuelsespædagogikken, der blev introduceret o. 1900. Ideen var at undervisningen skulle baseres på eksempler: Ting og illustrationer snarere end tekster, så eleverne kunne lære gennem alle sanser. På den måde blev udstillingerne ideelle scener, hvor man kunne lære publikum ny måder at leve på.[32] Den svenske medieforsker Ylva Habel mener, at denne tilgang også kan overføres på 1930'ernes udstillinger, hvor den blev suppleret af endnu stærkere opfordringer til publikum om at interagere med udstillingen og transformere sig selv ind i moderniteten. Det var hensigten, at alle skulle tage den nye funktionalistiske livsstil til sig gennem de virkelighedstro eksempler.[33] NU er et godt eksempel på en udstilling, hvor der er en stærk gennemgående opfordring til publikum om at efterleve udstillingens budskaber.

Anmeldelsen af "Ønskevillaen" i *Arkitekten* er et eksempel på, hvordan den pædagogiske metode, der var baseret på virkelighedstro oplevelser, blev accepteret. Anmelderen H.E.L. bemærkede, at møblerne var blevet taget bort, da de besøgende havde ødelagt dem. Eftersom møblerne var flyttet, fandt anmelderen det svært, ja nærmest umuligt at tiltrække gæsterne til "den afklædte form af villaen", da den herefter kun præsenterede sig som "en type". Vurderingen var, at villaen kun var i stand til at tiltrække sig opmærksomhed, hvis publikum havde mulighed for at "trække skufferne ud og sidde i stolene" og med andre ord opleve huset med alle sanser.[34]

I Esbjerg udstillingen 1933, der var af kortere varighed, bibeholdt man indretningen, men gulvbelægningen måtte skiftes allerede efter udstillingens første weekend med 5000 besøgende, fordi den blev slidt op af succesen. Her nøjedes man ikke med at vise villaerne frem, men underviste også i den moderne stil. Således forelæste den surrealistiske maler Vilhelm Bjerke Petersen, der havde farvesat husene i stærke, klare farver, i moderne farvelære. Bjerke Petersen havde

studeret i Dessau hos Kandinsky og Klee, og her var der direkte inspiration fra Bauhaus.

Nordjysk Kunststævne og tivoli

Efter ønskevillaen var det meningen, at publikum skulle fortsætte hen til kunstafdelingen af NU, der var organiseret som et "kunststævne" eller en udstilling af tegninger, malerier og skulpturer, hvor kriteriet for udvælgelsen var, at motiver eller kunstnere skulle komme fra eller være flyttet til Nordjylland. Det betød, at stilen varierede fra romantik over realisme til abstrakt kunst. Her forlod man det moderne tema for at sætte fokus på at forstærke en regional identitet i Nordjylland gennem kunsten. I Esbjerg var det anderledes: I husene blev udelukkende vist moderne kunst af "unge rebeller", som avisen Vestkysten udtrykte det hånsk i en anmeldelse.[35]

Statsminister Stauning midt iblandt NU-gæster.
Fotograf ukendt (Aalborg Stadsarkiv)

Men kunstafdelingen i NU havde også et andet vigtigt budskab til publikum: Det blev hævdet, at det var nødvendigt at kombinere praktisk arbejde med kultur, så befolkningen ikke blev opslugt af materialisme og tilbagegang. I den lokale tilgang til fremskridtstankegangen

sås det som forudsætning for en god udvikling mod bedre forhold.

Når gæsterne blev udmattede af al den uddannelse og oplysning, fik de lov til at more sig i et tivoli i den allerfjerneste del af udstillingsområdet. Baggrunden for den fjerne placering var at understrege udstillingens seriøsitet.

Der var ikke nogen diskussion af, hvorvidt forlystelserne forstyrrede det overordnede koncept, som der var det i forbindelse med Stockholmsudstillingen. Her så planlægningskomiteen ikke med milde øjne på forlystelserne, da de mente det var unfair konkurrence over for de mere seriøse festligheder, på trods af at tivoliet også her var forvist også til en fjern del af udstillingsområdet.[36]

I front

NU var på mange måder også et socialdemokratisk projekt. Man kan tolke det således, når statsminister Stauning blev tildelt rollen som "konge" ved åbningsceremonien og ved særlig repræsentative begivenheder i udstillingsperioden, ligesom han lukkede udstillingen. Alt sammen i skøn forening med borgmester Jørgensen, sammen

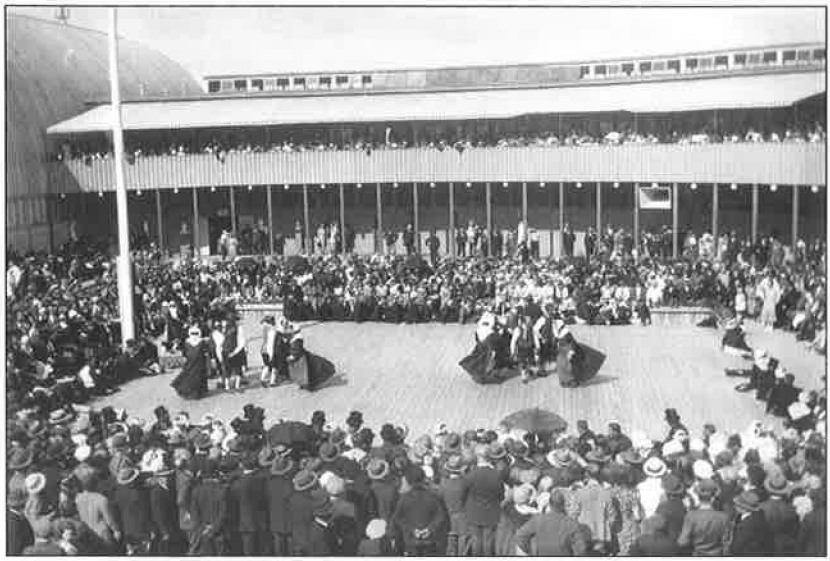

I løbet af udstillingen blev der holdt temadage, bl.a. for at fastholde publikums interesse. Folkedanserdagen, den 16.juli var en stor succes med 15.353 betalende gæster, kun overgået med 500 flere på Kvindernes Dag senere samme måned.

Foto: Aalborg Stadsarkiv

delte de positionen som første eller anden i talerækken. Formelt set var statsministeren også formand for udstillingens præsidium, der for uden ham selv bestod af landstingsmand Henrik Hauch (V), der var formand for Landstingets finansudvalg, præsident for Landbrugsrådet, samt formand for De samvirkende danske Landboforeninger. Landbruget var således tungt repræsenteret. Direktør Chr. H. Olesen fra De Danske Spritfabrikker repræsenterede industrien. Borgmester Marinus Jørgensen var formand for udstillingskomiteen. Stauning holdt for eksempel talen på "Chicagodag" 21. juni til de danske udvandrere på "Danmarksdag" på Verdensudstillingen. Det var også den første direkte radiotransmission mellem USA og Danmark. Her er det muligt at foretage en sammenligning med Stockholm, hvor kong Gustav Vs åbningstale var den allerførste lydoptagelse i radioen.[37]

Først midt i juli, den 13. juli, da det var bevist, at udstillingen var en succes, besøgte Chr. X og dronning Alexandrine udstillingen ledsaget af statsminister Stauning. Mønsteret ændrede sig i 1936 ved NU2. Her var et royalt besøg en del at attraktionerne, da arrangementskomiteen havde gjort et stort medie scoop ved at invitere kronprins Frederik og den brandny kronprinsesse Ingrid, han lige havde giftet sig med, til at åbne udstillingen. Ingrid spillede rollen som husmor nr. 1 i kongeriget og kunne ses som en rollemodel for alle landets husmødre.[38]

Modtagelsen af NU

I 1931 havde folk i Aalborg stillet sig foran byens første funktionalistiske hus, der blev opført på Vesterbro tegnet af Carlo Odgård, og udtrykt deres rædsel. De syntes, at det var grimt og var bekymrede for fremtiden. I 1933 var den moderne stil i højere grad accepteret som et nyt arkitektonisk formsprog også lokalt. En anden tolkning kunne være, at folk nu havde kulturelle kompetencer til at forstå stilen, de havde set den før, så den provokerede ikke mere. Ud fra læsning af kilder og avisreportager fremgår det, at folk var tiltrukket af udstillingen som et eventyr og af underholdningseffekten.[39] Den opdragende side af udstillingen kommenteres ikke. Når folk ser tilbage, er fornemmelsen, at udstillingen bragte optimisme til byen. De lokale statistikker taler også om et fald i arbejdsløsheden, så året var velvalgt.

Udstillingen blev også anmeldt i forskellige fagtidsskifter. Reaktionerne var overvejende positive.

Nyt Tidsskrift for Kunstindustri fandt den værd at besøge og endda

indtagende, men jublede ikke over brugen af funktionalisme. Tidsskriftet kaldte brugen: "Overfladefunktionalisme" og sammenlignede den med en udsmykket "neger". Sikkert inspireret af arkitekten Le Corbusier, der samme år karakteriserede den norske brug af funktionalisme med det samme udtryk. De norske arkitekter havde ikke fattet, at funktionalisme var mere end en stil, men en total transformation af samfundet og byplanlægningen.[40] Når man læser tankerne bag NU, er der ingen tvivl om, at Vagnby havde forstået, at det moderne udtryk som funktionalismen var et totalkoncept, og at udstillingsmediet var en mulighed for at påvirke det hele liv. I Esbjerg udstillingen var koblingen mellem arkitektur, udstilling og samfund helt gennemført og fremgik af udstillingskataloget. Den ene af initiativtagerne, Arne Sørensen, udgav netop i 1933 sine tanker i værket: *Funktionalisme og Samfund*, hvor der indgår et funtionalisme-politisk program i tre punkter, der inddrager økonomi, politik, organisation og æstetik, som *"en skønhedssans som har sin glæde i enkelte geometriske konstruktive forme, kubisme, enkelthed i frisure, klædedragt".*[41] I Stockholm havde progressive arkitekter i 1930 protesteret, da brugen af funktionalismen blev reduceret til ren stil under kælenavnet "funkis" i omtaler af udstillingen.

Inspiration og helt egen profil

Vagnby, Glahn og Odgårds tolkning af funktionalismen, som den ses i Nordjysk Udstilling, trækker på international inspiration samlet gennem rejser og referencelitteratur. Det tyder en sammenligning af centrale temaer i NU med andre af tidens udstillinger på, selv om der i samtiden ikke er direkte referencer i presseomtaler, interviews og programmateriale fra NU eller "indrømmelser" fra dem selv. De konkrete eksempler viser, hvordan udstillingerne Turku, 1929 og Stockholmsudstillingen, 1930 har influeret på udstillingsplanen, arkitekturen og tematisering af tanken om det moderne, set som udvikling og fremskridtstro som gennemgående temaer i udstillingstekster og opbygning. Den mindre udstilling i Esbjerg viser, hvordan lignende tanker fandt udtryk et andet sted i Danmark uden for København samme sommer. Selv om man i Aalborg havde blikket fast rettet mod fremtiden, trak man samtidig på historien i forsøget på at skabe en nordjysk identitet, både for indbyggerne, men også for de produkter, som udstillingen på traditionel vis søgte at markedsføre. Man kan med et nutidigt udtryk, kalde det et tidligt forsøg på en branding af varerne og af landsdelen gennem historien.

Også i tilgangen til publikum er der sammenfald mellem Stockholmsudstillingen, NU og Esbjerg udstillingen. På et overordnet plan havde udstillingen til hensigt til at "opdrage" eller uddanne gæsten til det moderne liv gennem udstillingstekster, modeller i virkelig størrelse og panoramaer samt selve valget af den funktionalistiske stil.

Samtidig har Nordjysk Udstilling sin helt egen profil i satsningen på det regionale og den stærke intention om at være et redskab, der gennem kultur og ideer kunne trække Nordjylland ud af 1930'ernes økonomiske krise på lige fod sammen med andre politiske tiltag.

Interessant er det også, at der bag udstillingen var et bredt samarbejde mellem mange parter: Byrådet, kommunen, forretningslivet, byens foreninger, der alle støttede udstillingens idé og udformning. Der var stor enighed om allerede 31. juli 1933, da udstillingen lukkede og inden dansen gik til de små timer, at Nordjysk Udstilling havde været "et strålende afsnit i Aalborgs historie".[42]

Bente Jensen
Arkivar Aalborg Stadsarkiv

Noter

1. Se: Jensen, Bente: *Moderne Gennembrud i Aalborg i 1930erne, Aalborgbogen*, Aalborg 2003.
2. I følge *20rnes og 30rnes byplanhistorie, Aalborg Stadsarkiv Byplanhistoriske Noter 10*, Dansk Byplanslaboratorium, 1986, fulgte udviklingen i Aalborg fulgte den generelle retning i resten af Danmark.
3. Christensen, Per Bo og Topholm, Jens, Aalborg under stilstand og fremgang fra 1814 - 1970, *Aalborgs Historie 5*, 1990.
4. *Aalborg Stiftstidende*, 1. juni, 1933
5. Nordjysk Udstilling 1933 er tidligere blevet behandlet i som en del af de moderne fremskridt i Aalborg i 1930erne i: Jensen, Bente. bid. 2003, udstillingsarkitekturen er beskrevet i Smith, Claus M. og Iversen, Erik, *Funkis: Det nordjyske gennembrud*, 2003. En tolkning af udstillingen med vægt på dens referencer til moderniteten er foretaget i Jensen, Bente, The North Jutland Exhibition, 1933. An Example of Modern Advances in Aalborg in the 1930s, s. 93-116 i *Modernism and Rationalization*, Aalborg 2007.
6. Habel, Ylva: *Modern Media, modern audiences, mass media and social engineering in the 1930s Swedish welfare state*, 2002, Habel, Ylva; *Så är Sveriges folk ett folk av is og sol*, katalog fra udstillingen, Svenske hjerter 2004, Moderna museet: web version: http://www.modernamuseet.com/v4/templates/template3.asp?id=2366&bhcp=1 , Ekström, Anders, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Nordiska museet, Stockholm 1994, Houltz, Anders: *Teknikens tempel: Modernitet och industriarv på Göteborgsutställningen* 1923, 2003 and Alzén, Annika, Fremtidstro i Svea Rike. Historia och framtid på Stocholmsutställningen 1930 p. 11- 46 f. in: *Museer och framtidstro*, Palmquist, Lennart og Beckman, Svante, Stockholm 2003.
7. Weilbachs Kunstner Leksikon, 1994
8. I følge Hansen, H.C. og Christensen, A., *En beretning om Nordjysk Udstilling i Aalborg 1933* p. 1
9. *Modernismens huse*, Bygningskulturens Dag, Kulturarvstyrelsen 2005, p. 7 f. webversion: http://www.kulturarv.dk/tjenester/publikationer/emneopdelt/bygninger/aarshefte/2005/modernismens_huse.pdf
10. Floris, Lene, *Bedre Byggeskik, bevægelse og bygning*, Holbæk 2005.
11. Udstillingen præsenteres i Dragsbro, Peter, Bygge og Boligudstillingen i Esbjerg 1933, p. 5-18, *Mark og Montre, fra Sydvestjyske Museer*, 1985, findes i webversion med kildemateriale på http://www.digitaldanmarkshistorie.dk/filer/Peter%20Dragsbo%20om%20boligudstillingen%201933.doc
12. Habel, Ylva, ibid, p. 35.
13. *En beretning om Nordjysk Udstilling i Aalborg 1933*, p. 4
14. *En beretning om Nordjysk Udstilling i Aalborg 1933* p. 60
15. Rudberg, Eva, *Stockholmsutställningen 1930: Modernismens Genombrott i Svensk Arkitektur*, 1999, p. 79 f.
16. Herbert Bayer og Bauhaus: http://www.bauhaus.de/bauhaus1919/biographien/biographie_bayer.htm, Bauhaus-archiv und Museum für Gestaltung. Website.

17. Udstillings-Avis, juni-juli 1933, p. 1
18. *En beretning om Nordjysk Udstilling i Aalborg 1933.*
19. *Beretning fra Nordjysk Udstilling i Aalborg 1933,* samt udstillingsprogrammer og omtale
20. Citat fra Udstillings-Avis, juni-juli 1933, p. 1
21. Alzén, Annika, Framtidstro i Svea Rike, p. 27.
22. Udstillings-Avis, juni – juli 1933, p. 1
23. Alzén, Annika, ibid., p. 15.
24. Aalborg Stiftstidende, 1. juni, 1933, Udstillingsnummer
25. Rudberg, Eva, ibid., p. 137 og Alzén, Annika, ibid., p. 27
26. Kampagnen er behandlet i Jensen, Bente, ibid., p. 129 f.
27. Alzén, Annika, ibid., p. 21 f.
28. Nordjysk Udstilling, 1933, kampagnemateriale, s. 4
29. Habel, Ylva, ibid., p. 223 f.
30. NU 2, Jensenm, Bente, ibid., p. 53 f. Materiale og fotos fra udstillingen har været forvekslet med NU I 1933, eftersom udstillingen var glemt. NU blev fulgt i 1938 af den internationale udstilling "Mor og Barn", som havde et lignende budskab.
31. Se kilder til Esbjerg udstillingen, bla. Udstillingskataloget, som henvises til her, http://www.digitaldanmarkshistorie.dk/Kilder-bolig.htm
32. Ekström, Anders, ibid.
33. Habel, Ylva, ibid., p. 31.
34. N.U., Nordjysk Udstilling v. H.E.L. *Arkitekten* XXXV 1933, p. 133 -134
35. Dragsbo, Peter, ibid., webudgave p 8
36. Habel, Ylva, ibid. p. 35.
37. Habel, Ylva, ibid. p 36
38. Udstillingen er behandlet i: Jensen, Bente, ibid., p. 53 f.
39. A 3377, erindringer og avisdækning.
40. Hals, Anne E. Fra idealisme til realisme – endrede syn på bolig planleggning 1932-36, s. 52 – 60 in: *Boligmiljøer i mellomkrigstiden*, red Bing, Morten and Johnsen, Espen, Norsk Folkmuseum 1998
41. Citeret efter Dragsbo, P, ibid., webudgave p. 4.
42. En beretning fra Nordjysk Udstilling 1933, p. 91

Peder Nielsen - en beretning fra Als i sidste halvdel af det 19. århundrede

Af Sigfred Stehr Nielsen
v. Erik Nielsen

Min far, Sigfred Stehr Nielsen, blev født 1901 i Smidie ved Lille Vildmose mellem Bælum og Kongerslev i Himmerland som søn af enelærer Peder Nielsen. Sigfred Stehr Nielsen blev som ung ansat som trafikelev ved DSB i Sulsted, i 1920 flyttede han til Sønderjylland, hvor han oplevede genforeningsåret, først var han i Vester Sottrup, senere kom han til Sønderborg, Sommersted og Bredebro. De fleste mennesker holder af den egn, hvor de er født og opvokset, sådan havde han det også, og hvert år så han med glæde og forventning hen til en tur til Himmerland med besøg hos bekendte på sin hjemegn. Det glædede han sig meget til, og når han kom hjem fortalte han igen og igen om Himmerland. Blandt hans efterladte papirer fandt jeg denne beretning, som han havde skrevet om sin far.

Peder Nielsen – barndomsår i Als

Peder Nielsen fødtes i Als by den 10. marts 1862, hvor hans forældre boede i et lille stråtækt bindingsværkshus med tilbygget lade, hvori der tillige var indrettet snedkerværksted. Huset ligger på venstre hånd, når man ad Skelundvejen kommer lidt ind i byen (tilhører i 1951 A. Hald). Hans far var snedker Niels Pedersen, der foruden snedkeriet drev en lille jordlod beliggende vesten for byen, nedenfor Ravnbjerg. Snedker Niels Pedersen stammede på mødrene side fra en meget gammel himmerlandsslægt, idet hans mor, Maren Nielsdatter, var født Frost, den gennem mange generationer bekendte musikerslægt. Peder Nielsens mor, født Anne Marie Laursen, kom som ung pige til Als fra Kjelstrup i Ove sogn som husbestyrerinde for sin broder lærer Laursen (senere Lauridsen), men hun var født i Klinterup by i Røgen sogn ved Hammel, hvorfra hun i 14 års alderen måtte ud blandt fremmede for at tjene til sit ophold, da hun tidligt blev forældreløs.

Allerede fra barndommen røbede Peder Nielsen gode pædagogiske evner, selv om han flittigt bistod sin mor med at passe det lille landbrug, når hans far ofte i længere tid var borte fra hjemmet, især hvis der forestod et større snedker- og tømrerarbejde på fjernliggende gårde, da tillod tiden ikke en milelang fodtur til og fra arbejdsstedet

hver dag. Den lille Peder var klein og spinkel som sin mor, måske derfor gik hans interesse ikke i retning af snedkerfaget, thi på den tid krævede dette stærke kræfter og slid, da næsten alt tømmer og meget træværk skulle oparbejdes fra grunden af, især skulle der hænges i, når han sammen med sin mor skulle give et nap med at trække klovsaven gennem de svære egeplanker.

Som årene gik, blev det dog mere og mere klart, at Peder interesserede sig for det boglige. Læselysten, som han var, slugte han alle de bøger, han fik fat i, både alvorlige og muntre, hans hjem var, om end ikke religiøst præget, så dog alvorligt og kristeligt, ligesom hans far var total afholdende.

Det var en begivenhed i det lille snedkerhjem, når der kom en omvandrende "geselle" og fik arbejde. Ofte var det fremmede fugle fra fjerne sydlige lande, og da forholdene i datidens håndværkerhjem var meget patriakalske, hvor svende og læredrenge både fik kost og logi hos mester, hændte det ofte i de lange vinteraftener, at de fremmede svende underholdt familien med spændende beretninger fra vandrelivet, og Peder var en opmærksom og ivrig tilhører.

Han holdt meget af at genfortælle det, han havde hørt og læst, desuden fik han gennem svendene og for resten også ved lidt længere læsning hos præsten kendskab til fremmede sprog.

En af de første bøger, han kunne begynde at oversætte, var eventyret om bjergånden Rybesal. Peders fætter, Jens Andersen fra Mosegården i Skelund, kunne senere fortælle, hvorledes Peder, når han var hjemme i ferierne fra seminariet og tilbragte en tid hos sin faster på Mosegården, underholdt ham med beretningerne om Rybesals mærkelige færden i Harzens bjerge og byer, og om den sjældne evne Peder havde til at samle børnenes opmærksomhed om sig. Kirkelivet og det religiøse lå ikke for ham, selv om han gik lige så meget op i religionsundervisningen som i de øvrige skolefag, men dette skyldes måske datidens skoleundervisning, der lagde overvejende vægt på religion.

Det var ikke degnens og kirkesangerens vej, han ville.

Det bedste for ham var, når han sammen med broderen Sigfred og søsteren Sine kunne lege skole. I lang tid kunne han holde deres opmærksomhed fangen, med et stykke kridt kunne han tegne de mærkeligste figurer på trappestenen ved forældrenes hus, eller holde et helt foredrag om et potteskårs oprindelse og tilblivelse. Engang gik han så ivrigt op i rollen, at han faldt på trappen og skar sig i panden med et skår af en krukke, herved fik han et ar, der fulgte ham hele livet igennem. – Hans to søskende døde allerede som børn med kort

tids mellemrum, Sine blev syg, men hvad sygdommen var, blev ingen rigtig klar over, selv om man mente, det var tæring (tuberkulose), og Sigfred døde sandsynligvis af følgerne efter et fald i sin onkels lade i Buddum.

Fra den tid fik han lidt svært ved at slutte sig til andre børn og være på lige fod med dem. Derimod kunne hans evner til at lære fra sig ofte udfolde sig og få dem til at lytte, dette gav sig ofte udslag i, at han blev betragtet som lidt ældre end sine jævnaldrende, men alligevel som en god, hjælpende kammerat, thi dominerende overlegenhed lå ikke for ham.

Med iver og lyst begyndte han skolegangen hos sin onkel, lærer Laursen. – Denne, der var af den gamle skole, kunne dog godt se, at den lille Peder forlangte noget mere af en skoleundervisning, end det, der dengang var gængs på landet. Vel var lærer Laursen ikke en af de såkaldte træskopædagoger, for hvem skoleloddens trivsel, stokken og katekismus-terperi var det eneste saliggørende, men skolejordens drift var en del af lærerens løn, og han kunne ikke overkomme både den og skolen alene, altså måtte børnene hjælpe til. Når han om morgenen i sin lange kittel havde trukket sine to køer på græs og kom tilbage til skolehuset, kunne det hænde, at han kaldte børnene sammen og bad dem følge med ud i kartoffelageren for at hyppe og luge, men undervisningen stod ikke stille af den grund, han fortalte og citerede om apostlenes færden og lære i den frugtbare Jordans dal – med et årvågent blik fulgte han samtidig børnenes gøren og laden, større irettesættelse var sjælden nødvendig, thi han tilgav gerne dem, der lyttede mere end de lugede, og til de førnævnte hørte hans nevø, Peder. En særlig varm dag kom Laursen til at se over mod køerne, så holdt han inde med sin katekiseren og råbte: "Fortsæt, Peder, A skal over i toften, den bette brogede bisser!" og Peder fortsatte, hvor onkelen slap, men der var ingen, der lugede – de lyttede alle uden at lave spilopper.

Ved Kattegat

Når skolen og hjemmets pligter var til side, havde drengene i Als en stor og vid tumleplads, hvor de kunne tilbringe deres fritid, der var de vidtstrakte engdrag ud mod Mariager fjord og havbakkerne med stejle skrænter ud mod det åbne hav. Om vinteren susede slæderne ned ad de sneklædte skråninger, eller drengene skred på is med deres jernbeslåede træsko ud over engene, som åen havde sat under vand. De store drenge drog ofte til havs for at pilke torsk, når Kattegat

lagde til med is i strenge frostvintre. Så langt øjet rakte, var det som bølgerne var stivnet i høje toppede kamme, det var en spændende, men ikke ufarlig sport for en rask dreng at klatre hen over det ujævne hav. Den lille Peder eller Pier, som han i daglig tale kaldtes, fulgte troligt med på fisketurene. Nysgerrige og gysende satte drengene sig overskrævs på de frosne kamme, pillede hul på den øverste tynde is og kiggede ned til det skvulpende dybe vand, der til tider vuggede med den seje havis som med et skibsdæk.

Mere end én gang hændte det i hans barndom, at et skib strandede i vinterstormene, og vraget lå indefrosset i lange tider. Således den norske skonnert, "Håbet" fra Tvedesand, der strandede en nat i et forrygende vejr, og de overlevende, forkomne stakler havde bjerget sig gennem is og sø ind til land og op til Als Nørregård, hvor de fik beboerne vækket.

Peder kunne siden med sin livlige fantasi fortælle om, hvorledes nordmændene kom ind i gården, og gårdejeren den gamle Bus, kaldet Gammel-Busen, råbte ud i snestormen: "Hvem er det, hvad vil I?" og en tiliset sammensunken skikkelse svarede med en hæs røst i et klingende mål:" Det er kaptajn Olesen fra Tvedesand i Norge, vi er forliste norske sjømenn."

Peder var senere med de andre drenge med ved strandauktionen, hvor de morede sig over de norske søfolk, der sagde du til rettens betjente. – Da skriveren fra Terndrup med sine protokoller skulle balancere over en planke, der var lagt over en våge til skibet, virrede han lidt ærgerligt ad en matros, der ville hjælpe ham, da matrosen råbte: "Ræk mig din hånd du". Resultatet blev at skriveren plumpede i vågen til stor fornøjelse for drengene, der dog var med til at hjælpe ham op.

Om sommeren pjaskede Peder hjemmevant ved stranden og sejlede i en fladbundet kåg over den lavvandede forstrand, der strakte sig et langt stykke ud, og det var en sport for drengene at se, hvem der turde springe ud fra kågen og svømme ud mod dybet, hvor vandet havde den grønne farve over revlerne.

Engang, da der var fralandsvind, havde Peder nær oplevet sin sidste sejlads, thi vinden tog kågen og førte den ud mod bundgarnene, og skønt de var flere drenge om bord, kunne de ikke tvinge kågen ind igen, hverken med årer eller stager, de drev længere og længere til søs. Blæsten tog til, og havet rejste sig. Bølgerne slog ind i båden, hvor fortvivlede drenge forsøgte at øse med deres huer. Havde ikke en årvågen fisker, der tjærede garn inde under bakkerne

fået øje på dem og med stort besvær fået en båd under sejl og var gået til havs for at bjærge dem ind, ville det være gået grueligt galt. Knap så farligt var fiskeriet med glip efter ål eller flynderprikning, men det var et liv for en rask dreng og gav et kærkomment bidrag til husholdningen. Peder lærte begge dele til gavns, og efter endt fiskeri kunne han sidde andægtigt og lytte til de gamle fiskeres fortællinger om spændende ture til havs og om oplevelser som matroser i deres unge dage på fremmede have og i fjerne havne. Især den gamle Kræn Vest kunne sætte drengenes fantasi i bevægelse, når han fortalte om sine farter i den engelske koffardi-flåde. Især var der én begivenhed, som Peder mange år efter, da han var blevet lærer i folkeskolen, holdt af at fortælle sine elever, og som fik dem til at lytte i åndeløs spænding: Det var, da Kræn Vest på en tur til København med fisk ved juletid forliste på hjemturen med sin kvase inde under Anholt, og i åben jolle med sin søsyge hjælper alene styrede båden over det oprørte hav og bjærgede dem begge i land ved Fornæs Rev på Djurslands kyst.

Far kunne huske, hvordan Kræn Vest som ung fisker, lige hjemkommen fra langfart, engang gik om bord i en svensk bark, der lå til anker ved Als Odde med tømmer, entrede op i stortoppen og stod på hoved på fløjknappen.

"Rold Jørgen"

Sognepræsten havde ofte ved sine eksaminer i skolen lagt mærke til den begavede dreng og siden ved konfirmationsforberedelserne fået bekræftet sin antagelse, at Peder var født til at blive lærer. Efter veloverstået konfirmation så han gerne, at drengen kom til ham i præstegården og fik lidt privatundervisning. Også lærer Lauridsen gav Peder den støtte, han kunne, ligesom han havde stor hjælp af drengen ved undervisning af vanskelige børn.

Især var der en dreng, et forældreløst plejebarn, fra et hjem på Als Hede, Niels Jørgen, senere kaldet Rold Jørgen, og efterhånden kendt over det meste af Himmerland som én af de originaler, som datiden var så rig på. Det var ikke altid, at Peder var lige begejstret for at skulle stave et stykke igennem i den lille katekismus sammen med Niels Jørgen, når denne, der var lille af vækst, lavpandet med små skulende øjne og kartoffelnæse, snøvlende snakkede højt for at gentage det, der blev læst op af bogen. Det var ikke så meget Niels Jørgens mangel på begavelse, der gjorde, at han var vanskelig, men derimod hans hæmningsløse optræden. Således blev hans mellemmads-tejne

låst, inden han tog hjemmefra, og først åbnet under frokostpausen i skolen med en nøgle, der var i lærerens varetægt, idet man ellers kunne være sikker på, at maden blev spist, inden han nåede skolen om morgenen. I øvrigt var man af samme grund sikker på, at han ikke skulkede fra skolen.

Da Peder var i besiddelse af en ikke ringe sans for humor, samlede han en del optegnelser i tidens løb om Rold Jørgens meriter, om end disse ikke altid var helt uskyldige løjer. Hvem der ikke kendte Rold Jørgen kunne gerne tro, at Peders optegnelser var en efterligning af den berømte amerikaner Mark Twains beretninger. Således kom Rold Jørgen, da han var på vej til skole og passerede én af udflyttergårdene, i snak med aftægtsmanden, der gik og røgtede svin i et afsides liggende udhus.

"Tror du", snøvlede drengen," at Kristus var en konge?". "Ja. Selvfølgelig tror jeg på Kristus", svarede manden," men hvad kommer det dig ved?". "Jeg spørger endnu en gang, om du tror, han var konge?". "Vil du nu se, at komme af sted til skole, dreng, eller skal jeg lære dig", råbte manden, der var ved at blive vred. Så smækkede Rold Jørgen husets eneste dør i og satte haspen på udvendig. Derefter hentede han en død kat, som han havde fundet ved møddingen og fæstnede den med et par søm uden på døren.

Næste dag forelå der en alvorlig klage i skolen over Rold Jørgens opførsel, da aftægtsmanden først var blevet befriet fra fangenskab langt hen på dagen.

En anden gang kom han ind på værkstedet til Peders far og spurgte, om han havde set storken. "Hvad er det for sludder, du nu render med, dreng", sagde Niels Pedersen og fortsatte med sit arbejde. "Sikken et næb", udbrød Rold Jørgen lidt efter og stod og klaprede med en flunkende ny tommestok, som han havde brækket midt over uden tanke for ødelæggelse af et kostbart stykke værktøj.

Den groveste skarnsstreg, der også satte en stopper for lektiehjælpen i skolen, var dog Rold Jørgens opførsel over for en nabo til skolen. – Da han havde lang vej til skole, var det ordnet således, at han i dårligt vejr kunne holde til hos vedkommende nabo og få tøjet tørret og få lidt forplejning.

En dag, han opholdt sig der, fik familien besøg af præstefruen, og mens denne sad og passiarede med husmoderen lige indenfor et af de små lave vinduer ud mod husets baghave og lejlighedsvis så ud gennem ruderne, gav hun pludselig et højt skrig fra sig og udbrød: "Hvad er dog det for et ansigt?" Da manden i huset kom til, var synet

forsvundet lige så hurtigt, som det var kommet. En nærmere undersøgelse gav til resultat, at det var Rold Jørgen, der havde været henne på møddingen i et større nødvendigt ærinde, og uden at tage bukserne op var kravlet ind under vinduerne, og derefter havde han vendt bagdelen op mod ruden for at overraske præstefruen, der tidligere havde haft ham i kikkerten for dårlig opførsel.

Hermed gled Rold Jørgen indtil videre ud af Peders horisont. Mange år efter hændte det, at en lille mand kom sjokkende ind i Smidie skole og snøvlende spurgte, om lærer Nielsen var hjemme. "Mit navn er maskinmester Jørgensen fra Amerika", præsenterede han sig. – Det var Rold Jørgen, og han havde virkelig været i Staterne. (Min far fortalte, at han blandt andet havde været holdt tilbage af indianerne).

Højskole

Et halvt årstid efter konfirmationen blev det besluttet i et familieråd, at Peder skulle til bog, som det hed, for at gå lærervejen. Det var en højtidelig stund i det lille snedkerhjem den aften, hvor lærer Lauridsen også var til stede. – Den alvorlige, men af sind godheden selv, Niels Pedersen så spørgende hen på sin hustru, der flittig og stræbsom, som hun var, sad ved sin ten, da lærer Lauridsen havde omtalt bekostningerne for forældrene. "Vi kommer vel nok over det, hvis du kan blive ved med at holde sliddet ud", mente Anne Marie. "Ja, hvis han har lyst, så skal han ikke holdes tilbage, og med Guds hjælp kommer vi nok over det, selv om der er mange, der råder mig fra det, fordi det bliver for dyrt", sagde Niels Pedersen og henvendt til lærer Lauridsen, "Vi stoler på, at hans gode evner og flid vil forkorte læsetiden en del". Lærer Lauridsen bekræftede dette, og så var beslutningen taget. Men før seminariet skulle Peder en tur på højskole, og det blev så samtidig bestemt, at han i det kommende vinterhalvår skulle frekventere Skelund højskole.

Højskoleopholdet blev i flere henseender frugtbringende for den unge Nielsen, som vi herefter hører ham benævnt, ikke alene rent undervisningsmæssigt, men han blev især påvirket af højskolens tanker og ideer i den jævne folkeoplysnings tjeneste, og han mødte en forventningsfuld moden ungdom, der begejstret gik højskolen i møde og var besjælet af det nye, der skulle føre Danmarks landboungdom frem mod en kommende produktionskrævende tid. Han traf bl.a. sammen med den senere kendte kvægopdrætter og andelsmand Chr. Søndergaard fra Smidie, og der opstod et venskab mellem dem, der varede livet igennem. Under højskoleopholdet boede han hos sin

faster og onkel, der dengang boede i Skelund by, hvor deres gård lå sydøst i byen – først langt senere blev den flyttet til den nuværende plads i Mosekæret neden for Bratbjerg under navn af Mosegården. - Hans Chr. Andersen, Peders onkel, der var en stræbsom og sparsommelig mand, holdt af at se højskolens ungdom hos sig, især da han selv var stærkt påvirket af Grundtvig. Peder havde meget udbytte af at omgås denne nøjsomme, men i enhver henseende retfærdige og retlinede mand.

Efter højskoleopholdet i Skelund søgte Nielsen optagelse på Jelling seminarium, og han tiltrådte undervisningen her foråret 1879. Men efter at grundskolen her var overstået, og man påbegyndte den egentlige seminarieundervisning, forekom undervisningen her ham ret tung og svært fordøjelig, og som han selv udtrykte det, var det et udpræget degneseminarium, netop det, han ikke havde tænkt sig. De gode minder, han havde herfra, indskrænker sig til ekskursionerne ud i den store vilde hede, som deltager i elevernes skytteforening. Humor og livsglæde i undervisningen var ukendte begreber.

Der blev således engang stor opstandelse, da Nielsen sammen med et par kammerater, heriblandt den senere lærer Jeppe Hansen fra Skelund, forud for en zoologitime havde anbragt et fuglehoved på en kattekrop blandt samlingens udstoppede dyr.

Ej heller syntes Nielsen, at hans gode anlæg for pædagogisk tegning blev fremmet eller påskønnet synderligt gennem undervisningen her. Rejsen til og fra Jelling var lang og besværlig, således fortæller Nielsen, at han på en juleferie efter mange vanskeligheder kom til Vejle med dagvognen og derfra med toget til Hobro, og herfra måtte han i en forrygende snestorm gå den fire og halv mil lange vej til Als.

Seminarist i København

Da eksamen var overstået i Jelling, rejste Nielsen efter sommerferien i 1880 til Blaagaards seminarium i København, hvor Tang den ældre var seminarieforstander. Årsagen, til at han søgte København, var nok mest den ikke særlig gode karakter, han fik i Jelling, idet han skønt kundskabsrig, flittig og begavet var meget nervøs.

Hovedstadens pulveriserende liv øvede en vis tiltrækning på den unge seminarist, men i øvrigt lagde seminarieundervisningen selvsagt beslag på det meste af hans tid. Han lagde især vægt på følgende fag: religion, praktisk færdighed, sproglære og litteraturkundskab samt udarbejdelse i modersmålet, i hvilke fag forstander Tang var en

glimrende docent, men af seminarietimerne, som han senere yndede at mindes, var timerne hos gamle landinspektør Andersen, der underviste i tegning med sin uadskillelige ledsager, den lange pibe. Der blev selvsagt ikke megen tid til at se på byen, som man siger, men en enkelt gang kom Nielsen sammen med et par kolleger ind i den store danserestaurant Kæden, hvor femøresdansen foregik, og det var mange penge dengang.

En stor og stærk dørvogter, populært kaldet udsmider, dirigerede, når dansen var slut: "Denne vej med femøren, mine herrer", og vippede med tommelfingeren i retning mod kassen. Nielsen gjorde sin entre, just som en slagtersvend med den rundpulede hat i nakken og pigen om livet ønskede kredit til den næste svingom og i den anledning kom i klammeri med dørvogteren. Resultatet blev, at slagteren smed femøres-modtageren hen i hovedet på de indtrædende seminarister, hvorved disses lyst til yderligere besøg blev betydeligt formindsket.

På ferierejserne hjem til Als sejlede Nielsen med den lille hjuldamper "Jyden" til Ålborg, en tur, der krævede søstærke passagerer, for "Jyden" rullede om kap med bølgerne, og det siger en hel del, når Kattegat trækker i skjorteærmer. Turen fra Ålborg til Als foregik til fods, anden befordring kendtes ikke dengang for mindrebemidlede rejsende.

Når ferien var slut, og damperen med stor forsinkelse kom til København ud på natten, slæbte Nielsen af sted med sin velforsynede vadsæk proppet med fårelår og rullepølser til logiet, hvor han skulle finde en vægter til at lukke sig ind ad gadedøren, men det var ikke altid så lige en sag: først efter længere banken med dørhammeren lød der en rusten ølstemme henne fra en kælderhals, hvor vægteren havde taget sig en lille lur: "Hov, hov, ja nu kommer jaj".

Som sagt gav seminariestudiet ikke ret megen tid til at komme nærmere i berøring med livet i firsernes glade København, thi der var i alt 26 fag, der skulle gennemgås, hvoraf religion, praktik, dansk sprog- og litteraturkendskab samt skriftlig udarbejdelse i modersmålet selvsagt var de vigtigste, og disse fag var i øvrigt Nielsens hovedfag.

En del af eleverne boede på seminariet og var følgelig under et strengere opsyn end de, der boede i byen, og de skulle bl.a. være inden døre senest kl. 22. Nielsen fortæller, at en aften havde et par af eleverne fået lyst til en ekstra udgangstur, og da gadedøren var låst, skulle afgangen ske gennem et vindue mod gården, men da den ene af seminaristerne ikke havde en civil hat ved hånden – med semina-

Bælum-Solbjerg Sogneråd 1921-25. Peder Nielsen er nr.2 fra højre i forreste række.

risthuen gik det selvfølgelig ikke an at gå til nattefest – nappede han i skyndingen en bredskygget hat, der hang i gangen, og skønt hatten var flere numre for stor, var der ikke tid til at få nogen anden, og så drog han af sted med hatten nede om ørerne. Da man ankom til en dansesalon, udbrød hans kollega: "Er du tosset, det er forstanderens hat." I dansetumlen vakte selvsagt den alt for store hovedbeklædning opsigt, og den fik adskillige luftrejser rundt i lokalet til stor fornøjelse for balgæsterne. Men nu gik det hverken værre eller bedre, end at hatten midt i en fejende vuggevals forsvandt og ingensteds var at finde, da de skulle hjem. Efter nogen søgen blev seminaristerne omsider enige om at lade, som om hatten ikke havde eksisteret, da der egentlig ingen andre vidner var til "lånet", thi at bekende synden for forstanderen gik aldrig an.

Nu var Tang på den tid opstillet som Venstres folketingskandidat i Svendborgkredsen, og det traf sig, at én af hans vælgere havde været i hovedstaden samme dag, som seminaristernes hemmelige udgangstur foregik om aftenen. Det var der i og for sig heller ikke noget opsigtsvækkende i, hvis ikke der den næste dag havde indfundet sig en skikkelig fynbo på Blaagards seminarium og spurgt efter forstanderen. Tang, der nok kunne se, at manden var en del

oprørt, spurgte deltagende om, hvad der var til tjeneste, men uden at sige et ord tog manden en stor bredskygget hat frem og kylede den hen ad gulvet, og idet han vendte sig om for at gå, spyttede han efter den og hvislede mellem tænderne: "Føj for satan".

Den intetanende Tang fik vist aldrig sagens sammenhæng opklaret, og det ligger nært for at antage, at fynboen havde været inde i den omtalte dansesalon for at se på livet og herunder havde fået fat i den herreløse hat, som han kendte så godt fra vælgermøderne og til yderligere bekræftelse havde læst navnet Tang på svederemmen. Intet under at manden troede, at Tang havde mistet hatten under et ophold her, derfor var det, at den forargede vælger bogstavelig talt havde smidt hatten i hovedet på dens ejermand.

Eksamen

Nielsen rejste fra Blaagard 1882 og tog hjem til Als for at afvente indkaldelse til eksamen. – Og én af de sidste dage i marts modtog han en højtidelig skrivelse fra eksamenskommissionen, hvorefter det tillodes ham at underkaste sig 2. del, således at den skriftlige prøve kunne finde sted på Blågaards seminarium og den mundtlige prøve i Århus. Skrivelsen slutter med følgende befaling: Dernæst har De at erlægge den befalede eksamenskjendelse af 10 kr. inden udløbet af d. m. Den skriftlige eksamen fandt sted i dagene 1.-4. maj og omfattede fagene: regning, religion, frihånds- og projekttegning, udarbejdelse i modersmålet, geometrisk tegning, kateketisk disposition og pædagogik.

Derefter kunne han tage hjem til Als igen og forberede sig til det egentlige hovedslag, der skulle finde sted i Århus fra den 31. juli til den 3. august, hvor seminaristerne fra hele landet blev eksaminerede. De første begyndte den 15. juli og de sidste sluttede den 9. august. Aftenen før eksamen meldte han sig til alterdegn C. Madsen i Århus og fik opgivet eksaminationsstedet.

Eksamenskommissionens formand professor, skoledirektør i København, J.A.C. Holbech, var en streng herre, og Nielsen, der i forvejen var lidt nervøs anlagt, blev just ikke beroliget ved professorens tilstedeværelse. Det var også en god præstation at indstille sig til lærereksamen i 20-års alderen efter en seminarieundervisning på knap 3 år og uden anden undervisning end landsbyskolen og et kort højskoleophold.

Men Nielsen klarede skærene, dog måtte han senere tage eksamen

i sang og gymnastik. Gennemsnitskarakteren var, som det hed dengang, "Ej uduelig". Og så stod han den 3. august 1882 på banegården i Århus med sit eksamensbevis i lommen. Dette var et meget højtideligt dokument, stemplet til takst 1 krone og begyndende således:

"Jeg, undertegnede Jens Andreas Christian Holbech, Professor, Skoledirektør i København, Ridder af Dannebrog og Dannebrogsmand, Formand i den af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet i H.t. Lov af 25. Juli 1867 nedsatte Kommission for Skolelærereksamen, som er afholdt ifølge ovennævnte Lov og Ministeriets derom udgaaede Bekjendtgørelse, gør vitterligt:

At til denne Examen har indstillet sig i Aarhus i August dette Aar Hr. Peder Nielsen og ved samme ifølge nedenstaaende Liste over de ham meddelte Specialkarakterer erholdt Hovedkarakteren: Ej uduelig.

Karaktererne så således ud: Religionskundskab, praktisk færdighed, boglæsning med dansk sproglære og litteraturkundskab, udarbejdelse i modersmålet, gav hver: Godt+. Regning og naturlære hver: Temmelig Godt. Opdragelses og undervisningslære, skrivning, historie, geografi, matematik og naturhistorie, hver: Godt. Tegning: Temmelig Godt +.

Lærergerning

Nu rejste Nielsen ikke hjem til Als lige straks, han skulle en tur ud på Hammelegnen for at se til sin mors familie, bl.a. mosteren Abelone og fætteren Laust, der var udlært væver og boede i Røgen by, lige over for kirken.

Den 8. august blev hans kuffert sendt af sted fra Århus til Als, dvs. fragtbrevet lød på seminarist P. Nielsen, Als pr. Hadsund, jernbanestation Hobro. Kufferten vejede 105 pund og kostede 50 øre i fragt til Hobro.

Den første gang Nielsen skulle ud og virke som lærer efter eksamen var efter sommerferien 1882, han havde fået plads som huslærer hos den kendte forsker af almuemål, pastor H.F. Feilberg i Darum ved Ribe. Dette ophold hos folkloristen og sprogforskeren havde han et stort udbytte af, og det vakte hans interesse for den vestjyske befolknings sæder og skikke. Pastor Feilbergs børn var meget glade for Nielsen, og han har senere fortalt, hvorledes den senere professor Ludvig Casper Feilberg, der dengang var et par år gammel, holdt af at tumle sig med ham. Vinteren over opholdt Nielsen sig i Darum præstegård og han fortæller, at Sneum å gik over sine bredder og oversvømmede de lave engstrækninger ud mod Vadehavet, og at han løb på skøjter sammen med børnene over de store tilfrosne vidder.

Foråret 1884 blev han vikar ved Hjartemaalklit skole ved Thisted. Skolen lå dog nærmere Jammerbugten, en halv mils vej fra Thisted, og da undervisningen af de få børn ikke lagde beslag på mange timer daglig, foretog han ofte lange udflugter langs stranden, og det hændte, at han oplevede en stranding, hvor et stort sejlskib var prisgivet den mægtige brænding, og redningsbåden søgte at nå derud trods elementernes rasen.

Om efteråret 1884 rejste Nielsen til herregården Kaas ved Venø bugt i Limfjorden ved det yderste hjørne af Salling som huslærer hos godsejer E.C. Kallerup. Her vandt han hurtigt børnenes og forældrenes tillid, samvittighedsfuld og flink som han var Endvidere passede han foruden undervisningen godsejerens privat-korrespondence, men fik dog ved siden af tid til at interessere sig for Kaas' historie.

Senere kom Peder Nielsen så til Smidie, hvor han var lærer i mange år. Han var også en overgang medlem af Bælum-Solbjerg sogneråd som repræsentant for Socialdemokratiet. På fotografiet af sogneråd er han nummer to fra højre i forreste række.

Erik Nielsen
Pensioneret lærer, Løgumkloster

LITTERATUR OM HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

Udarbejdet af bibliotekar Tove Michelsen
Bibliotekets Lokalsamling – Aalborg Bibliotekerne
Tm-kultur@aalborg.dk - 9931 4332

Litteraturlisten dækker perioden medio 2006 – medio 2007, det er ikke en fuldstændig bibliografi, men en inspirationsliste. Hovedvægten er lagt på lokalhistorie, slægtshistorie, erindringer og romaner. Endvidere er medtaget lokalhistoriske årsskrifter og tidsskrifter, der stadig udkommer, og væsentlige internetkilder. På trods af strukturreform bibeholdes inddeling efter de nu gamle kommuner.

En detaljeret registrering af litteratur om Nordjyllands Amt findes i Nordjyllandsbasen – en database, der indeholder bøger, tidsskrifter og artikler. Det er her, man finder alle artiklerne fra de lokalhistoriske årbøger og tidsskrifter registreret. Herunder selvfølgelig også alle artikler fra samtlige årgange af "Fra Himmerland og Kjær Herred".

Nordjyllandsbasen findes på Aalborg Bibliotekernes hjemmeside, her findes også andre interessante links til lokalhistorie og slægtshistorie. Se www.aalborgbibliotekerne.dk/lokalt

Alle data fra Nordjyllandsbasen indgår i www.noks.dk - Nordjyllands Kulturhistoriske Søgebase. Her kan man samsøge mellem arkiver, biblioteker og museer i Nordjylland.

Region Nordjylland er den geografiske grænse for de publikationer, vi anskaffer til Bibliotekets Lokalsamling. Vi søger at skabe en komplet samling og vil derfor meget gerne have besked, hvis vi skulle have overset nogle udgivelser. Er en bog trykt hos bogtrykker, så kommer den via pligtaflevering på de nationale boglister, der finder vi den. Men er den ikke pligtafleveret, finder vi den kun, hvis nogen fortæller os om den.

NORDJYLLAND

Amtskrøniken / Henning Madsen, Henry Laursen. - [Aalborg]: Nordjyllands Amt

Bind 2: En fortælling om Nordjyllands Amtsråd fra 1986 til 1997. - 2006. - 247 sider

Birger Madsen, Agnete

Barnepiger og stripperdrenge: om børns arbejde i det danske industrisamfund / Agnete Birger Madsen. - Århus: Kvindemuseet i Danmark, 2006. - 112 sider

Indhold: Det store overblik; Små fabriksarbejdere; Arbejdsdrenge, lærlinge og lillepiger; Børn på C.W. Obels tobaksfabrik; Børn på Elvirasminde; Børn på teglværker; Bypiger og bydrenge; Mælkebude; Avisbude; Barnepiger; Formiddagspige og ung pige i huset; Kampen mod børnearbejdet

Med litteraturhenvisninger og internetadresser

Brovst, Bjarne Nielsen
Glædens øjeblikke: fortællinger om Lise Munk, Ulla Poulsen Skou, William Heinesen, Jørgen-Frantz Jacobsen, Sven Havsteen-Mikkelsen, a hower godt mi bette ti - om bedstefar og far / Bjarne Nielsen Brovst. - Herning: Poul Kristensen, 2006. - 110 sider

Christensen, Søren
Landet ved hav og fjord / idé, tekst og redaktion: Søren Christensen; foto: Søren Christensen; grafik, tegning og layout: kc-graphic, Silkeborg. - Hobro: Leader+ udviklingsprojekt Nordjylland-Vest, 2006.
En beskrivelse i tekst og billeder om den smukke natur og de kulturmiljøer, der er i Han Herred og Vesthimmerland. Ligeledes fortælles om tiden mellem jægerstenalderen og den moderne tid
Af indholdet: Vesterhavet og dets kyststrækninger; Limfjorden og dens kystområder; Naturcentre; Kulturhistoriske oplevelscentre og museer

De jyske fodboldklubbers historie: milepæle, bedrifter og profiler: om udviklingen i jysk fodbold fortalt med klubbernes egne ord / redaktion: Mads D. Larsen, Lykke Møller Kristensen; journalistisk bearbejdning: Lykke Møller Kristensen, Bo H. Jensen. - 1. udgave. - Viby J.: Jydsk Boldspil-Union, 2006. - 2 bind

Gør 25 år en forskel?: fra særforsorg til omsorg i eget hjem: en artikelsamling om Nordjyllands Amts indsats på handicapområdet fra 1980 og frem til strukturreformen i dag / redaktør: Louise Gammelholm. - Aalborg: Handicapkontoret, Nordjyllands Amt, 2006. - 101 sider
Udgivet i forbindelse med 25 års jubilæet for Særforsorgens udlægning til amterne (1980-2005)

Gjøde, Henrik
Tre byer - tre befrielser: Aalborg 5. maj 1945-23. maj 1947, Helberskov 5. maj 1945-10. maj 1945, Hals 5. maj 1945-17. maj 1945 / Henrik Gjøde Nielsen. - Aalborg: Nordjyllands Historiske Museum, 2006. - 48 sider

Industriens billeder / redaktion: Hanne Abildgaard & Aase Bak; oversættelse af resuméer: Nigel Warrington. - Kbh.: Arbejdermuseet; Aalborg: Nordjyllands Kunstmuseum, 2007. - 271 sider
Om de spor industrisamfundet har sat sig i dansk billedkunst gennem mere end 200 år.
Udgivet i forbindelse med udstilling på Arbejdermuseet 10.1.-18.3.2007 og på Nordjyllands Kunstmuseum 31.3.-3.6.2007.
Indhold: Hanne Abildgaard: Industrien som seværdighed: optakter; Til industriens pris: 1800-tallets illustrationsgrafik; Ind i fabrikken 1: årtierne omkring 1900; Fra arbejdsfronten; Kunst til arbejderne: arbejderbevægelsen og kunsten 1930- 80. Aase Bak: Industri- og teknologibegejstring: 1900-tallet; Ind i fabrikken 2: efterkrigstiden; Rumskulpturer: et kunstpædagogisk eksperiment; At profilere industrien; Industrikritik; Den forladte fabrik: en billedserie; Senindustri: omkring 2000. Lars Morell: Popfabrikken
Skriver, Jan

Limfjorden / Jan Skriver; for Limfjordsamterne. - 1. udgave. - Jylland: Nordjyllands Amt: Viborg Amt: Ringkjøbing Amt: Århus Amt, 2006. - 171 sider: ill. i farver. Historien om Limfjorden og om de tilstødende amters visioner om en fjord i økologisk balance

Smag på Nordjylland: en kulinarisk oplevelsesrejse / tekst: Per Jensen; opskrifter: Morten Becker Jørgensen; ansvarlig udgiver: Peer Johansen; bogens billeder ...: Torben Jensen ... [et al.]; ide og tilrettelæggelse: NordPro Reklame. - Aalborg: Perikum - smag på Nordjylland: i samarbejde med Nordpro, 2006. - 160 sider

Sørensen, Egon (f. 1936)
Historier fra det himmerlandske landskab: fra Aalborg til Kattegat / tekst og tegninger: Egon Sørensen; redaktion: Henrik Bugge Mortensen. - Skørping: Forlaget Rebild, 2006. - 96 sider

ARDEN

Lokalhistorisk forening for Arden Kommune. Årsskrift. – (Udkommet siden 1995 -)

HADSUND

Gammelt nyt: lokalhistorie fra Sydøsthimmerland. Museumsforeningen for Hadsund og Omegn: Lokalhistorisk Forening for Als og Omegn: Lokalhistoririsk Forening for Veddum og Omegn: Lokalhistorisk Forening for Skelund og Omegn: Lokalhistorisk Forening for Øster Hurup og Omegn, (Udkommer siden 1987)

Hadsund krøniken / [udgivet af] Arne Lybech. - [Aalborg]: [Arne Lybech], 2007. - 89 sider

HALS

Gjøde, Henrik
At fremme sportens interesse: Hals forenede Sportsklubber 1932 - 5. maj - 2007 / Henrik Gjøde Nielsen. - [Hals]: for Hals forenede Sportsklubber; [Hals]: Hals Museum, 2007. - 64 sider

Kristensen, Danni
Ulsted Boldklub 1931-2006: 75 års jubilæum / tekst Danni Kristensen; jubilæumsudvalget Jesper Olsen ... [et al.]. - Ulsted: Ulsted Boldklub, 2006. - 35 sider

Thomsen, Klem (f. 1951)
Lys over land: elforsyningens historie i Hals Kommune 1906-2006 / Klem Thomsen; redaktion, billedredaktion og billedtekster: Henrik Gjøde Nielsen; kort: Palle Hassingboe og Pernille Jensen; for Museumsforeningen for Hals Kommune. - [Hals]: Hals Museum, 2006. - 176 sider

Ting og tider: nyt fra Hals Museum. - Hals: Museumsforeningen for Hals Kommune: Hals Museum, (Udkommet siden 1988)

HOBRO

Døstrup Forsamlingshus igennem 100 år: jubilæumsskrift 1906-2006 / skrevet af Helge Jensen og Kurt Jensen. - Døstrup: Døstrup Forsamlingshus, 2006. - 55 sider

Hobro Alderdomshjem: fra herskabsbolig til fattiggård til alderdomshjem og fra 2006 -: historien om "Albion House" som i 1919 blev Hobro Alderdomshjem og som nu står for den store modernisering. - [Hobro]: Sparekassen Hobro, [2006]. - 24 sider

Årsskrift / \Hobro Museumsforening. - [Hobro]: Hobro Museumsforening, (Udkommet siden 1988)

LØGSTØR

Krejl: lokalhistorisk tidsskrift for Løgstør og omegn. N.H. Lindhard . (Udkommet siden 1981)

Lindhard, N. H.

Løgstør Fjernvarmeværks historie: 50 år: 1956-2006 / af N. H. Lindhard. - [Løgstør]: Løgstør Fjernvarmeværk, [2006]. - 32 sider

Sørensen, Bent

Jensen og verdenskrigen: en fortælling om en dreng fra Løgstør, der under Første Verdenskrig trådte ind i den australske hær og vandt Victoriakorset / Bent Sørensen. - Løgstør: Krejl, 2006. - 111 sider

NIBE

Da Nibe var storkommune 1970-2006: baggrund og udvalgte aktiviteter i ord og billeder fra Nibe Kommune, 1970-2006 / fotos: Peter Andersen ... [et al.]. - [Nibe]: Nibe Avis-Bogtryk/Offset/Digital, [2006]. - 84 sider

Lundbæk: fra herregård til landbrugsskole / Niels Quist-Jensen, Troels Hollesen, Harry Hansen. - [Dronninglund]: Nordpress: Nordjyllands Landbrugsskole, 2006. - 208 sider:

NØRAGER

Folk fortæller: årsskrift \Nørager\. - Boldrup Museumsforening, (Udkommet siden 1978)

SKØRPING

Bugge Mortensen, Henrik

Den himmerlandske skattekiste: historier om Skørping Kommune / Henrik Bugge Mortensen. - Skørping: Forlaget Rebild: i samarbejde med Skørping Kommune, 2006. - 132 sider

Egnsminder fra Skørping Kommune / udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Skørping Kommune. – (Udkommet siden 1992 -)

STØVRING

Gjedsted, Hans

Støvring Vandværk / Hans Gjedsted. - [S.l.]: [Støvring Vandværk], 2006. - 53 sider

Hanen: nye tidender om gamle emner. - [Svenstrup]: Støvring Kommunes Lokalhistoriske Forening, (Udkommet siden 1973)

AABYBRO

Bavnen: meddelelser fra Lokalhistorisk Forening for Aaby Sogn (Udkommet siden 1988)

AALBORG

Bjerg-posten: medlemsblad. - [Nibe]: Lokalhistorisk Forening i Frejlev, Nørholm, Sønderholm Sogne, (Udkommet siden 1977)

Egnsmindesamlingen for Sulsted og Ajstrup Sogne: Årsskrift. - Sulsted: Foreningen Egnsmindesamlingen, (Udkommet siden 1993)

Falk, Rasmus

Fra hulkort til EDB: Jyske Kommuners Hulkortcentral / forfatter: Rasmus Falk. - [Aalborg]: Aalborg Stadsarkiv: KMD, 2006. - 60 sider

Familien Strøm / redaktion Jørn Nielsen og Kaj N. Pedersen. - Aalborg: Vejgaard Lokalhistoriske Forening, 2006. - 19 blade

Om Johan Strøms familie fra hans forældre og frem til i dag. Johan Strøm var socialminister i en periode under ministeriet Hans Hedtoft

Gartnerier i Sønder Tranders; Strøtanker eller nostalgi; Udskiftningen af Gug by i 1795 / Gug-Sønder Tranders Lokalhistoriske Arkiv. - Aalborg: Gug-Sønder Tranders Lokalhistoriske Arkiv, 2007. - 47 blade - (Årbog; 2007)

Sdr. Tranders havde i årene 1930-1960 omkring 30 gartnerier, her fortælles om nogle af dem

Hansen, Svend Erik

Solbyen i Hasseris / Svend Erik Hansen; redaktion ... Jørgen Elsøe Jensen. - Aalborg: Museumsforeningen Hasserisstuerne: Hasseris Grundejerforening, 2006. - 32 sider

Idéen til rækkehusene Solbyen i Hasseris, planlægningen og opførelsen illustreret med mange gamle fotografier

Elgaard, Søren

Industrilandskaber Aalborg / fotos af Søren Elgaard. - Højbjerg: SE, 2007. - 63 sider

Jørgensen, Peter

Svenstrupbogen / tekst: Peter Jørgensen; foto: Per Kolind. - Svenstrup: Svenstrup Brugsforening, 2006. - 57 sider. Svenstrups udvikling og historie inden

for bl.a. industri, handelsliv og transport
Indhold: Landskabet; Kirke og vandmøller; Skolerne; Svenstrup Brugsforening; Svenstrup Andelsmejeri og Tørmælksfabrikken; Svenstrup Kro og Afholdshotellet; Arbejdspladser; Skipper Klement; Svenstrups udvikling

Krabbe, Poul
Fra gilde til globalisering: 1431-2006 / af Poul Krabbe. - [Aalborg]: Aalborg Industri- & Handelskammer, 2006. - 60 sider

Lybech, Arne
Hva' ska' det være? / Arne Lybech. - [Aalborg]: Lindtofte, 2007. - 48 sider - (Fra det gamle Aalborg)
Her fortælles om en række gamle Aalborg forretninger, der har det til fælles, at de formåede at tiltrække tusindvis af folk fra såvel det nære opland som fra hele landsdelen

Lybech, Arne
Tak for dansen: et faktuelt, litterært og personligt tilbageblik på Aalborgs nu lukkede danserestauranter / Arne Lybech. - Aalborg: Lindtofte, 2006. - 55 sider.
Skildring af svundne tiders danserestaurationer i Aalborg
Indhold: Ungkarlebal og gammelmandsbal; Et nyt århundrede; Krigsårene 1914-1918; Jazz'en kommer til Aalborg; Danmarks gladeste by; På Ritz Safari; Haabet; Diskretion; Pigtrådstiden; Dansant på Lindholm Kro; Pigtråd med mælk; Det var kattens; Udlandet kaldte; Retbølls erindringer; Krabbes uforglemmelige bytur; Sidste dans; På vej mod nyt årtusind. Grand holder ud, lukker og slukker; En farverig person færre; Nostalgien, længe leve!

Molbech, Ib
Familierne Molbech / ved Ib Molbech. - 1. udgave. - Vodskov: [Ib Molbech], 2006. - 127 sider

Nielsen, Flemming
Erhvervsliv i forandring: Aalborg Industri og Handelskammer 1431-2006 / Flemming Nielsen. - Aalborg: AIH: Aalborg Stadsarkiv, 2006. - 112 sider

Rønnest, Ole
Den dømte eskadrille: en beretning om engelske flyvere der mødte skæbnen over Aalborg / forfatter: Ole Rønnest; redaktion: Bjarne Wagner-Augustenborg og Lene Tidselbak. - Aalborg: Lindtofte, 2006. - 96 sider

Sct. Mariæ Skoles Bigband 1997-2007: jubilæumsskrift / redaktør: Gert Nørgaard. - Aalborg: Sct. Mariæ Skole, 2007. - 35 sider
Udgivet i anledning af Sct. Mariæ Skoles Bigbands 10 års jubilæum

Signalbakken: historien og Søren Bendixens fortælling / redaktion Jørn Nielsen og Kaj N. Pedersen. - Aalborg: Vejgaard Lokalhistoriske Forening, 2006. - 16 blade
Skovfoged Laursen, Ib
Vejgaard: et faktuelt, litterært, personligt og historisk tilbageblik fra 1900 til

2006 / Ib Skovfoged Laursen. - [Aalborg]: Lindtofte, 2006. - 96 sider

Sundsholmeren. Udgivet af Nørresundby/Sundby-Hvorup Lokalhistoriske Forening. Udkommet siden 1983) Se mere på www.sundsholmeren.dk

Syv tidsbilleder - og et museum: Frimurerlogen Cimbria og Aalborg By 1856-2006 / skrevet og redigeret i samarbejde mellem: Gunnar Andersen ... [et al.]; tegninger: Knud Arne Hansen. - [Aalborg]: [Sankt Johanneslogen Cimbria], 2006. - 65 sider

Aalborg og cementen / af Henning Bender og Morten Pedersen; fotografisk arbejde: Liljan Nørgaard Jensen , Jan Slot-Carlsen; engelsk oversættelse: Wilfred T. Hastings. - [Nørresundby]: Selskabet for Aalborgs Historie: i samarbejde med Aalborg Stadsarkiv: Aalborg Historiske Museum, 2006. - 141 sider - (Aalborg-bogen; 2006).

AARS

Østergaard, Jørgen
Socialforvaltningen i Aars Kommune: 1970 til 2006 / skrevet og redigeret af Jørgen Østergaard; samtlige tegninger: Jørgen Østergaard. - [Års]: [Aars Kommune], [2006]. - 112 sider

Årsskrift: \fortællinger fra Aars Kommune\: Lokalhistorisk Forening for Aars Kommune,
(Udkommet siden 2001)

ROMANER OG ERINDRINGER

Bavngaard, Martin
Svinestreger: roman / Martin Bavngaard. - [Højbjerg]: Hovedland, 2007. - 332 sider
Lidkøbing skal fusionere med nabokommunerne Bøgelund og Rangstrup, og det sætter gang i intrigerne i byrådet. Hvem skal med i det nye byråd, hvem skal være borgmester? Alle spiller ud mod hinanden, sære konstellationer opstår, enhver er sig selv nærmest

Bjerre Mikkelsen, Kirsten Ruth
Fortællingen om Cezil: en roman fra barokken / Kirsten Ruth; illustrationer: Kirsten Ruth. - 1. udgave. - Århus: Klim, 2007. - 302 sider
Historisk roman fra Vendsyssel i 1660'erne, hvor bondepigen Cezil er besat af lysten til at lære at læse og skrive, hvilket absolut ikke er velset i lokalsamfundet

Brovst, Bjarne Nielsen
Min bedstefar og andre sære og kloge folk: fortællinger / af Bjarne Nielsen Brovst. - Herning: Poul Kristensen, 2007. - 113 sider
Fortællinger fra Bjarne Nielsen Brovsts (f. 1947) på mange måder ensomme barndom, hvor sygdom isolerer ham fra jævnaldrende, men til gengæld giver ham nære venskaber med sære og kloge folk som i 1950'erne befolkede Hanherred i Nordjylland

Gammelgaard, Per
Stella: roman / Per Gammelgaard. - 1. udgave. - [Højbjerg]: Hovedland, 2007. - 269 sider
Stella fødes under 2. verdenskrig i en nordjysk landmandsfamilie, der langsomt går i opløsning. Ubehagelige incestoplevelser får hende til at bryde ud af familien, men hendes kunstneriske evner giver hende et succesfuldt liv som keramiker

Goldschmidt, Ditte
Udenfor: en rejsende romafamilie / Ditte Goldschmidt. - Kbh.: Vinduet: i kommission hos Underskoven, 2006. - 230 sider
På baggrund af breve fra en omrejsende sigøjnerfamilie i Sverige, til en dansk musiklærer og folkemindesamler, skrevet i perioden 1913-1934, belyses familiens skikke og familierelationer samt de hårde vilkår som sigøjnerne levede under

Hvidtfeldt, Jette
Med formandens tilladelse: et portræt af Christian Mejdahl / Jette Hvidtfeldt. - 1. udgave. - Rødovre: Sohn, [2007]. - 260 sider
På baggrund af interviews tegnes et portræt af folketingets formand Christian Mejdahl (f. 1939) som politiker og menneske. Omdrejningspunktet er forholdet mellem hans høje stilling i relation til hans liv som kristen bonde med jysk dialekt

Nielsen, Jimmy
1000 på rød / Jimmy Nielsen; i samarbejde med John Laden Jensen; fotografer: John Laden Jensen, Lars Pauli, René Schütze. - 1. udgave. - Aalborg: Lindtofte, 2006. - 189 sider
Fodboldspilleren Jimmy Nielsen (f. 1977) fra fodboldklubben AaB fortæller om sin dobbelttilværelse som fodboldspiller og ludoman

Nygaard, Mads
Kravl / Mads Nygaard. - 1. udgave. - Kbh.: Politiken, 2006. - 226 sider
Karl Gustav lever et kaotisk liv med en dominerende far, som gør hvad han vil. Men alt ender ikke i den rene idyl, da faderen kommer i fængsel og senere dør af kræft, og Karl Gustav og den vege moder står alene tilbage. Karl Gustav er ikke typen der giver op, og det kommer der mange spøjse og muntre oplevelser ud af

Pedersen, Inge
Og halsen af en svane: stumper af en roman / Inge Pedersen. - [Kbh.]: Gyldendal, 2006. - 160 sider
Erindringsroman om en barndom i Vendsyssel under besættelsen, fortalt af barnet som kun delvis forstår hvad der foregår i voksenverdenen
Rønnov-Jessen, Peter

Reparation af spunsvægge: roman / Peter Rønnov-Jessen. - [Kbh.]: Gyldendal, 2007. - 239 sider

Per er i Ålborg for at rydde op efter sine nyligt afdøde forældre, men udvikler en fobi for andre mennesker og får sværere og sværere ved at adskille fantasi fra virkelighed

Smærup Sørensen, Jens
Mærkedage: en historie / Jens Smærup Sørensen. - 1. udgave. - [Kbh.]: Gyldendal, 2007. - 408 sider.
Slægtsroman om de to førende familier i landsbyen Staun fortalt gennem en konfirmation i 1934, et sølvbryllup i 1967 og en 60-års fødselsdag i 2003

Sørensen, Knud
Et stykke af min tid: erindringer / Knud Sørensen. - [Kbh.]: Gyldendal, 2006. - 150 sider
Digteren Knud Sørensens erindringer fra han blev født i 1928 til han i 1958 slår sig ned på Mors som landinspektør

Trenskow, Ebbe
Et liv ud over scenekanten / Ebbe Trenskow; i samarbejde med Henrik Fog. - 1. udgave. - [Aalborg]: Lindtofte, 2006. - 116 sider

INTERNETKILDER
www.noks.dk
Nordjyllands Kulturhistoriske Søgedatabase
Søgning i 170.000 registreringer fra nordjyske arkiver, biblioteker og museer.

www.njl.dk/aalborgleksikon
Aalborg Leksikon
Gadernes historie i Aalborg Kommune. Lavet i samarbejde mellem Det nordjyske Landsbibliotek, Aalborg Historiske Museum og Aalborg Stadsarkiv.

www.kulturrejsen.dk
De nordjyske museers rejse gennem Nordjyllands kultur og historie.

Meddelelser fra styrelse og redaktion

Generalforsamlingen blev afholdt i forbindelse med sensommerturen på Aalborg Portland. Der var ca. 25 tilmeldte. Før generalforsamlingen havde der været en spændende rundvisning på fabrikken ved Bent Ole Borup, der kender fabrikken som ingen anden, og efterfølgende blev vi beværtet med smørrebrød og kaffe, som vi takker meget for. Herefter afholdtes generalforsamlingen, der indledtes med formandens beretning:

Siden sidste generalforsamling har der været en række arrangementer i Historisk Samfund. I november 2006 havde vi arrangeret rundvisning på Apotekersamlingen. Vi havde forventet et fremmøde på omkring 30 personer, men allerede i september havde der meldt sig ca. 75 interesserede, hvilket betød en betragtelig udvidelse af arrangementet, som måtte fordeles over to aftener. Det bidrog til et overforbrug på turkontoen. Det beløb synes vi er godt givet ud.

I 2007 har der været tre arrangementer: Den 23.maj var der rundvisning i udstillingen "Træsko på stenbroen" ved museumsinspektør Inger Bladt og lørdag den 18.august var der arrangeret sejltur til Hirsholmene, hvor museumsinspektør Jan Hammer Larsen fra Bangsbo fortalte om øernes spændende historie. Vi sejlede med Anna Bang, der havde plads til tyve passagerer, og deltagerne havde en god tur. Skulle der være stemning for det, kunne arrangementet gentages ved senere lejlighed. Senest har vi så haft rundvisningen på Rørdal.

Arbejdet i styrelsen har fungeret godt. Siden generalforsamlingen sidste år på Godthåb Hammerværk har styrelsen mødtes i november 2006, i april og senest i august 2007. Sidste år kunne vi meddele om 474 medlemmer, medlemstallet er faldet en smule siden da.

Sidste år fortalte vi kort om vores fremtidsplaner, herunder vort påtænkte bogprojekt i anledning af foreningens 100 års jubilæum i 2012. Vi har diskuteret, hvordan vi kan skaffe økonomiske midler til en særudgivelse i den anledning. I et sådant jubilæumsprojekt skal også indgå en ajourføring af selskabets historie. Vi er da kommet så langt, at vi har fået sat redaktører på opgaven og er begyndt at hensætte penge til projektet. Jeg lovede også sidst, at vi ville have en præsentationsfolder klar i løbet af den kommende periode, og det løfte har vi heldigvis indfriet. Vi synes, at vi har fået en præsentabel folder, og nu vil vi gerne have den distribueret således, at den får størst mulig effekt, dvs. skaffer os nye medlemmer. Gode idéer modtages.

Årbogen 2006 blev præsenteret i Bryggergården. Ketty Johansson præsenterede årbogen som helhed. Herefter fortalte Flemming Nielsen om sit bidrag til årbogen om "Svaneapoteket i Aalborg – dets arkiver og apotekere", og Knud Knudsen fortalte om Varietéen på Frederikstorv og om at bedrive "bygningshistorie". Det var, som sædvanlig fristes man til at sige, et vellykket arrangement. Årbog 2006 var på 192 sider og er blevet vel modtaget. Om årbogen kan det generelt siges, at der ikke er vanskeligheder med at skaffe artikler. Tværtimod er vi i den, for så vidt uheldige situation at måtte sige nej til flere artikler. Det skal dog ikke afholde eller afskrække nogen fra at indsende manuskripter eller idéer til redaktionen. Vi er glade for alle forslag. Årbog 2007 forventes at blive af samme omfang som i 2006, og vi er p.t. allerede langt fremme med hensyn til årbogen for 2008. I betragtning af at udgivelse af årbogen er selskabets primære opgave må det siges at være tilfredsstillende.

Der blev igen i år holdt Bogmesse på Aalborg Historiske Museum, med vores næstformand som primus motor, og vi var også til stede i år – uden dog at hverve nye medlemmer som sidst. Vi søger stadig at realisere så meget af vort lager som mulig, gennem salg af gamle årbøger. Det har styrket vores økonomi. Vores hjemmeside har været under reorganisering på det seneste, og den vil give os et lidt mere nutidigt ansigt på nettet.

Herefter fremlagde og gennemgik kasserer Klem Thomsen regnskabet. Han gjorde bl.a. opmærksom på det beløb, som vi er begyndt at hensætte til det 100 års jubilæusmprojekt, vi har i tankerne – en bogserie og en ajourføring af Historisk Samfunds egen historie siden Henrik Møllers bog om den første periode. Regnskabet blev herefter godkendt.

På valg var Thorkild Nielsen, Henrik Gjøde Nielsen og Jens Topholm, der alle blev genvalgt.

På det efterfølgende styrelsesmøde den 1.oktober 2007 i Bryggergården konstituerede styrelsen sig med Knud Knudsen som formand, Henrik Gjøde Nielsen som næstformand og sekretær og Klem Thomsen som kasserer og udvalg som det fremgår af efterfølgende oversigt.

Historisk Samfunds styrelse
Knud Knudsen, Aalborg formand
Henrik Gjøde Nielsen, Hals, næstformand og sekretær
Klem Thomsen, Vester Hassing, kasserer
Inger Kirstine Bladt, Aalborg
Ketty Johansson, Nørresundby
Bent Kanstrup, Aalborg
Finn Rindom Madsen, Aalborg
Thorkild Nielsen, Aars
Flemming Sørensen, Romdrup-Klarup
Jens Topholm, Aalborg
Niels Jørn Østergaard, Støvring

Redaktionsudvalg
Ketty Johansson
Knud Knudsen
Henrik Gjøde Nielsen
Thorkild Nielsen
Jens Topholm
Niels Jørn Østergaard

Turudvalg
Inger Bladt
Bent Kanstrup
Finn Rindom Madsen
Flemming Sørensen
Niels Jørn Østergaard

Torsdagsforedrag
Jens Topholm

Formand
Knud Knudsen
Aalborg Universitet
Fibigerstræde 5
9220 Aalborg Øst
Tlf. 9635 8414 (arbejde)
98 18 29 61 (privat)
e-mail: kk@ihis.aau.dk

Næstformand og sekretær
Henrik Gjøde Nielsen
Postboks 31
9370 Hals
e-mail: hgn-kultur@aalborg.dk
Tlf. 99 31 74 50 (arbejde)
98 15 25 54 (privat)

Kasserer
Klem Thomsen
Heden 9
Vester Hassing
9310 Vodskov
Tlf. 98 25 72 67
e-mail: klem@thomsen.tdcadsl.dk

Redaktør
Knud Knudsen
(som ovenfor)

HISTORISK SAMFUND FOR HIMMERLAND OG KJÆR HERRED

Resultatopgørelse for 2006

			Regnskab 2006	Regnskab 2005
Kontingent			105.800,00	100.033,00
Tilskud	Aars Kommune	500,00		
	Nørresundby Bank	1.000,00		
	Sulsted-Ajstrup Sparekasse	1.500,00		
	Aalborg Kommune	7.500,00	10.500,00	20.500,00
Salg af ældre årbøger			9.667,50	9.765,50
Renter			426,75	298,62
Indtægter i alt			**126.394,25**	**130.597,12**
Trykning og forsendelse af årbog			92,757,00	93.656,00
Andel af udgifter ved torsdagsforedrag			4.393,75	8.170,00
Medlemsudsendelser			7.490,00	12.704,00
Udgifter ved ture			5.780,00	1.409,00
Kontorholdsudgifter			5.630,25	5.386,33
Kontingenter			2.500,00	2.500,00
Gebyrer			150,00	154,00
Hensættelser til 100-års jubilæet			7.000,00	
Udgifter i alt			**125.701,00**	**123.979,33**
Årets overskud			**693,25**	**6.617,79**

Status pr. 31. december 2006

			Regnskab 2006	Regnskab 2005
Indestående bankkonto			87.191,88	107.398,63
Tilgodehavende tilskud			7.500,00	1.000,00
Aktiver i alt			**94.691,88**	**108.398,63**
Formue pr. 1. januar 2006			73.998,63	67.380,84
Forudbetalt kontingent			13.000,00	34.400,00
Hensættelser til 100-års jubilæet			7.000,00	
Årets resultat			+693,25	+6.617,79
Passiver i alt			**94.691,88**	**108.398,63**

DEN UAFHÆNGIGE REVISORS PÅTEGNING

Til Historisk Samfunds generalforsamling

Vi har revideret årsregnskabet for Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred for regnskabsåret 1. januar–31. december 2006, omfattende resultatopgørelse og status. Årsregnskabet aflægges efter lov om fonde og visse foreninger.

Ledelsens ansvar for årsregnskabet
Ledelsen har ansvaret for at udarbejde og aflægge et årsregnskab efter god regnskabsskik i overensstemmelse med lov om fonde og visse foreninger. Dette ansvar omfatter udformning, implementering og opretholdelse af interne kontroller, der er relevante for at udarbejde og aflægge et årsregnskab uden væsentlig fejlinformation, uanset om fejlinformationen skyldes besvigelser eller fejl, samt valg og anvendelse af en hensigtsmæssig regnskabspraksis og udøvelse af regnskabsmæssige skøn, som er rimelige efter omstændighederne.

Revisors ansvar og den udførte revision
Vort ansvar er at udtrykke en konklusion om årsregnskabet på grundlag af vor revision. Vi har udført vor revision i overensstemmelse med danske revisionsstandarder. Disse standarder kræver, at vi lever op til etiske krav samt planlægger og udfører revisionen med henblik på at opnå høj grad af sikkerhed for, at årsregnskabet ikke indeholder væsentlig fejlinformation.
En revision omfatter handlinger for at opnå revisionsbevis for de beløb og oplysninger, der er anført i årsregnskabet. De valgte handlinger afhænger af revisors vurdering, herunder vurderingen af risikoen for væsentlig fejlinformation i regnskabet, uanset om fejlinformationen skyldes besvigelser eller fejl. Ved risikovurderingen overvejer revisor interne kontroller, der er relevante for foreningens udarbejdelse og aflæggelse af et årsregnskab efter god regnskabsskik i overensstemmelse med lov om fonde og visse foreninger, med henblik på at udforme revisionshandlinger, der er passende efter omstændighederne, men ikke med det formål at udtrykke en konklusion om effektiviteten af foreningens interne kontrol. En revision omfatter endvidere stillingtagen til, om den af ledelsen anvendte regnskabspraksis er passende, om de af ledelsen udøvede regnskabsmæssige skøn er rimelige samt en vurdering af den samlede præsentation af årsregnskabet.

Det er vor opfattelse, at det opnåede revisionsbevis er tilstrækkeligt og egnet som grundlag for vor konklusion.

Revisionen har ikke givet anledning til forbehold.

Konklusion
Det er vor opfattelse, at årsregnskabet for regnskabsåret 1. januar-31. december 2006 er aflagt efter lovgivningens og vedtægternes bestemmelse om god regnskabsskik for foreninger.

Aalborg, den 28. februar 2007

Hans Børch Christiansen
registreret revisor FRR

Finn Øst Andersson

Historisk Samfund for Himmerland og Kjær Herred er stiftet i 1912. Dets væsentligste opgave er at udgive årbogen Fra Himmerland og Kjær Herred, der er udkommet gennem alle årene siden foreningens oprettelse. Bogen rummer hvert år lokalhistoriske og personalhistoriske artikler fra et område, der svarer til det gamle Aalborg amt. Desuden indeholder årbogen en opdateret liste over lokalhistorisk litteratur for hele området.

I sommerhalvåret l
museumsbesøg, hist
ressante steder i Nor

I vinterhalvåret er H
foreninger i Aalborg
som er en foredrags
Medlemmer af Histo
Nordjyllands Historiske
medlemmerne.

Med dette udbud søger
red at give et godt tilbu
øge den kulturhistoriske interesse for områdets historie.

dep vok stop
46.4 Nordjylland
Fra Himmerland og Kjær herred /
udgivet af Historisk Samfund

2007
4084459531 0 666 131 9

AALBORG BIBLIOTEKERNE
4084459531